COLUMBIA LIBRARIES OFFSITE
1002524767

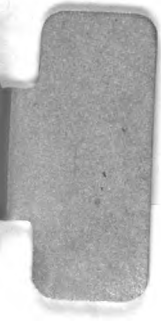

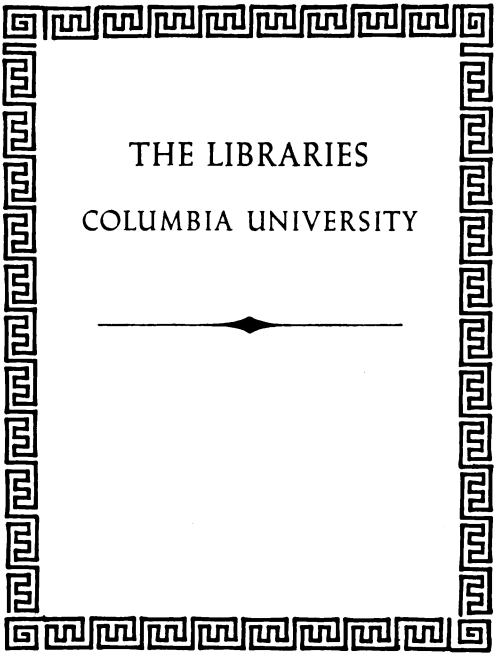

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

MAGYAR KIRÁLYSÁG

ÁLLAPRAJZA.

HITELES ADATOK NYOMÁN

SZERZÉ S KIADÁ

DEMERÁCZ NEP. JÁNOS.

PÉCSETT.
BITTERMANN KÖNYVNYOMDÁJÁBAN 1862.

Digitized by Google

943.91
D394

Digitized by Google

APR. 5. 1960 JTV.

NAGYSÁGOS ÉS FŐTISZTELENDŐ

SLÁBY FERENCZ

URNAK,

PÉCSI SZÉKESEGYHÁZI KANONOK

ÉS ZSINATI VIZSGÁLÓNAK,

A HITTUDOMÁNY

BOROSTYÁNOZOTTJA ÉS TANÁRA,

A PAP S GYERMEKNÖVELDE,

NEMKÜLÖNBEN AZ ELAGGOTT PAPOK

KORMÁNYZÓJÁNAK,

STB. STB.

Digitized by Google

ŐSZINTE TISZTELETE JELÉÜL

AJÁLJA

A SZERZŐ.

Digitized by Google

Kedves olvasó!

Ime kezedbe veszed a magyar királyság állaprajzát, melyet elkészitni s számodra is nyilvánossá tenni ohajtásom volt.

Ilyen régi királyi szék Európa mivelt földén alig találtatik, és birtoka mégis mily kevéssé ismertetett meg!

Azért akarod ismerni honod népét, miveltségi, politikai s vallási helyzetét, és jelentékenyebb helyeit; azon drágán megtartott hazát, mely annyi balszerencse között hordozott már földén? Ugy üsd ezt föl és olvasd.

Hiszem, hogy alkalmasabb kézikönyvvel nem kedveskedhettem honodért égő kebelednek, mint evvel, mely nem csak azon földet ismerteti meg veled, melyen annyiszor apáid vére folyt: hanem nemes fajod erény jellemezte történetét is a legemlékezetesb jelenetekben állitja eléd.

Ezek végett nem kiméltem fáradságot. Pontos adatok s hiteles kutfők után néztem, egyedüli célom levén tökéletes ilynemü mű által pótolni a kiáltva jelenkező hiányt.

Digitized by Google

Az előfizetési iven tett igéretem szerént a kutfőkről számot adok. A népesedési adatok a katholikus egyházmegyék névkönyveiből vannak meritve, mint leghitelesebb forrásokból. E részben el nem mulaszthatom elismerő hálámat nyilvánitni a p é c s i ft. püspöki titoknok ur ő nga iránt, ki a királyságbeli egyházmegyék névkönyveit szives volt átadni. A többi statisticai adatok tudomására részént öntapasztalás, részént hosszabb idő óta való jegyzés utján jutottam.

Mi a történelmi tényeket illeti t. olvasóm azokat a nagyobb honi történelmi munkákban fölleled, kivéve, melyek különös könyvek tárgyát képezik.

Fáradságomért jutalmul elismerést remélek; de ha e mellett az Ég tapasztalnom engedi, miszerént mások e műnek hasznát vevén hiába nem dolgoztam: ugy ezen tudat rám nézve sokszoros elégtétel leend.

Kelt Pécsett Mária-hó 16., 1862.

Demerácz J.

Digitized by Google

A magyar királyságról általában.

Név.

E régi királyság magyar nevét legszámosabb lakóitól, a magyaroktól nyeré, kiknek elei Kr. u. a kilencedik században Ázsia sikjairól nyugotnak indultak, és sok viszontagság után itt hazát szerezvén, királyságot alapitottak. A német Ungarn szót, s a királyság egyéb idegen nyelveni nevét Ung város nevétől szokták származtatni, melynél először lépték át új hazájok határait.

Fölosztás.

Korunkban a magyar királyság szoros, tág s legtágabb értelemben szokott vétetni. — A szorosan értendő királyság áll Magyar, Horvát és Tótországból, a tengermellék és a katonai végvidékből. A tág értelemben vetthez az imént emlitetteken kivül még Erdély is tartozik. Legtágabb értelemben pedig az elősoroltakhoz még Dalmáthon is kapcsolandó.

Mi legtágabb értelemben tekintjük az általánosak leirásánál, hogy könnyebb áttekintést eszközöljünk.

Digitized by Google

Fekvés. Határok.

Európa egyik legáldottabb vidéke jutott a magyar királyság osztályrészeül. Fekszik az északi töldteke mérsékelt égöve alatt, Ferrótól számitva a keleti hosszuság 32°3′—44°3′, s az északi szélesség 42°8′— 49°36′ között.

Határai más királyságokéitól elütnek. Hadtanilag fontosak; minthogy hegyek és vizek levén magokban véve már hatalmas védekül szolgálnak. Igy északon és keleten a kárpáti hegylánc; dél felül az erdélyi havasok, a Duna, Száva meg a dinári havasok; nyugoton az adriai tenger és a havasok képezik határait. A királyság szomszédos tartományai ezek: északon Morvaország, Szilezia, Gallicia; keleten Bukowina, Moldva s nagy Oláhország; délen Oláhország, Szerb, Bosnyák országok, Hercegowina, Feketehegy az az Montenegro; nyugoton az adriai tenger, Illyrország, Styria és az alsó osztrák hercegség. Mindezeket német és szláv származásu nép lakja.

Terület.

Területi nagyságra nézve földrészünkön több túlszárnyalja a magyar királyságot; mert összevéve minden hozzátartozó részt kiterjedése 6130 □ földrajzi mértföld, s igy kisebb a francia császárságnál, az orosz birodalomnak pedig tizedrészét sem teszi, a királyságok közül kisebb a spanyolnál, sőt a svédnek felét sem teszi ki.

Mind e mellett több, különböző nemzetek által lakott országból alakult, melyek névszerént: a) a test-

Digitized by Google

vér (Magyarhaza.) Kiterjedése 4937·5 □ földirati mértföld. Áll a tulajdonképi Magyarhonból 3931· 3 □ mfnyi s a vele törvényesen egyesitett Erdélyországból 1006·2 □ f. mértföldnyi területtel; b) Tótország. Területe 172 □ mf; c) Horvátország 172 □ mf.; d) a magyar tengermellék 6·5 □ mértföldnyi fölülettel; e) a katonai végvidék, 610 □ mértföldnyi területtel; végre f) Dalmátország, 232 □ mértföldnyi kiterjedéssel.

Fölület.

Nagyobb kiterjedésü vidékek fölületre nézve nem egyformák. Majd emelkedett, majd mélyedt helyeket mutatnak föl, melyek mindenkor tekintetbe veendők, minthogy befolyásuk a közéletben vagy elősegitő, vagy akadályozó.

A fölületi változás okozói száraziak s viziek.

A száraziakhoz tartoznak a hegységek, hegyek, barlangok, sikságok és völgyek : a viziekhez a tengerek, tavak, folyamok, folyók, csatornák és mocsárok.

Lássuk ezeket a magyar szent korona területén. — A királyság szárazoni fölületét változtatják:

A. A hegységek, melyek ellepik, s pedig

I. A kárpáti hegységek, melyek Pozsonynál kezdődnek, azután észak felé s innen keletnek huzódnak ott erős természetes határt képezvén. Majd délnek tartanak, hol Moldva és Erdélyország között válaszfalul szolgálnak, s egész a vaskapuig terjedve a királyságot félkörben övezik. Közöttök csoportozatok léteznek, melyek láncolatokra osztatnak.

Digitized by Google

(Kétféle kárpáti hegység létezik: 1-ör az *északi* Kárpátok Magyarhonban, melyek legegyszerübben három csoportra osztva iratnak le. Eme csoportok a Tátra, Fátra és Mátra, melyek mindegyike több hegyláncal bir, igy a) a *Fátra*, részei: a *kis Kárpátok* Pozsonymegyében a Duna és Jablunka között; a *Jablunka*; a magyar *érchegyek* Bars, Zólyom, Gömör, Torna s Szepes megyékben igy neveztetve, mivel a környékökön levő bányavárosok sok ércet szolgálnak, (csucsa az 5137′ magas Királyhegy; a *Beszkidek* Árvamegyében, a 6752′ magas Kriván csucscsal; b) a *Tátra*, részei: a *központi* Kárpátok sok mély tavacskával Liptó, Szepes, és Sáros vármegyékben, nevezetesb magaslatai a (lomnici 7678′ magas, s a jégvölgyi 7746′ magas csucs; az *erdős* Kárpátok az északnyugoti megyékben, melynek csucsa a 6800′ magas Pietrozza; a *hegyaljai* láncolat, mely legjobb borokat terem; c) a *Mátra*, részei között a *Cserhátat* említhetni, mint melynek magaslata a 2103′ magas Medves, és a Kékes.

2-or. Az *erdélyi* Kárpátok. Ezek Erdélyt keritik, de az ország beljébe is vonulnak, részei: a) az erdélyi *érchegyek* északnyugoton, vagy is az Erdélyt Magyarhontól elválasztó Királyhágó (Bihar csucscsal, és az *északi* láncolat a Cibles és Gallac legkiáltóbb magaslatokkal. Továbbá b) a keleti Kárpátok Bálványos, Büdös nevü csucsokkal; végre is c) a *déli* Kárpátok Retyezát 7985′ magas, Szurul 7298′ magas és Bucsecs csucsokkal. — Az Erdély belsejében levő hegyek hasonlóan kárpátiak. Legmagasabb csucsok közöttük: a Lapul és Surján.

Digitized by Google

II. Az alpok, vagy is a havasok, melyek három rész ágazatai. Az egyik ág a nori havasokból nyulik be hazánkba Zala és Veszprém vármegyén át a Dunáig. Részei: a hires Bakony, erdőkkel, melyek nyulakat, őzeket és szarvasokat, valamint egyéb vadat is bőven rejtenek; a Vértes hegyek, a vasas lovasság elhányt vérteitől hivatva igy, mely Budánál a sz. János, Gellért, Széchenyi és Kecskehát hegyekben tünik elő. E nori havasok részeül tekintik a Pest körül elterülő kőbányai hegyeket is. — A másik havasi ág juli néven Horvát, Tótországokat, meg a katonai végvidéket foglalja el, hol legelőkelőbb részei: Werdnik, Billo, Kosza, Vellebich lánc. — A harmadik, dinari név alatt ismert ág Dalmátország keleti részén, az adriai tengerrel párhuzamosan vonul. Legmagasabb részei a Dinara 7149′, s a Prolog 4317′ magas.

B. A királyság hegyei olyanok, melyek semmi összeköttetésben nem levén az európai hegyrendszerekkel, külön részeket képeznek. Ilyen hegyek a Mecsek s más baranyaiak, a Somogy, Tolna, és Fehér megyeiek. Ezek bár magasságra nézve nem széditők, de jó bort adnak, főleg a Mecsek pécsi ágai, a villányi Baranyában; szegszárdi, paksi Tolnában; baglyasi, gálosi, hagymási Somogyban; polgárdi Fehérmegyében. Nevezetes hegyek még a kitünő borban dús Badacson Zalában, Somlyó Veszprém, s a Ság Fehérmegyében.

C. A hegyekben lelhető hosszabb üregek barlang néven kerülnek elő. Ilyen a magyar birodalomban számtalan található. Legkiválóbbak mégis: az aggteleki Baradla Gömörben csepkőalakjai, kövületei s hidegsége miatt; a fonácai s a meziádi Biharban; az

Digitized by Google

abaligeti Baranyában; a büdöshegyi négy kéngőzös barlang Háromszékben; a rablóbarlang közel Mehádiához az oláhbánsági ezredben, stb.

D. A hegytetőkön elterülő tágas terek fönlápoknak hivatnak. Ezekkel ellentétben a lapályon elterülő térségek sikságok néven honosak. A sikok népesek. Királyságunkéiból legjelentékenyebb az alföld, mely 1200 □ mfdet foglal el a Duna és Kárpátok által kerittetve. E téres rónákon lakik legtöbb magyar, mert a baromtenyésztésre alkalmasak. Itt legeltetik a juhászok bégő juhaikat. Itt vannak a csendes, gyeppel benőtt puszták, itt találtatnak homokos részek is. A Hortobágy és Rákos itt terülnek el. — Fölhozhatni a fölső sikságot is Komárom, Moson, s Pozsony megyékben. Itt a termékeny Csalóköz osztja a természet áldásait.

E. Két hegy között elterülő keskeny lapály völgynek mondatik. E szerént völgy a magyar királyságban sok van.

A száraz tölület sok helyen viz által vágatik keresztül. Ily viz a magyar királyságban:

A. Tenger, mely annak nyugoti partját locsolja. Ez az adriai. A mellette elterülő tartományok partjain öblöket alakit, melyek kikötőnek alkalmasak. Fiume, Zara, Buccari s mások virágzó kereskedésöket a tengernek köszönik.

B. Tó, a tengernél kisebb álló viz, legnevezetesebbek: a) A Balaton, szárazföld által keritett tenger Zala, Somogy és Veszprém vármegyékben. Hossza tiz, szélessége a fél és két mértföld közt változó. Innen területe 12 □ mértföld. Legkeskenyebb Tihanynál, de épen ezért tengeri mélységü, 24 öl. Vize iható. Egyedül

Digitized by Google

táplálja a finom izü fogas halat, mely messzire szállittatik. A kisz nevü besózatni szokott hal, gödény és vidra vizében él. Nádasaiban farkas is lappang. A tón ár s apály uralkodik, szélvész dühöngvén a csónakosokat elmeritéssel fenyegeti. Vidéke egyik Európában a legkellemesebbek közül. A „Kisfaludy“ gőzös naponta hasitja hullámait, s szállitja a vendégeket Füred jótékony fürdőjébe; b) A Fertő vagy Nezsider tó Moson és Sopron megyékben 8 □ mföldnyi területtel. Halászata jelentékeny; de a tó hajózásra nádasai és sekélysége miatt nem használható. Pázsitosai takarmányt nyujtanak; c) A velencei tó, 5 □ mföld területü Fehérmegyében. Iszapos. Hal s szárnyasban gazdag; d) A palicsi tó Szabadka határában Bácskában. Kiterjedése 1½ □ mértföld. Környékén szikső sepertetik. Gyógyitó vize miatt partjain házak épittetnek; e) A halasi tó a Kis Kunságban; f) A kárpáti tavak, melyek tengernyi mélységök miatt tengerszem nevet viselnek a Tátrán s az erdélyi Kárpátokon.

C. Folyam olyan folyó viz, mely a tengerbe foly. E névre nálunk egyedül érdemes a vén Duna. Ered a badeni nagyhercegség Feketeerdő hegységében. Ulmnál hajózhatóvá válik, a magyar királyságba Dévénnél lép be, s 110. mértföldnyi utja után Orsovánál hagyja el. Utja közben több ágra szakadása által jelentékeny szigeteket képez, miként a termékeny Csalóközt, a gyümölcsdús sz. endreit, a nevezetes szent Margitét, Csepelt, a mohácsi szent Margittát s egyebeket. Több folyó ömlik bele, melyek által gyarapitva nagy hajókat hordoz. — Dalmáthonban folyam a Narenta.

Digitized by Google

D. Folyó, mely folyamba siet több létezik, és pedig, mely a Dunába foly, annak vidékéhez számittatik.

Nem dunamelléki folyói a Dunajec és Poprád északon, melyek a Visztulába ömlenek.

A Duna folyói jobb oldalon: a) a Lajta, mely alsó Ausztria s hazánk között határfolyó; b) a Rába, mely Répcét veszi föl, s evvel a gazdag Rábaközt alakitja; c) a Sárviz, melybe foly a Kapos és a Sió; d) a Dráva, határfolyó honunk s Tót, meg Horvátország között. Ebbe foly a Mura, melylyel a Muraközt képezi. Légrádig hajózható. Szabályozása munkában van; e) a Száva, a magyar és török birodalom között. Fölkarolja az Odrát, Lónyát, Kulpát, Unnát, s Bossuthot a magyar királyságban. — A Duna balparti folyói ezek: a) A Morva, Morva s Magyarország között, Dévénnél a Dunába foly; b) a Vágh, mely az Árva s Kisuca folyókkal növekszik; c) a Nyitra, Komáromnál a Vág s Dunával egyesül; d) Garan, melytől Esztergom német nevét kapta; e) Ipoly; f) a Tisza, Marmarosban az erdős Kárpátokból, két forrásból ered. Ott fehér és fekete Tiszának hivják. Kigyózóan foly nyugotnak. Lassu haladása gyakori áradását okozza, s mély medret váj számára; azért már Náménynál bármily nagy hajóval járható. Vize izletes halakat táplál, u. m. tokot, harcsát, vizát stb., mely okból halászata hires. 180. mértföld hosszu utja után Titelen alul a Dunába szakad. Mellékfolyói: a Szamos, a Latorcával egyesült Bodrog, Sajó, Zagyva, az egyesült Kőrösök, Maros, melyen már gőzhajó jár; g) a Temes; h) a Nera, a Cserna; i) a Schyll, az Olt, a Bóza, melyek Oláhországban folynak a Dunába; j) a Kükülló két ága.

Digitized by Google

E. A csatornák, vagy közlekedési szempontból, vagy azért készültek, hogy a vizenyős helyeket kiszáritsák. Emlitésre méltóbbak; a) a Ferenccsatorna Bácsmegyében. Általa a Duna s Tisza egybeköttetvén, a közlekedési vonal rövidittetik. Keskeny, de elégge mély, hogy terhes szállitó hajókat hordjon. Zsilipjei kettősek; b) a Bega csatorna nem más, mint a hasonnevü folyó szabályozása Temes és Torontál megyékben; c) a verseci csatorna; d) a Sárviz csatorna Fehér és Tolna megyékben. Vele egyesül a Sió csatorna, a Balaton szabályozója.

F. A mocsárok kiszáritására ugyan kellő gond fordittatik; de még eddig teljesen le nem csapoltathattak. A még fönlevők között nevezetesebbek: a Hanság, a Fertő keleti részén; az ecsedi mocsár Szathmármegyében; a Vajas vize Pest megyében; az alibunári mocsárok Torontálban.

Égalj.

Minthogy a királyság a mérsékelt égöv alatt terül el, égalja általán véve mérsékelt. Némely helyen e mérsékeltség hideg vagy meleg felé hajlik.

Az észak hegyes tájai hüvösebb lég által környeztetnek annyira, hogy sok honi termény ott nem tenyészik. Itt a tavasz később nyilik s a tél csikorgóbb, mint a déli tájakon.

A birodalom déli részei szelidebb leget élveznek; mert lapályon nyáron jobban meghonosul a meleg, télen pedig a hideg. Itt sokszor hasonithatlan hőség és hideg uralkodik.

A tenger partjai legkedvesebb égaljjal dicsekednek,

Digitized by Google

mely hosszabb tartama miatt a növényvilágnak igen kedvező.

A birodalomban a legnagyobb hőség +26°, — a legnagyobb hideg — 22° szokott lenni.

Termények.

Az „extra Hungariam nonest vita“*) mondat igazolására, melyet az életföntartás tekintetében mondanak, az anyagi világ előhaladottságát kell megvizsgálnunk. A természet akármelyik osztályát tekintsük, megelégedve fogjuk tapasztalni, miszerént az isteni gondviselés az e tájon lakókról kegyesen gondoskodott.

Az állatország egyedei mind szeliditett, mind vad állapotban szolgálatukkal kinálkoznak. A szarvasmarhatenyésztés divik; a schveici és styriai tehenek tenyésztésére külön majorságok keletkeznek. A bival teje s ereje miatt kedves. Lovak nemesitésére a magyar ménesgazdák lóversenyek által ösztönöztetnek. A juh és kecsketartás virágzik. A sertés, főleg Tótországban nagy számmal tápláltatik. Ebek, különösen az agár s a vadászatra alkalmasak sok házban találtatnak. A háziszárnyasokról ellehet mondani, hogy a magyar háziasszonyok pénzforrásai. Számos gazda vesződik méhtartással, nem kevés a selyemhernyókkal. A mocsárokban pióca és ehető béka él; a tavak meg folyók hal, csik és rákban bővelkednek. Legdúsabb e tekintetben a Balaton s Tisza, miért is, mint már emlitve volt, halászatuk országszerte ismeretes. — A királyság vadakban sem szegény. Nagy hegyei s terjedelmes erdői becses vadakat tartalmaznak, mint szarvast, őzet, zergét, vadkant,

*)Jelenti: „Magyarhonon kivül nincs élet.“

Digitized by Google

nyulat, borzot, mókust, azután medvét, farkast, vadmacskát, rókát és görényt. Néhol a Duna partján hódok laknak. Szárnyasai erdőkben, lapályokon s vizeken tartozkodnak, mint az éneklők, galamb, gerle, fajd, szalonka, sas, varju, csóka, tuzok, daru, vadlud, réce, szárcsa, gödény, kócsag, hattyu és mások.

A növényországra való gond a fönálló gazdasági egyesületek fölügyelete alatt terjed. A jutalomosztások, a dicsőség lelkesiti a gazdákat, hogy terményeiket nemesitve szaporitsák. Ezért a királyság több mint 44. millió □ holdnyi használható földén mindennemü növény diszlik. Különösen: a gabnafajok között nagy mennyiségü buza, rozs, árpa, zab terem, melyekből a bánáti és székesfehérvári buza, mint legelőkelőbb, első kiviteli cikk. Kukorica, köles, hajdina ugy, miként a hüvelyes vetemények tenyésznek. Zöldség és takarmány leginkább a lapályos helyeken nő. Burgonya és a különnemü gyümölcsök eledelül szolgálnak, nem véve ki a déli részeken található fügét, sz. Jánoskenyeret, sok dinnyét, s gesztenyét sem. A királyság borai nemcsak Európa különböző részeibe, de Amerikába is szállittatnak. Jelesebbek: a világhirü tokaji aszubor a Hegyalján Zemplénben; a budai, szentendrei, kőbányai, csömöri Pestmegyében; a kosdi, penci Nógrád megyében; a szentgyörgyi, récsei Pozsonymegyében; a ruszti aszu, rákosi Sopronmegyében; a neszmélyi Komárommegyében; a csókai, váli, rácalmási Fehérmegyében; a somlói, zsörki Veszprémmegyében; a badacsoni, sz. bénkállai Zalában; a szegszárdi, decsi, paksi Tolnában; a villányi, pécsi, szilvási, szent-miklósi Baranyában; az egri, visontai Hevesmegyében; a

Digitized by Google

szerednyei Ungban; az érmelléki Biharban; a ménesi s magyaráti Arad megyében. Azután a szerémi Frusca Gora hegyről, pakráci, traui stb. melyek kezelésére borászati társulatok alakultak. Dohány, a borral itt nélkülözhetlennek tekintetvén, gondosan ültettetik, s bő jövedelmi forrás. Egyéb növényei: a komló, len, kender, repce, gubacs, orvosi és festőnövények. A királyság erdei mértföldekre terjedők, igy a Bakony, a bácsi, a kárpátiak stb. A fenyő, bükk, nyár s füzerdők tüzelőt nagy mértékben nyujtanak. — Füszerül használtatik a sáfrány, paprika. Olajt nyujt az olajfa, melynek hazája Dalmáthon.

Az ásványország mindennemü érc és kőben gazdag. Hegyeiben arany s ezüst ásatik. Az elsőt némely folyóból is nyerik. Réz, sok vas, ón, ólom, higany, dárdany, kékle, márvány, s mások találtatnak. Épület és malomkövek a Kárpátokon kivül máshonnan is nyeretnek. Hogy drágakövei nem hiányzanak, a természettan bizonyitja; sőt oly nemes köve van, t. i. az opál, mely egyedül a magyar királyságot vallja honául. Gránát, marmarosi gyémánt, jegecek az opál mellett becsre elhomályosodnak. Ez ékszerek mellett a gazdászatban fontos ásványok egyike a kősó, mely több északi vármegyében aknáztatik; Sóvár pedig föttsót nyujt. Jelentékeny a kőszén, melyből a legkitünőbb minőségü a pécsi és az esztergomi. A mésztartalmu földek sziksót izzadnak ki, mely cikk a gálic, salétrom, timsóval és kénnel kiviteli. Jó porcellán s edényfölde ismeretes.

Számtalan helyen a földből jótékony forrás bugyog,

Digitized by Google

melyek a természettől vegyileg alakitva betegségek ellenszereiül használtatnak.

A lakosok száma, nemzetisége, vallása s miveltsége.

A magyar királyság lakosai számra nézve 14,290,110-en vannak, és nemzetiség, vallás, s miveltség által különböznek egymástól.

I. A kaukazi néptörzs ismertető jellegei első pillanatra előtünnek minden magyar királysági lakos testén. A szabályos test fehér vagy barna szinü bőre, rendes arckifejezése, ép hajzata a sok nemzetiséget eredetileg egy törzstől származottnak vallja. E nemzetiségek fője

A magyar, számra nézve 5,678,700. E, deli testalkatu, jobbadán barna tagokat számitó nemzetet az epés és vérmesből kevert véralkat tulajdonai jellemzik, u. m. a becsületesség, őszinteség, nyájasság, barátságszeretet, nagylelküség, lelkesedés, bátorság, dicsőségvágy, adott szava beváltása. Mint rendkivüli tulajdonok szerepelnek a magyarnál a honszeretet, fejedelme iránti rendithetlen hüség, nemzetiségére büszkeség. Leginkább a lapályokat lakja, hol kedvenc foglalkozását a baromtenyésztést és a földmivelést szorgalmasan üzi. — Nyelve kellemes, igen természetes; de idegennek nehéz, noha szójárásai nincsenek.

A legnagyobb nemzet után a szlávság tulnyomó, mit csodálni nem lehet, ha meggondoljuk, miszerént e hon őseink által történt elfoglalásakor Pannoniát, Daciát, Moesiát, Liburniát, mint melyekből alakult szlávok

Digitized by Google

lakták. Midőn a tatárjárás, nemkülönben a török háboruk folyamában az ország lakói részént kiirtattak, részént földönfutókká lőnek, az isméti benépesitésre nagyrészt szlávok hivattak meg. Ez okból számuk most 4,436,880. Azonban ezen általános név több népet foglal össze, melyek egymástól eltávozó nyelvök miatt szükség, hogy külön megneveztessenek. Ilyenek a t ó t o k számra 1,422,500; r u t h e n e k 446,000; s z e r b e k 445,800; h o r v á t o k 1,651,480; v e n d e k 30,100; c s e h e k 9,600; b o l g á r o k 23,000; d a l m a t á k 408,400. E nevezett népek a királyság határait lepik el, ugy, hogy beljében csekélyebb számmal élnek. Nyelvök kemény hangzatu, irodalmok fejledező.

Honunk o l á h vagy román lakossága az északkeleti megyékben, s Erdélyországban él. Az oláhok a dákok, geták, trákok, rómaiak maradéki, kiknek összezavart nyelvét beszélik. Oláh nevöket az ólálkodni szótól vevék, minthogy csak nem régen is henyélve éltek; de ezt, valamint durvaságukat elhagyni igyekeznek. Irodalmok csekély. Számuk 2,571,420.

N é m e t e k leginkább az osztrák tartományokkal határos vidékeken, a városokban, Szepesmegye és Erdélyben találtatnak. Számuk 996,406. Az erdélyi szászok ezen osztályba sorozandók, mint kiket II. Géza Némethonból hivott be. Őket csenddel párosult szorgalmas élet, minden jóra törekvés jellemzi. Főfoglalkozásuk a földmivelés és kézmüvesség. Nyelvök mivelt. Irodalmok nevezetes.

Z s i d ó a királyság minden táján kereskedik. Mióta Csehország s Galliciából beszivárogva nagy s kis helyeken letelepednek, hogy a sz. jövendölések szerént

Digitized by Google

annál elszórtabban éljenek, azóta szigoru takarékosság és kereskedői szorgalom által nagy gazdagságra tettek szert. Számuk 407,844. Ők rontott német nyelven közlekednek egymással; mivel nemzeti nyelvöket már kevesen értik. Emancipáltatásukon nálunk bizonyos idő óta dolgoznak.

A cigányok 80,500-an zenészettel, kovácsággal foglalkoznak. Külön nyelvet beszélnek; de melynek irodalma nincs. Jellemök az esszesség, zenészi tehetség; de mind a kitünő birtokok mellett magasb képzettségre nem törekesznek. Restségök ismeretes.

Ezeken kivül a magyar királyságban van 18,620. örmény és görög, kik kereskedést üznek; 2,800. francia, jobbára Torontálban, mint gyarmatosak; 16, 300. olasz; 900. clementin a pétervaradi ezredben, kik a régi illyrek valódi ivadéki, hanem Kelemen püspöktől, ki őket a tizenkettedik században megtéritette, hivatnak akképen, — nyelvök minden európaitól különböző. — Angol és Török nemzetiségü egyének is laknak a birodalom területén, noha nem állandóan; miért is számukat biztosan nem tudhatni.

II. A magyar korona területén lakók között következő vallások dívnak:

a) a római katholika, 8,514,180. követővel, kik a szertartás tekintetében latinok s görögökre osztatnak, bár mindketten a római pápa egyházi elsősége előtt meghajolnak. — A 7,103,400. latin katholikust vallásilag öt érsek és huszonkét püspök igazgatja. Az öt érsek között fő az esztergomi, egyszersmind hercegprimás s örökös pápai követ; a többi érsekek ezek: a kalocsai, egri, zágrábi, s Dalmátiában a zárai. A püs-

Digitized by Google

pökségek következők: a besztercebányai, csanádi, diakovári, erdélyi, győri, kassai, nagyváradi, nyitrai, pécsi, rozsnyói, szathmári, székesfehérvári, szepesi, szombathelyi, váci, veszprémi, zengi, — és Dalmáthonban a cattarói, corzolaraguzai egyesitett, lesinai, sebenicói, spalatói. — Az 1,410,780. görög katholikus főpásztorai: a fogarasi érsek; eperjesi, kőrösi, lugosi, munkácsi, nagyváradi, szamosujvári püspökök. — Minden püspöki helyen létezik székeskáptalan; Nagyszombat, Pozsony, Sopron, Csazmában s Fiumében pedig társaskáptalan. Ezek tagjai kanonokoknak hivatnak és vannak köztök fölszentelt, valamint cimzetes püspökök, apátok, prépostok. Megemlitendők a szerzetesek, kik részént lelkészettel, részént tanitással és betegápolással foglalkoznak.

b.) a görög nem egyesült, roszul ónak nevezett hit, 2,370,246. követővel, kik szláv és román eredetüek. Egyházi főnökük a karlovici pátriarcha elsősége alatt kilenc püspök, u. m. az aradi, budai, erdélyi, károlyvárosi, pakraci, temesvári, újvidéki, verseci, és Dalmátországban a sebenicói. Vannak sz. Vazulról cimzett szerzetesei.

c.) a helvétnek hivott ugynevezett reformata vallás 1,931,780. követővel, kik nagyobb részben magyarok. Egyházilag öt kerületre osztatnak, melyek a dunamelléki, dunántuli, tiszáninneni, tiszántuli, királyhágóntuli. Mindenik kerület élén egy tanácscsal biró superintendens áll.

d.) az ágostai, másképen evangelika, vagy lutherana 1,012,960. követővel, kik többnyire németek és tótok. Őket öt superintendens kormányozza, u. m. a

Digitized by Google

dunamelléki, dunántuli, bányakerületi, tiszamelléki s berethalmi.

e.) az unitaria, másképen socinián hit Erdélyben 48,100. követővel. Vallási ügyeiket egy superintendens intézi.

f.) a zsidó, 407,844. követőjét rabbik igazgatják, kik egymástól függetlenek. Több helyen csinos zsinagógával birnak, igy Pesten, Ó-Budán, Szegeden, Pakson, Baján, Nagy-Kanizsán, Győrött s egyéb helyeken.

g.) az önmagukat Krisztuskövetőknek nevezők hite, mely a józanságtól megfosztott quaekerismus másául tünik föl, Magyarhon Bácsmegyéjében. Ez, mely a tanitóhivatallal a keresztény alaptanokat is elveti jobbára az együgyü nép között alapit vagyonközösséget. Követői Baján, Baracskán, Béreghen, Ó-Morovicán, Pacséron hallomás szerént mintegy 5,000-en élnek.

A királyságban megforduló törökök Mohamed vallását követik.

III. Miveltségre nézve elmondható, hogy az a legmüveltebb népekével összehasonittathatik. Az irodalom, különösen a magyar, tudományok s müvészetek virágzása, jeles intézetek keletkezte, üdvös társulatok nemzeti érettségről kezeskednek. E miveltség előmozditó eszközei minden nemzet és vallásfelekezet birtokában föllelhetők. Fő ezek között a népnevelés, melyet elterjeszteni már sok jeles egyén iparkodott. Célja dicséretre méltó iparral készteti a községeket tanodák alapitására, melyekben a miveltség alapjai megvettetnek; vagy a közembernek legszükségesb dolgok adatnak elő. Több év óta tömegesebben látogattatik az iskola. Igy a királyságban 680,000. katholikus s több százezer más val-

Digitized by Google

lásu jár a néptanodákba. — Megemlitendő az inasok iskolája, hova több ezer iparos inas jár. Létezik minden jelentékenyebb helyen. Vasárnapi iskola, hova minden iskolából kikerült fiu s lány tartozik járni minden faluban állittatik.

Tudomány. Müvészet.

Magasabb müveltség megszerezhetése végett a néptanodákon kivül ugynevezett középiskolák, az az gymnasiumok s reáltanodák léteznek. — Az elsők száma 122., és ebből hetvenegy katholikus, huszonhárom helvet, huszonegy ágostai, két egyesült protestans, három unitarius, két n. e. görög. Tannyelvök magyar, német, tót, oláh, vagy vegyes. A tanulók száma 20, 888. Reáltanoda harminczegy. Dalmátországban 4. gymnasium s ugyanannyi reáltanoda van; ezért az egész királyságban 126. gymasium és 35. reáltanoda létezik. — A tanitóképezdék az ifjakat ügyes tanitókká képezik. Mióta kereskedelmi iskolák nyittattak, s a kereskedelmi akademia fölállt, e részben is előmenetel tapasztaltatik.

Az ifjak további kimivelésére, mint tudományos intézetek figyelmünkre méltók: a pesti istenészeti, jogi, orvosi, bölcsészeti karral biró egyetem 1275. hallgatóval; a kassai, nagyváradi, pozsonyi, nagyszebeni, zágrábi akademia; a kath. lyceumok, melyek most csak istenészeti folyammal birnak a püspöki székhelyeken; protestans lyceumok prot. istenészeti folyammal; a selmeci bányászakademia; a budai József műegyetem; a magyar-óvári gazdasági intézet; tengerészeti tanodák. A tudományok terjesztőiül nézetnek: a magyar s déli szláv tudós társaságok; a sz. István, természettu-

Digitized by Google

dományi, földtani társulatok Pesten; muzeumok Pesten, Kolozsvárott, Zágrábban; számos magán és nyilvános könyvtár stb.

A müvészetek szinte virágoznak. A szinészet, hangászat, szobrászat s festészet mindig több müvészt teremt. Előmozditásukra szolgálnak az egyletek, igy a műegyetem, zeneegylet, műkiállitások.

Intézetek.

E név alatt értjük részént a nevelés, részént az emberiségen való segités végett létesitett intézményeket.

A nevelés, az oly elkerülhetlenül szükséges helyes irányu nevelés előmozditására léteznek papnöveldék, gyermekszeminariumok, finöveldék, leginkább önzetlen szerzetesek, különösen a Jézustársasági rend fölügyelete alatt, nőnöveldék, főképen önföláldozó szerzetesnők gondja alá helyezve, siketnéma és vaktanitó intézetek. A segitségre szorulókról is van gondoskodva; mert a lelkibetegek számára tébolydák, a testileg betegekére városi, vagy szerzetes férfiak s nők által kezelt kórházak, és fürdők; az árvák részére árvaházak léteznek. Továbbá vannak zálogházak, takarékpénztárak, legényegyletek, gazdászati, orvosi, kereskedői társaságok. Nevezetes az oltáregylet, s az 1861. évben született sz. Lászlótársulat szegény kath. egyházközségek segélyezése végett.

Közlekedés.

Mind szárazon, mind vizen könnyü a közlekedés; mert miatta jó utak készittetnek, melyeken a kocsik, gyorskocsik és posták gyorsan haladhatnak, miatta a vizek szabályoztatnak, hogy a hajózás lendületet nyerjen.

Digitized by Google

A gőzmüves közlekedési eszközök elseje a gőzhajózás tengerünkön már előbb divatban vala; de folyóinkon csak a boldog emlékü gr. Széchenyi István általi alkottatás után kezdett működni, és jelenleg mig egy részt tökélyesül, más részt a kereskedelem előmozditójául szolgál, mert a német örökös tartományokat a Dunán haladva a törökökkel, sőt Levantével hozza érintkezésbe. Az első cs. k. szabadalmazott gőzhajótársaság hajóival már magánszemélyekéi is versenyeznek.

Második gőzmű a gőzkocsi, alig 15. év óta. Vasvonalai, melyeken halad az államban elágazva a jelentékenyebb helyeket érintik. Következők :

a) a délkeleti vonal v. is a Bécs-Baziási, 95 mértföld hosszu. Rajta az alsó osztrák főhercegségből az illyrvidéki Dunáig hatolhatni. Elhalad Pozsony, Érsekújvár, Esztergom, Vác, Pest, Cegléd, Kecskemét, Szeged, Temesvár mellett;

b) a tiszai vonal, 44 mf. hosszu. Ceglédtől Debrecenig terjed. Hozzá csatlakozik a szolnok-aradi, püspökladány- nagyváradi, debrecen-miskolci, miskolc-kassai;

c) a győr-bécsi 20. mértföld hosszu vonal, Bécs, Győr, Ó-szőny ismeretesb nevü állomásokkal;

d) a sopron-bécsujhelyi rövid vonal;

e) a buda-kanizsai, körülbelől 70. mf. hosszu pálya, melynek egyik ága Ó-Szőnynél a győr-bécsivel, a másik Pragerhofnál a déli osztrák pályával egyesül. Főállomásai: Buda, Székesfehérvár, s Nagy-Kanizsa;

f) a mohács-pécsi vonal, 8. mértföldnyi hosszuságu. Eredetileg szénszállitás végett épittetett, azonban személyeket is vesz föl. Most tervben van a kanizsaival

Digitized by Google

mikénti egyesitése a közlekedés elősegitésére. Főhelyei Mohács, Villány és Pécs;

g) a Károlyvárostól Zágrábon átvonuló sinek a déli osztrák társaságéihoz csatlakoznak. Hoszszuk 28. mértföld;

h) a pozsony-szeredi vonal, 8. mértföld hosszu, mely a honban első volt; még most is lovak által láttatik el. Máskép nagyszombatinak neveztetik.

Tervben vala 1848. előtt Fiumét összekötni pályával az ország központjával Pesttel, de e föltevés foganatosittatlan maradt. Fiume helyett Triest részesült ez előnyben. Erdély kap vaspályákat.

A távirdák által legtávolabb eső vidékek percnyi idő alatt adnak egymásnak ügyeikben értesitést. Minden vaspálya mellett vonulnak el villanysodronyok. Fölemlitendő mint hosszu távirdavonal a pest-temesvár-péterv árad-eszék-pécsi.

Ipar. Kereskedés.

Szent István koronája területén az iparra s kereskedésre nagyobb gondot csak mostanában forditanak. — Iparos tekintetben még nem érjük el a külföldet, mivel különösen a tenyésztés, és nem a földolgozás dívik. Mindemellett jelentékenyebb iparágak a kézmüvesség, bányászat és gyártás. A kézmüvesek, vagy köznéven mesteremberek szemlátomást szaporodnak, főleg a nyomdászok, órások, harangöntők, rézmivesek, ötvösök, ékszerészek, timárok, stb. — A bányászok külföldről jőnek s virágzásnak inditják a bányászatot. Hegyeinkből szorgalom által sok jövedelmet lehet kapni, miután évenként pár év óta 32. mázsa arany; 416. mázsa ezüst; 34,844. mázsa réz; 1,567,390. mázsa vas; 23,564. mázsa

Digitized by Google

ólom; 495. mázsa horgany; 55 mázsa higany; 7,142,007. mázsa kőszén, sok kén, timsó, stb. nyeretik. Hátha kellő számu munkás volna? — A termesztményeket s ásványokat gyárak dolgozzák föl. Ezért léteznek bőr, gyapjukelme, pamut, posztó, selyem, papir, stearingyertya, szivar, gyufa, olaj, pálinka, cukor, vas, kőedény, üveg, pipakészitéssel foglalkozó gyárak.

A természet és ipar adományai vagy a királyságban fölhasználtatnak, vagy kiviteli cikkek gyanánt szerepelnek. Igy a kereskedés virágában van. A belföldön élő nagykereskedők gyapju, sertés, marha, gabona, bor forgalomba hozása által a közlekedési eszközökön élénkséget idéznek elő, midőn azokat küldföldre küldik. A tengeri hajózás és vaspályák a királyságba gyarmatárukat s déli gyümölcsöket szállitnak. A kereskedelmi társulat föladata a kereskedést fölkarolni.

Igazgatás.

A magyar királyság alakulása első pillanatától fogva alkotmányos állam. Alkotmánya II. Endre aranybullája, a bécsi s linzi egyezmények, s a hires pragmatika sanctio által van biztositva. Élén áll a király, ki a habsburglotharingi ház első szülötte s örökli az ős koronát, a vele járó méltósággal és kötelezettségekkel együtt. Szükséges uralkodása elején a kiadott koronázási hitlevélre megesküdvén az ország áldornagyától, t. i. az esztergomi érsektől megkoronáztatnia. Azután övé a végrehajtó hatalom, cimek s méltóságok adása, intézi az igazgatást, összehivja az országgyülést, mely két házból áll, u. m. fölső és alsó házból. Abban a királyság főpapjai, főnemesei : ebben a vármegyék, sz.

Digitized by Google

királyi városok; szabadkerületek követei ülnek. Az 1848-ban népképviseletre helyezett alsóház hoz törvényeket, határoz az adó s katonailleték fölött, mit a fölsőház megvizsgál, végre a király akarata szerént szentesit.

Országos méltóságok a nádori, országbirói, tárnokmesteri, horvát báni. Az igazságszolgáltatást a hét személyes tábla, s királyi itélő tábla intézi.

Az állam kerületek s megyékre, ezek járásokra osztatnak. A megye élén a főispán vagy főkapitány áll, két alispán, illetőleg alkapitánynyal s alájok rendelt tisztviselőkkel. A járásokat főbirák és szolgabirák igazgatják. A szabad királyi városok tanácsa egyedül a királytól függ.

Digitized by Google

A királyság egyes részei.

A.

MAGYARORSZÁG.

Ezen, a magyar királyi birodalom zömét képező ország 3931·3 □ geographiai mértföldnyi területén 9,987,600 lélek él, kik között nemzetiségre nézve 4,940,000. magyar; 726,130. német; 1,409,500. tót; 446,000. ruthen; 440,000. szerb; 51,400. horvát. 30,100. vend; 5,900. cseh; 22,800. bolgár; 1,600. dalmata; 1,390,030. román; 398,000. zsidó; 29,800. czigány; 16,600. mindennemü egyéb nemzetségü; — vallásra nézve 6,085,300. római s görög katholikus; 1,086,000. görög n. egyesült; 1,610,000. helvét; 803,300. ágostai hitvallásu; 398,000. zsidó; 5,000. ugynevezett Krisztuskövető.

Magyarhon fölosztatik négy kerületre, melyek a Dunáninneni, Dunántuli, Tiszáninneni, Tiszántuli. Mindegyik több vármegyét tartalmaz. Honunkban fekszenek a szabad Jász, Kun és nemes Hajdukerületek is.

Digitized by Google

Dunáninneni kerület.

Ezen 996·7 □ földirati mértföldnyi területet 2,919,300. lélek lakja, kik között 1,007,300. magyar. Tizenhárom vármegyéje: Pest, Bács-Bodrog, Nógrád, Esztergom, Hont, Bars, Zólyom, Liptó, Árva, Turóc, Trencsén, Nyitra, Pozsony.

1. Pest vármegye.

1659-ik évben Pest, Pilis, Solt megyék törvényesen egyesitetvén, azóta egy megyét képeznek, s gyüléseiket Pesten, az ország fővárosában tartják.

Területe 191 □ mértföld. Lakosai száma 637,000, kik között 409,300. magyar, a többi német, szláv, zsidó. Közigazgatásra nézve két sz. kir. várost és öt járást számlál. Ezek a pilisi (egykor Pilismegye a Duna jobb partján), váci, pesti, kecskeméti, solti.

Szabad királyi két városa:

Buda, németül Ofen. Nemcsak honunk, hanem egyszersmind a királyi birodalom ősi fővárosa. Fekszik kedves vidéken, a Duna jobb felén, Pest átellenében ugy, hogy evvel az európai hirü lánchid által összekötve mintegy ikervárost képez. Félkör alakban hegyek környezik, melyek a havasok ágai, és itt kitünőleg a sz. János, Gellért, Széchenyi, Ferenc hegy által képviseltetnek. A város 1·75 □ földrajzi mértföld területét 38,900 magyar, német, és szláv nép lakja.

Itt székel Magyarhon kormányzója a nádor, s egy görög nem egyesült püspök. Részei a vár, a körüle elterülő öt külvárossal, melyek a viziváros, országut, Ujbuda, Krisztina város, Tabán (ráczváros).

Buda nevezetességei a fővár, vagyis a belváros, a gellérthegyi kőbevájt várdával. Az első egy magánálló hegyen van épitve, kétszeres vastag fallal keritve, melyre az utóbbi időben nagy gond volt. Kivül kellemes sétányai, belül csinos épületei diszére vannak. Itt van a királyi lak, honnan a nádor kormányoz; benne sz. Zsigmond kápolnája szerencsés első királyunk szent jobbját, koronáját, jogarát, keresztes földgömbjét, kardját, keztyüit, és saruit őrizhetni; itt vannak a III. Károly emelte villámháritós fegyvertár, a főhadikormány épülete, nagy országház, szinház, tornyos tanácsház, templomok. Terei között történelmi jelentőségü a sz. Györgytér, melyen a hős Hunyad egyik sarja László ártatlanul lefejeztetett, s melyen a vitéz Henci cs. k. tábornok bronz emlékszobra diszelg. Ide kocsiuton kivül több lépcsőzet vezet. E várban foglalnak helyet a legfőbb hivatalok, u. m. a helytartótanács, királyi kamara, épitészeti főigazgatóság, főpostahivatal, sorsjátékigazgatóság, fiókbank. A várhegy alatt vonul el a nagyszerü alagut, mely mű a szemközt épült lánchiddal gr. Széchenyi István, a legnagyobb magyar eszmeszüleménye volt. — A gellérthegyi vár magában foglalja a csillagásztornyot, s a gőzhajói jeladót. A forradadalom után épült s párját ritkitja mind csin, mind szerkezetre nézve.

A főváros egyházai vallási állapotáról tanuskodnak. Tizenkét kath. temploma között kivalóbbak a várbeli szűz Mária menybenetelérőll cimzett, a várőrségi, a Zsigmondkápolna, a Krisztinavárosi; egy görög nem egyesült szép egyház áll Tabánban; egy ágostai hitvallásu imola a várban. Számlál öt szerzetes rendet. Közü-

Digitized by Google

lök a kegyesrendiek tanitanak, a kapisztranusok s kapucinusok lelkészkednek, az irgalmas barátok, valamint az Erzsébetszüzek betegek ápolásával foglalkoznak. Buda jótékony intézményei a nőegylet, magyar hivatalnokok nyugdijintézete, szegényápolda, takarékpénztár.

Tudományos intézetei a kegyesrendi fölgymnasium, reál, József műegyetem, minden vallásfelekezet néptanodái. Nyilvános könyvtára nincs; de a magán birtokban levők között nagyobbszerü a szent ferencieké, a nádori, melynél valamikor becsesebb volt Mátyás királyé. Az egyetem nyomdája mellett mások is működnek.

A megromlott egészség helyreállitására fürdők léteznek. Már a régi rómaiak, midőn vaskarjaik, mint békók közé szoritották e föld lakóit Buda hathatós fürdőit „aquae calidae" néven ismerték. Most ismeretesbek a császár, király, Lukács, rác, rudas, sárostürdők. Hasznos a vizgyógyintézet és keserüvizforrás.

Gyárai mindig élénkebbekké válnak. Bennök gépek, posztó, ser készittetik, bőr dolgoztatik ki. A csendesen hömpölygő Duna egy szigetkéjén, melynek neve Margitsziget, IV. Béla magyar király ily nevü leányától, ma is látszanak azon nőzárda romjai, melyben a királylány, mint fejedelemasszony élt. A kalváriahegy oldalában most is áll a török időkből egy mecset, melyben Gyül-Bába (rózsaatya), kit a törökök szentként tisztelnek, aluszsza álmát. A krisztinavárosi vérmezőn épült a buda-kanizsai vaspálya indóháza.

Buda lakosai a mesterségüzésen kivül bortermesztéssel foglalkoznak. Az alkalmas föld szorgalmas mi-

Digitized by Google

velés folytán jó borokat terem, melyek között a vörös, mint kitünő minőségü messze szállittatik. A Széchenyi- (előbb Sváb)- hegyen a baromtartás is szokásban van.

Az ily nagy városok lakói szórakozás végett a zöldbe rándulgatnak. A budaiak, sőt pestiek is a Horváthkert, zugliget, disznófej, városliget, Széchenyihegy, Lipótföld, Laszlovszky, Margitsziget nevü helyeket leggyakrabban látogatják.

Történetét Ó-Budáétól elkülönitve a tizenharmadik századdal kezdhetjük, mint melyben több történész szerént IV. Béla király okulva a tatárok általi szenvedéseken birodalma védelmére épitett várai között a budait is emelhette. Német lakosai e korból származnak. Innentől fogva szerepel gyakrabban Buda a történelemben. 1309-ik évben Robert Károly király, egy ezen alkalomra készült koronával a Máriaegyházban megkoronáztatott. Nagy Lajos ide helyezvén székét, székhely maradt majd két századig. Már 1385-ben királyi palotája kis, vagy II. Károly meggyilkoltatása által megfertőztetik. Első eset, mely után több elvérzés következett. A várból hurcolák 1401-ben Zsigmondot, az indulatos királyt a rendek Visegrádba, honnan Gara Miklós Siklósra vitte. 1439-ben országgyülést látott. Nem sok idő után, 1457. évben a szerencsétlen utószülött László király sz. György terén a reménydús Hunyadi Lászlót lefejeztette. Hunyadi László öccse Mátyás, általánosan királylyá választatván nemzete boldogitására mindent elkövetett. Budát is diszesitette, könyvtárt szerzett, az egyetemet újra szervezte, Budát Európa első városává varázsolta. Azonban már közvetlen utóda Ulászló alatt fényéből sokat vesz-

Digitized by Google

tett; mert ezen király gondatlansága annyira ment, hogy még a könyvtár jelesb műveit is eladta. II. Lajos alatt kezdett itt a lutheranismus elterjedni. — A gyászos emlékü 1526-i mohácsi ütközet után a töröktől meg nem lehetett menteni, ki azt a Zápolya Jánosnak ajándékozott várpalotán kivül fölpörkölte. I. Ferdinánd elfoglalá ugyan a királyi palotát; de 1529-ben a Bécs ostromától jövő öreg Szoliman azt a királyi koronával együtt ismét Zápolyának adományozta. Keresztény kezekből 1541-ik évben csellel maga Szoliman ragadá ki, mig 145. év eltelte után, az az 1686-ban visszafoglaltatott. A következő században 1703-ik évben királyi várossá lőn, noha szabadalmai előbb is voltak. 1780-ik évben a nagyszombati egyetem ide hozatott. Első Ferenc 1792-ben falai között koronáztaték meg. — A legújabb időben nagy haditény szemlélője vala. Az 1848-iki év e várat is kiragadni igyekezék a császári kormány hatalmából. Ostromlása végett 1849-iki pünkösthava 4-én harcra hevült magyar seregek érkezének. A császári katonaság, nemzetiségre német, szláv, olasz részént az erőditvényekbe, részént a várba huzódott, mely a helvét Henci császári tábornok kormányzása alatt elszántan védte magát. Ő a nevezett napon Görgey Arthur magyar fővezér által tett fölszólitásra várát nem adta föl, sőt midőn a magyar sereg csekély ágyukkal lőni kezdé, Pest bombázásával felelt. A mintegy 30,000-nyi ostromló sereg a Gellért, Széchenyi s más hegyeken elhelyezve szünteleni forrongásban élt. Mialatt ezek a várat, a vár Pestet löveté, azalatt valódi ostromkészületek tétettek. Az elhatározó támadás pünkösthó 21-e hajnalán történt. A föltüzelt ostromlók négy felől nyomultak a vár ellen, azt rövid

Digitized by Google

negyedfél órai csatározás után elfoglalván bevételét három szinü zászlók lobogtatásával jelentették. Örvendezve kiabálának a pestiek „éljeneket“ a honvédsereg tiszteletére. De ismét a császáriak kezébe került. —A forradalom után épült a gellérthegyi várda; 1856-ik évtől fogva a pompás alagut.

—**Pest**, latinul Pestinum. Régi város. Budával együtt a királyság fővárosa. Buda átellenében, tehát a Duna balpartján, homokos lapályon fekszik. A birodalom legnépesb, s leggazdagabb városa. Határa 1·8 □ földrajzi mértföld, melyen 121,720. magyar, német, szláv, örmény, és zsidó lakik. Külországokkal a dunai gőzhajózáson kivül a vaspálya köti össze; innen van, s mivel az ország központja, hogy mind miveltség, mind népesedésre nézve gyors léptekkel halad elő. 1780-ik évben csak 13,500. e század első évében harmincezer, 1828-ban hatvankétezer, 1851-ik évben 83,828. lakost számlált.

Részei a bel, Lipót, Teréz, József, Ferenc városok és a kültelkek. Huszonöt tágas tere között a József, Erzsébet s Széchenyi terek sétányokkal kedveskednek; kétszáztizenöt utcájában a 4934. ház között legtöbb egy s kétemeletes, sok három, és pár négy emeletes is találtatik.

A négyszegü megyeházban tartja Pest vármegye közgyüléseit. A tornyos városházban működik a szabad tanács. Pest a hétszemélyes tábla, királyi itélőtábla, s váltótörvényszék széke. A tudományok, müvészetek, jótevő intézetek, ipar s kereskedés központja.

Lakosai vallásra nézve római katholikusok hat plébániában, melyek kerületében 14. egyház és kápolna között egy sincs, mely épitészi tekintetben figyelmet érdemelne. A lipótvárosi, mely egykor óriási nagyságban

Digitized by Google

fog láttatni, csak most készül. Egyedül az egyetemi s belvárosi plébániatemplomok mutatnak valamit. Van itt kath. központi papnövelde és öt szerzetes rend, ezek a kegyes, szent Ferenc, servita rend, az angolkisasszonyok s a szeretetnővérek rende. — A görög nem egyesültek két egyházban végzik szertartásukat. Az egyikben szerb, a másik kéttornyuban görög, vagy román nyelven. — A helvét hitvallást követők a Ferencvárosban birnak imòlát, mely egy müvészileg faragott karrarai márványszobrot mutat föl holtan kiteritve ábrázolva gr. Zichy Manónőt. — Az ágostai hitvallásuak imaháza a belváros egyik sarkán áll. E négy hitvallást követők a kerepesi ut mellett közös temetőt birnak, hol a kegyelet emlékei drágaságban és becsben mulják föl egymást. — A 26,700. zsidó nagy áldozattal épitett kivül belül fényes zsinagógát, mely kupokkal ékesitve az egykori jeruzsalemi templom állitólagos terve szerént csináltatott.

A lakosság sepreje, az ugynevezett csirkefogók (händlfanger) a nápolyi lazarónik hasonmásaiul tünnek föl.

A város tudományos intézetei ezek: a magyar tudós társaság, jeles könyvtárral, a kir. természettudományi, földtani, sz. István társulatok; a királyi egyetem istenészeti, jogi, orvosi, s bölcsészeti folyammal, és mintegy hetvenezer kötetü könyvtárral; a prot. istenészeti tanoda. Tanintézetei: a kegyesrendi s királyi föl, ágostai algymnasium, a kereskedelmi akademia, városi reáltanoda, jó tanitóképezde, szervezett elemi tanodák, nyolc kisdedóvoda, az angol kisasszonyok kath. növeldéje, magán fi és leánytanitó intézetek, testgyakordák, uszodák. — A nemzeti muzeum könyvtára, természeti, régiségi s képgyüjteménye, valamint a füvészkert az ismeretek előmozditói.

Digitized by Google

A magyar irodalom központja Pest. Itt adatnak ki a legérdemesebb művek, u.m. politikai, szépirodalmi, tudományos, élces lapok, folyó s röpiratok, könyvek. Nyomdái szünet nélkül dolgoznak.

A szépmüvészetek fölvirágoztatására a műegylet, magyar, német szinházak, zene s rajztanodák; az ipar előmozditására az iparegylet, gép, kocsi, szivar, bőr, gyapju, gyapot, posztó, selyem, félselyem, egy nagyszerü cukorfinomitó, szesz, olaj, stearingyertya, viaszgyárak, gőzmalmok, serfőzések, s mesteremberek léteznek. De a város emelését a kereskedelmi egylet, börze s messzeható kereskedése eszközli. Utcáit számos kirakat ékiti, folytonos zaj tölti be. Négy országos vásárjára külországákból érkeznek árusok, és gabna, bor, gyapjuvevők.

Lege részént a föld alatti csatornák, részént a világitó lámpákból kitóduló légszesz által megrontatván egészségi tekintetben káros. Vize ritka helyen iható. Újabban történnek intézkedések, hogy a város házai gépezettel vezetett viz által láttassanak el.

Jótékony intézetei: a gazdászati, kertészeti, orvosi, nő, legény, s sz. Lászlótársulat, keresztény s zsidó betegápoldák, vakok intézete, őrültek kórháza, József árvaház, vas, gőz s a Dianafürdő, gyógyintézet, takarékpénztár, zálogház. Van nemzeti köre, népköre, nemzeti kasinója, lovardája, löveldéje, és több kölcsönkönyvtára. Gyorsiró, jogászsegélyző s tanáriegylete is van.

Épitményei között a lánchid, az e mellett fekvő dunagőzhajózási teherhordó hajók kikötője, nemzeti muzeum kertjével, s a redoutépület legremekebbek. Meglepők a tornyos városház, megyeház, újépület kilenc udvarral, a Károlykaszárnya, az üllői laktanya, a Ludoviceum, az

Digitized by Google

indóház, Rókuskórház, a nemzeti szinház, az egyetem, a reáltanoda, a magy. gazdasági egyesület háza, a polgári lövölde, lovarda, a leendő Lipótvárosi templom, számos magán ember épülete. Vendéglői között az angol királynőhöz, Európához, magyar királyhoz, vadászkürthöz cimzettek legkényelmesebbek.

Sétányai az Orcykert, a pompás városliget, melybe fasor között jutsz, a muzeumkert, az Erzsébet s Józseftéri ültetvények, a Széchenyiliget, s a kerepesi temető. Mulatóhelyekül a kávé és serházakon kivül Buda bájos hegyeit használják. — A város körül terül el a történelmileg nevezetes Rákos mező, nem más, mint egy nagy homoktér, melynek egyik felében az évenkénti lóversenyeket tartják.

Pest eredete bizonytalan, de több történész szerént hajdan léthelyén Transacincum nevü római gyarmat virágzott. Midőn eleink e hont elfoglalták Pession néven volt ismeretes. Legelső lakói kereskedő bolgárok valának, azután németek, kik szorgalmokért sz. Istvántól városuk részére királyi várost illető szabadalmakat nyertek, noha mind e mellett a budai hatóság alá tartozott. Igy virágzásnak indula a város, midőn 1241-ik évben Batu chán félmilliónyi seregét Magyarországba inditotta. Ellene a király, IV. Béla csak hatvanötezer gyakorlatlan embert küldhetett Pestről. Serege a Sajó folyónál tönkretétetvén az ellen szabad kezet kapott, mely Pestet romba döntötte, lakóit pedig kipusztitotta. A tatárok elvonulta után fölépült s a király szabadalmait megerősité. Zsigmond király alatt Budától elválván, azóta külön sz. királyi várost képez.

Országgyülés a Rákoson tartatott ez ideig 1286-

Digitized by Google

ikban; továbbá 1445-ik évben, midőn a vitéz Hunyadi János országkormányzóul, 1458-ban pedig, mikor méltó fia Mátyás negyvenezer katona léghasitó kiáltása mellett királylyá választatott meg. — II. Lajos király alatt ismét több lármás országgyülést látott a Rákos mező, melyek utolsóján határoztatott, hogy a török ellen indulandó csapatok gyülhelye Tolna legyen. A kocka elvettetett, Mohács terein seregeink legyőzettek, és e győzelmét használó török rombolt, pusztitott . . . Pest fölégetteték; de fölépült. Három év után a török ismét elhamvasztá; azonban hamvaiból csakhamar fölemelkedvén Budával egyideig pogány zsarolás alatt nyögött. 1686-ik évben hazánkból a török kiüzetvén Pest is emelkedésnek indult. Az 1717-iki évben nyittaték meg a kegyesrendi gymnasium; 1784. évben tétetek át Budáról a királyi egyetem. A tizennyolcadik század folyamában tétettek ide a királyi és hétszemélyes táblák. 1831-ik évben a cholera rémitően dühönge. Hét év után az árviz több, mint tiz millió forintnyi kárt tőn. De hála az égnek! szebben fölépült, mint milyen az előtt vala. 1836-ban a nemzeti szinház s a rákövetkezett évben a muzeum alapja vetteték meg. — 1848-ban az egész honban forrongás fejlődék ki belszervezése s az országgyüléseni képviseltetése miatt. Martius 15-én a hozott törvények Pozsonyban V. Ferdinánd király által szentesittetvén a helytartótanács helyett az első felelős magyar ministerium gr. Batthyányi Lajos mint elnök, gr. Széchenyi István, hg. Eszterházy Pál, b. Eötvös József, Szemere Bertalan, Klauzál Gábor, Deák Ferenc, Mészáros Lázár, s a később országkormányzóvá lett Kossuth Lajos, mint tagok személyében működni kezdett. Ez évi julius 2-án az ország-

Digitized by Google

gyülés megnyittaték. A képviselők, hogy a hon ege fölött tornyosuló felhők eltávolittassanak kétszázezer katonát és hatvan millió forintot szavazának meg; de a polgárháboru mind inkább elkerülhetlennek tetszett, September végén a szeretve tisztelt nádor leköszöne; gr. Lamberg Ferenc pedig az összes magyarhoni hadak főparancsnokává s királyi biztossá neveztetett. Budára érkezvén hire terjedt, hogy célja a pesti országgyülést föloszlatni, mire a nép annyira fölbőszült, miszerént a hajóhidon Pestre törekvő cs. k. tábornokra rohanva azt szétmarcangolta. December 2-án V. Ferdinánd után unokaöccse I. Ferenc József lépett a trónra. Az alkotmányos kormány akarata vala ez újtól szabadulni erő által is; de a császári hadsereg Jellasich és Vindischgrätz vezérlete alatt a magyar fősereget Pestig szoritotta viszsza, ugy, hogy December 31-e után a ministerium és országgyülés Debrecenbe vonult. Buda ostroma alatt Pest sokat szenvede. A szerencsétlen kimenetü forradalom után Budával együtt közös ur kezébe került, s tizenkét évig politikai zsibbadásban volt. Végre 1860-iki october 20-án borura derült. A megyék alkotmányosan szervezteténeк; már aprilis 6-án 1861-ik évben megnyittatott az újonnan föltámadt országgyülés : azonban mivel az osztrák kormánynyal az adó s katonakiállitásra, valamint egyéb dolgokra nézve kiegyezni nem birt, augusztus 22-én föloszlattatott s a haza provizorium alá helyeztetett.

Nevezetesebb helyei:

Kalocsa, latinul Colocza régi érseki város pusztáival együtt 14,320. katholikus és zsidó, magyar, többnyire földmives lakossal. Fekszik a Vajas mellett a dunai gőzhajóállomástól, mely Foktű falu közelében róla ne-

Digitized by Google

veztetik háromnegyed órányira. A kalocsa-bácsi egyesült kath. érsek széke ennek káptalana, kath. lyceumával és papnöveldéjével. Előbb a kegyesrendi, 1860-ik évtől fogva azonban a jeles Jézustársasági rend társodája, alakuló fölgymnasiuma, a Miasszonyunkról cimzett apácák nőnevelő intézete a város nyilvánitott hálájára érdemesek. Szépiti a különben falusias helyet az érseki palota, ennek kettős kertje, a papnövelde, a gymnasium s apácák épülete templomaikkal, a székesegyház, kalvária, új zsinagóga. Van az érseki palotában nagy könyvtára, könyvnyomdája, kasinója, kórháza, postája, serfőzése. Fekete termékeny földe agyagos, ezért lakja Kalocsát oly sok gölöncsér. — A város régi. Története az érsekségével van összeköttetésben. A róla nevezett püspökséget sz. István alapitá, kinek az idevaló első főpásztor Astrik Rómából koronát hozott. 1135-ik évben a bácsi érsekséggel Simon személyében egyesülvén, azóta érsekséget képez. Itt 1318-ban a magyar főpapok zsinatot tartván Robert Károlyt egyházi átokkal fenyegették, ha a bajokat orvosolni nem igyekszik. A törökök, valamint sokizi tűz által sokat szenvede. Itt irák Palma és Katona feledhetlen történelmeiket. 1862-i februárban árviz által nagy röviditség érte.

Vác, püspöki város a Duna balpartján s a vaspálya mellett. római katholikus püspök s káptalan széke. Van 14,900. magyar s tót lakosa, papnöveldéje lyceummal, kegyesrendi társodája, sz. ferenci s irgalmas szerzetbeli kolostora ez utóbbiak kórházával, az érdemdús kegyesrend részéről algymnasiuma, tanitóképezdéje, siketnéma intézete, tébolydája, állambörtöne, két könyvtára, postája s jelentékeny kereskedése. Épületei között a székesegyház,

Digitized by Google

mely olasz izléssel épitve komoly jelleget mutat, püspöki palota, a tanácsház, az emlitett intézetek épületei megemlitendők. Tája hegyes. Gyümölcse s szőlőtermesztése, s e cikkek Pestre való szállitása dívik. A közel eső Naszál hegy kőfejtése jelentékeny. — E hely már 855-ben K. u. álla. A monda szerént I. Géza épite ott templomot, hol a város jelenleg pompáz, s a környéken élő Vác nevü remetéről nevezé el. Püspökségét sz. István alapitá. A tizenkettedik században az ország jelentékenyebb helye vala; de a tatárok lerombolták. Ujra föléjpült s már I. Ferdinánd 1535-ben itt kötött békét Zápolyával. A török ezt is elfoglalá. Környékén 1597-ben több ütközet történék a magyarok és törökök között. 1849-ik évben sokat szenvedt. April 9-én Damjanich magyar tábornok a Gött cs. tábornok által kormányzott német sereget elvervén, Vácból kiszoritá; azonban julius 16-án Görgey seregével Komáromból jöve a már orosz kezekbe jutott város utcáin ezekkel csatába ereszkedett, de szerencsétlenül, mert kifáradt serege csak nagy nehézséggel vonulhatott Nagy Sándor tábornok födözete alatt délfelé.

Kecskemét, latinul Egopolis, szabad város a vaspálya mellett. Homokos téren terül el, mely a róla nevezett kecskeméti puszta kezdete. 40,720. lakosa római katholikus, görög n. egyesült, helvét s ágostai hitvallásu és zsidó, mindenik felekezet külön egyházzal. Nevezetességei: a kegyesrendi társoda, sz. ferenci zárda, kegyesrendi algymnasium, helvet hitvallásu tölgymnasium, könyvnyomda, árvaház, kórház, katonai laktanya sétatér. Roppant homokos határán lakói földmivelés, szőlőtermesztés és marhatenyésztéssel foglalkoznak. A szegedivel vetélkedő szappanfőzése, fehér kenyere, kereske-

Digitized by Google

dése és látogatott országos vásárai ismeretesek. — Horváth Cyril szülőhelye.

Cegléd, mezőváros a vasutvonal mellett. Van kath. temploma, olasz modorban épült kéttornyu helvet s egy ágostai vallásu imaháza, zsinagógája. Fekete homokos határát 18,980. magyar lakos birja. — Eredetét Atillának tulajdonitják. Itt az ugynevezett reformatusoknak 1579-ben jeles tanodájok vala, de a mely már elenyészett.

Nagy-Körös, 18,820. magyar lakossal biró szabadalmas mezőváros a délkeleti vaspálya mellett. Nevezetessé teszi elhirhedt helvethitü fölgymnasiuma, tanitóképezdéje, mind három vallásuak jó elemi tanodái, ős ref. imaháza, kaszárnyája, postája, timárai, s kofái, kik gyümölcsárulás végett távol vidékre kocsiznak. Jótermő területe pusztáival együtt 8 □ mértföldet tesz. — Eredete bizonytalan. Történetét Balla Gergely jegyző és biró irá meg, mely 1749-ig terjed. Jelesebb események benne: hogy Árpád cimerül kőrösfát adott neki. A töröknek csak 1250. tallért fizete évenként. Reformatus tanodája már a tizenhetedik században létezék. Itt a németek, horvátok, szerbek 1686-ban sok embert mindenéből kipusztitának. 1739-ben döghalál lepte meg.

Ó-buda, németül Altofen, hajdan Aquincum mezőváros a Dunánál, Budától északra. Az átellenében uszó szigeten levő hajógyár s a hajók téli kikötője nevezetes. Van 13,300. lakosa, kik között 3,150. zsidó, kath. egyháza, helvethitü imolája, zsinagógája, mely a pesti után honunkban legszebb, katonaruházati biztossága, katonai laktanyája, selyemgombolitása és festőgyára. Területén jó bor, gyümölcs, és zödlség terem. Római gyarmat vala. Árpád valószinüleg itt lőn eltemetve. Szent

Digitized by Google

László itt káptalant s prépostságot állitott. 1850-ben Budához kapcsoltaték.

Nagy-Abony, mezőváros a vaspályánál. Van kisdedóvodája és postahivatala. A róna területén lakó 9,610. lélek mind magyar. Határa termékeny. — A forradalomban Ottinger cs. tábornok serege tartá megszállva.

Kis-Körös, mv. homokos sikságon. Van 7,520. lakója. — Itt születék Petőfi Sándor a nemzet kedvelt költője.

Pataj, mv. a Duna balpartján 5,970. magyar helvethitü s katholikus lakossal, kik zöldségtermesztményöket sok jelentékeny piacra szállitják.

Monor, mv. a vaspályánál 5,210. lakóval.

Duna-Vecse, közel a Dunához 5,010. lakost biró mezőváros. A gőzhajók itt is birnak állomással.

Solt, mv. a Dunaközelében 4,980. magyar u. n. református lakossal. Ettől vevé nevét a hasonnevü megye.

Nagy-Káta, mv. nevezetes marhavásárok, s 4,580. magyar lakossal.

Soroksár, mv. Pest közelében 4,240. német lakost számlál, kik jól kisült kenyereiket a pesti piacokra viszik.

Izsák, mv. a Kolontó közelében postával és szorgalmas lakosokkal, kiknek száma 3,980. Az ugynevezett Csiraszéktó szikes tartalmu.

Zsámbék, régi mezőváros egy völgyben Pilismegye délnyugoti részén. Van 3,620. lakosa, jó bora, s egy régen ismeretes barlangja. A török uralom idejéből, midőn basa lakta, maradának fön a fürdőromok. Itt valamikor prépostság is vala, melynek egyházára nagyszerü romjairól következtethetni.

Hajós, mv. Bácsmegye szélc felé 3,110. igazi né-

Digitized by Google

met lakó, a kalocsai érsek palotája s meglehetős borral. Mellette vonul el az őrjegi tó.

– **Gödöllő**, mv. 2,740. lakossal, szőlőtermő halmos vidékkel, pompás urasági kastélylyal, s kerttel. — **Alberti**, vaspálya melletti mezőváros. Bir 2,600. lakossal, gabona és bortermesztéssel. — **Aszód**, mv. a Galga vize mellett szép urasági kastély és 2,300. lakossal. — **Pilis**, mv. a vasut mellett 2,250. lakóval és földmivelés, meg bortermesztéssel. Ettől nevezteték el a pilisi vármegye.

– **Visegrád**, mv. festőileg hegyes vidéken a Duna folyam jobb oldalán. Van 1,150. lakosa, sok gyümölcse, szép erdeje. Hajdani várából meglepő romok látszanak.— A történetben nevezetes szerepet vive. Egykor római erősség vala. Szent László e vár tornyába zárátá Salamon rokonát. Robert Károly ide helyezé székét. Nagy Lajos itt születék. Zách Bódog lánya Klára keserüségeit falai között akará megtorolni a királynőn s fiain. A korona itt őriztetvén eloroztaték. Legnagyobb fényét a nagy Mátyás idézé elő. A mohácsi vész után majd a tar, majd a fejedelem birá. 1702-ben falai leromboltatának.

Irsa, falu 5,680. ; — **Vadkert**, falu 5,100. ; — **Dömsöd**, 3,210.; — **Promontor**, szép fekvésü falu, 3,170. lakossal, jó bor és hires asztalosokkal. — **Alpár**, falu 3,100. lakos, bor, nád és sok hallal. Itt ütközék meg Árpád Zalánnál

Foktü, 3,100., — **Fajsz**, 3,030. magyar lakossal biró zöldségtermesztő Dunamelléki falvak. E két hely az 1862-i árviz által sokat szenvedett.

Tápió-Bicske, falu a Tápió mellett 2,550. lakóval s jó gabonával. Az isaszegi ütközet előtt april 3-án itt győzének a magyar hadak.

Digitized by Google

Fóth, falu 2,106. magyar lakossal, urasági kastélylyal s gyönyörü angolkerttel. Új kath. templomát, mely honunkban a legékesbek egyike a nemesszivü gr. Károlyi István emelé.

Új-Pest, szép falu Pesttől északra a Duna partján, gyárakkal és 1,760. lakossal. — **Isaszeg**, falu dombos vidéken. 1,550. lakost számit. 1267-ben IV. Béla ütközék itt meg István fiával. 1849-ik évben aprilis 6-án a magyar tábor Aulich közbejötte által a Jellasich tábornok alatt levő császáriakat a holtakkal rakott csatatér elhagyására kényszerité.

Csömör, falu 1,420. lakos, és kitünő minőségü borral. — **Hidegkut**, falu a pilisi részben 1,010. kath. lakossal. Az e plébánia köréhez tartozó Máriaremetei kápolna bucsujáróhely a boldogságos szent Szűz tiszteletére. — **Mogyoród**, falu 670. lakossal. Itt 1074-ben László és Géjza Salamon király seregét megverte, magát pedig Bécsbe futamitotta.

A Csepel dunai szigeten, mely hat mértföld hosszú és Árpád kedves tartozkodási helye volt, van egy mezőváros és több falu. Jelentékenyebb helyei: **Ráckevi**, mezőváros a Dunánál. Van 5,540. lakosa, kath. és görög n. e. egyháza, helvethitü imaháza, jó izü bora, élelmi szerekkel kereskedése. Első neve Kevi vala; midőn Zsigmond idejében itt rácok telepedtek le, vette jelen előnevét. **Sziget-szent-Miklós**, falu a Dunánál 2,040. lakossal. **Csepel** falu, melytől a sziget nevét vette 1,110 lakost számlál.

A szent-Endre sziget főhelye: **Szent-Endre**, mv. a róla nevezett sziget átellenében. A budai görög n. e. püspök palotájával, ki sokszor itt tartozkodik, egy

Digitized by Google

kath., hat g. n. e. templom, helvethitü imola, zsinagóga, olajgyár és 3,230. lakóval, kik hires vörös és jó fehér bort termesztenek. Helyén Ulciscia castra név alatt a római uralkodás idejében római gyarmat álla.

II. Bács-Bodrog vármegye.

Majd száz évig tartott perlekedés után Bács vármegye 1802-ben Bodrog vármegyével egyesittetvén, most 170·8 □ mértföldnyi területén 550,000. lakost, ezek között 181,000. magyart számlál. Nevezetességei a palicsi tó és nehéz gabonája. Gyüléseit Zombor sz. k. városában végzi. Különben három sz. királyi városra és négy kerületre, melyek a fölső, közép, alsó, s tiszai osztatik föl. Három szabad királyi városa:

– **Szabadka** (Maria-Theresiopolis), a gyógyerejü palicsi tó közelében. A megye legnépesebb városa, mivel 36 □ mértföldnyi termékeny határát 53,900. többnyire kath. lakja, kik magyarok s illyrek. Foglalkozásukra nézve nagyrészt földmivesek. A jómódu gazdák nagy száma ritka szorgalommal munkált földjéről a nehéz gabnát gazdagon aratja. Van három plébaniaegyháza, sz. ferenci zárdája templommal, görög n. e. egyháza, zsinagógája, kórháza, fölgymnasiuma, rendszeres, elemi tanodái, csinos városháza, szinházépülete, katonai laktanyája, könyvnyomdája, mulató ligetje, nagyszerü gőzmalma. Sertés, ló, dohány, gyapju és gabnakereskedése élénkül. — A zentai ütközet után e hely a török ellen vont katonai vonal főpontja vala és 1779-ik évben Mária Teréz által királyi várossá tétetett.

Digitized by Google

Zombor, a Ferenccsatorna mellett 22,920 lakóval, kik a földmivelést szorgalmasan űzik. Bor, gyapju, buza, egyéb gabnanem és dinnyekereskedése nagy. Nevezetességei: a kath. és két csinos g. n. e. templom, alreáltanoda, g. n. e. tanitóképezde, tornyos tanácsház, kétemeletes vármegyeház, melyben Bácsmegye gyülésezik, kasinó, az új vendégfogadó, sétány, festőgyár. — Igen régi hely. Némelyek szerént Zumburtól Lehel hires fiától vevé nevét. 1749-ik évben lőn szabad királyi várossá. A forradalom alatt kiraboltatott.

Újvidék, latin neve Neoplanta, német Neusatz a Duna folyam bal partján az erős Pétervárad vár átellénében. Számlál 15,280 lakost. A bácsi g. n. e. püspök székhelye. Van római és örmény katholikus, valamint több görög nem egyesült egyháza, mindkét ref. hitü imaháza, zsinagógája, görög katholikus szerb nyelvü algymnasiuma, könyvnyomdája, selemgyára, ürmösbor s pálinka készitése. Törökhonnal egybekötve levén a Duna által onnan kap és oda szállit árucikkeket. — 1751-ik évben lőn sz. kir. várossá. 1849-ben lakói a magyarok ellen lázangának, miért is Péterváradról rommá lövetett; de most már jól fölépülve áll.

A megye jelentékenyebb helyei ezek után:

Raja, csinos város a Dunától negyed órányira, melylyel a Sugovica vize által van kapcsolatban. Bir 19,870 lakos, katholikus és g. n. e. plébániaegyház, helvethitü imaház, szép nagy zsinagógával, és ugyananyniféle vallásfelekezeten kivül ugynevezett Krisztuskövetőkkel, Kapisztrán szerzetesekkel, kath. fölgymnasium, rendszeres elemi tanodák, gőzmalom, gőzhajóállomással, a Pandurszigeten mulatóhelylyel, polgári lövöldével,

Digitized by Google

gyufagyár, posta, katonai laktanya, két kasinó, sóház, szinház, takarékpénztárral és nagy téglaégetéssel. Több utcája kövezett. Kereskedése élénk. — E hely 1840-ik évben hamuvá égett. — Közelében van V o d i c a bucsujáró hely a bold. Szűz tiszteletére.

— **Zenta**, mv. a Tisza jobb oldalán 17,730 lakos, halászattal és földmiveléssel. — Régi hely. 1696-iki szeptember 11-én itt Eugen savoyai herceg a török seregeket a Tiszába fullasztá, minek emlékét e város mai nap is megünnepli.

Ó-Becse, mv. a Tisza jobb partján 12,750 földmives lakossal. Szinte a Tisza mellett áll **Ó-Kanizsa**, mv. 11,140 földmives lakossal.

— **Apatin**, német mv. a Duna balpartján 9,960 földmives lakossal. Falusias modorban épült. Főnevezetessége a kender. Megemlitendők selyemtermelése, élénk selyemgombolitása, serfőzése, volt posztógyári épülete csinos kath. egyháza, olaj, kenderkereskedése és postája. A római sánc itt veszi kezdetét és a tiszai Földvárig terjed. — Régi neve Obada. 1514-ben itt verte meg teljesen lindvai Bánffy Jakab a temesvári csatából fönmaradt s Hosszu Antaltól vezetett pórlázadókat.

Palánka, mv. a Duna balpartján 9,430 lakos, szarvasmarhatartással, selyemtermeléssel és gombolitással, s gabnakereskedéssel.

Ada, mv. a Tiszánál 9,320 lakossal.

Bezdán, magyar mv. a Duna közelében és a Ferenccsatorna mellett 8,440 jólelkü földmives lakos, és gőzhajóállomással.

Almás, mv 8,330 lakossal.

Digitized by Google

Jankovác, magyar mv. 8,060 katholikus földmives lakossal.

Topolya mv. posta, 7,600 lakossal, és látogatott vásárokkal.

Kula, mv. a Ferenccsatornánál, serfőzés, kereskedéssel, gőzmalom és 7,500 lakossal.

Temerin, mv. a római sáncnál 7,440 lakossal.

Szent-Tamás, mv. a Ferenccsatorna mellett 7,399 lakossal, kik szerbek. Határa igen termékeny. Az 1849-iki aprilhó 2-án Percel Mór seregei hosszu ostromlás után sáncait, melyeket a rácok hánytak bevevén, a helységet fölégették.

Futtak, mv. a Duna balpartján sörház és 7,050 lakossal. Az 1456-ban itt tartott országgyülés Cilleyt országkormányzóvá tette.

Stanisits, mv. 5,800 lakos s szép templommal; — **Katymár**, mv. 4,830 lakossal.

Bács, a megyében legkisebb mv., a Mosztonga mocsárnál 4,340 lakost számlál. Van plébániaegyháza, kapisztránszerzetbeli zárdája s egyháza, gazdag határa. — Várától, melynek romjai ma is szemlélhetők, vevé a megye elnevezését. Szent István itt érsekséget alapita, mely 1135-ben a kalocsai püspökséggel egyesült. Az 1518-iki évben országgyülést látott.

Hódságh, mv. a Mosztonga mocsár mellett, gazdag plébániaegyházzal, kendertermelés, selyembogártenyésztéssel, és 3,460 német katholikus lakossal.

Petrovac, falu 7,300 lakossal.

Moholy, falu 6,960 lakossal.

Cservenka, falu 6,810 lakossal.

Digitized by Google

Ó-Morovica, falu 6,020 lakossal, kik között sok az ugynevezett Krisztuskövető.

Mélykut, falu 5,830 lakossal.

Bajmok, falu 5, 700 lakossal.

Szivac falu 5,680 lakossal.

Keresztur, falu 5,590 g. k. lakossal.

Vaskut, 4,920 német lakossal biró falu káposztatermesztéssel. — **Madaras**, falu 4,730 lakossal.

Új-Verbász, falu a Ferenccsatorna mellett, ágostai algymnasiummal, kereskedéssel és 4,080 lakossal.

Ó-Verbász, falu a Ferenccsatornánál 3,400 lakossal.

Cséb, falu hires dohány s 2,130 lakóval bir.

III. Nógrád vármegye.

77·7 □ mértföld területét 193,700 lélek között 114 ezer magyar lakja. Gyüléshelye Balassa-Gyarmat. Főnevezetességei a várromok. Járásai : a kékkői, losonci, szécsényi s a füleki. Kis helyei között jelentékenyebbek :

— **Balassa-Gyarmat**, mv. az Ipoly folyó mellett. Van 10,070 lakosa, kik között 3,490 zsidó; megyeháza, melyben a megyegyülések tartatnak; angolkisasszonyi zárdája és nevelő intézete; új modor szerént készült roppant fogháza ; jeles kereskedése. Egykori neve Nagy-Gyarmat vala.

Losonc, mv. a Tugár vize mellett. Számlál 3,850 lakost. Bir egyesült prot. algymnasiummal, nagy gyapjuvásárok,s régi reformatus imaházzal. — Régi hely. Sokat szenvede Giskra cseh vezértől, 1703. évben II. Rákócy hadaitól, végre 1849-ik évben az oroszoktól. Ezek, vezéreltetve Grabbe tábornoktól azon ürügy alatt, mintha a losonciak öltek volna meg nehány orosz katonatisztet,

Digitized by Google

azon évi augusztus 8-án kirablák, a következő napon fölgyujták, többeket megölének és miután a város népét nyomorra juttatták, távozának; de Losonc phoenixként emelkedett föl hamvaiból.

Szécsény, mv. kellemes vidéken 3,430 magyar lakos, sz. ferenci zárdával, s angolkerttel. — Régi vára sikon fekvék. II. Rákóczy Ferenc pártolói 1705-ben itt gyülést tartának.

Vadkert, mv. ásványos forrás, 2,380 lakóval és termékeny talajjal. — 1710-ben itt II. Rákóczy Ferenc a császári hadtól megveretett.

Fülek, mv. 1,890 magyar lakos, sz. ferenci kolostor, savanyuvizforrás és kőbányával. — Hajdan Heves, Nógrád, s Pestmegyék itt tarták gyüléseiket. A török csellel foglalá el. A füleki basák hatalmas urak voltak.

Nagyoroszi, mv. 1,850 magyar lakost számlál, kiknek eleit Kálmán király hivta be Gácsországból, s látta el szabados joggal.

Divén, mv. 1,710 tót lakossal. Hegyes tája, urasági kastélya, s hajdani vára romjai emlékezetesek.

Nógrád, mv. dombos vidéken 1,460 lakossal. Hajdani vára, melytől a megye elneveztetett, romokban hever.

Kékkő, mv. 1,440 tót lakossal, s gesztenyésekkel. Régi várából egy rész most is fönvan.

Tugár, mv. hasonnevü viznél 1,280 lakóval.

Gács, mv. 1,160 lakossal. Van hegyi vára, hires posztó, papir és répacukorgyára.

Málnapatak, falu 1,750 lakossal, kik zsindel és léckészitéssel foglalkoznak. Van savanyuvize, és nagy erdeje.

Kis-Terenye, falu 1,640 magyar lakossal.

Digitized by Google

Megyer, falu 1,320 magyar lakossal.

Patak, falu 1,260 magyar lakossal.

Salgó-Tarján, falu várromokkal, hegyes tájjal és 910 magyar lakossal.

Ipoly-Bolyk, falu 550 magyar lakossal. Itt született Katona István kalocsai kanonok, a hires történész.

IV. Esztergom vármegye.

Területe 19·1 □ mértföld. Lakói száma 60,400; ezek között 44,100 magyar. Gyüléseit Esztergomban tartja. Nagy erdőkkel dicsekszik. Fölosztatik egy szab. kir. város, és két járás, u. m. az esztergomi és a párkányira.

Szabad királyi városa:

— **Esztergom**, (latinul Strigonium, németül Gran) a Duna szép vidékü jobb partján 13,700 lakóval. Négy részből áll, u. m. a királyi s érseki város, Szent-György s Szent-Tamás mezővárosokból. A megye gyüléseit itt tartja. Az ország hercegáldornagya és régi káptalan székhelye. Van kath. papnöveldéje s lyceuma, kath. fölgymnasiuma, sz. bencerendiei, kik a fölgymnasiumot kezelik, sz. ferenci kolostora, rendszeres néptanodái, könyv és levéltára, nyomdája, kórháza, tanitóképezdéje, kisdedóvodája, takarékpénztára, meleg fürdője, postája, katonai laktanyája, vasuti indóháza, s a Dunán hidja. Régi vára helyén emelkedik a bold. Szűz remek temploma, az érseki diszes palota, s a kanonokok házai hasonulva a romai Vatikánhoz. Több kath., s egy gör. n. e. egyházán kivül zsinagógát is mutathat föl. — Régi hely. Már az Árpádok korában virágzék. 978-ban itt született sz. István. 1241-

Digitized by Google

ig királyaink székhelye vala, midőn a tatárok elpusztitották. 1543-ban a török hatalmába vevé; de ennek elüzetése után emelkedni kezdett. 1708-ik évben sz. kir. várossá lőn.

Egyéb helyek:

Bátorkeszi, mv. 2,380 lakos, kath. templom, helvethitü imaház, és zsinagógával. Gazdászata, földmivelése és birkatenyésztése jelentékeny.

Párkány, mv. a Duna balpartján. Van 1,500 katholikus magyar lakosa, nagy dohányvásárja. — E helynél 1673-ik évben a török sereg szörnyen megvereték.

Szölgyén, falu. Hajdan vára vala, most pedig 3,000 lakosa.

Muzsla, falu 2,400 kath. magyar lakossal.

Bajna, falu 2,080 lakosa van. Urasági kastélya és az Őrhegybeni barlangja nevezetesek.

Nagy-Ölvéd, falu 1,650 magyar lakossal.

Pilismarót, falu 1,560 magyar lakóval. A Basaharc hegyen jó bort termeszt. — A hires Dobozi Mihály vára romjait ma is mutatják.

Nyergesújfalu, németül Neudorf falu 1,440 lakóval. Van kath. temploma, jó bora, s várromjai. Itt sok római régiséget ásnak.

Kéménd, falu a Garan jobb partján 1,400 magyar lakossal.

Bucs, falu 1,310 magyar-tót lakossal.

Dömös, falu 1,170 magyar lakos, várromokkal és gesztenyéssel.—Hajdan hires hely vala. I. Béla király sokszor itt mulatott s itt halt is meg. Unokája Álmus itt prépostságot állitott. Itt vakittatta meg Kálmán király Ál-

Digitized by Google

must s Bélát, ki később II. vagy vak Béla néven királylyá lőn.

Csolnok, falu a Miklóshegyben nagy kőszénbánya és 1,170 lakossal.

Süttö, falu a Dunánál 1,150 lakos, jó borral és márványfejtéssel.

Tokod, falu 940 kath. lakos, kőszénásás, várromokkal és mészkővágással bir. — Itt 1685-ben a törökök szétszóratának.

V. Hont vármegye.

Hegyekkel boritott 46·1 □ mértföld területén 123,100 lélek lakik. Ezek között 50,700 magyar, a többi tót, német és zsidó. Ipolyságon gyülésezik. Négy járásra, u. m. az ipolyi, selmeci, bozóki és báthira oszlik. Ezeken kivül három sz. kir. városa van. Ezek:

— **Selmecbánya**, latinul Schemnicium hegyi város. Maga bir 8,600 lakossal, négy külvárosával együtt pedig 16,550-el, kik mesteremberek, bányászpolgárok és legények. Határa kősziklás. Alkatrészei a syenit, zöldkő, agyagporphyr, melyeket a trahyt övez körül. Van öt plébániaegyháza, kegyesrendi társodája ez érdemdúsak fölgymnasiumával, két ágostai hitvallásu imaháza, ágostai fölgymnasiuma szép könyvtárral, erdészeti és világhirü bányászakademiája, vára, kamaraépülete, háromemeletes tanácsháza, sóháza, pompás kalváriája, s hires bányászata. Számos kéz talál a sok ércaknában foglalkozást, melyek husz teleréből évenként több, mint 1,200 márka arany, 34,400 márka ezüst, 18 ezerötszáz mázsa ólom, és 2,100 mázsa réz nyeretik. Az érckihozatalra ol-

Digitized by Google

vasztókemencék és vizzel hajtott malom készittetek, s e célból több gyüjtő tó áll a hegy tetején, melyekbe a viz erős gépek által emelkedik föl. Agyag földéből készült pipái kitünőségökért honunkban legkapósabbak. — Első épitői morvák valának. Bányászata már sz. István korában virágzott, s e nevezetessége miatt már 1572-ik évben királyi városi rangra jutott. Már 1616-ban háromszáztizenöt bányatársulatot számlált. 1762-ben Mária Teréz alatt itt bányászakademia alapittaték, melyhez e jelen század kilencedik évében az erdőszeti tanoda járult. Ez óta a város igen előhalad.

— **Bakabánya**, bányaváros 2,880 tót lakossal. Van góthizlésü régi kath. plébániaegyháza, ágostai imaháza, kórháza, pálinkaégetése, serháza, kénköves forrása, arany s ezüst bányái.

— **Bélabánya**, bányaváros. Van 1,710 lakosa, aranyzuzója és aranymosása.

Ezek után a megye nevezetesebb helyei:

— **Nagy-Maros**, mv. a Duna balpartján, Visegrád átellenében, hegyes határán 3,320 lakossal dicsekszik. Van gesztenyése, dinnye, dohány és gabnatermelése.

— **Ipolyság**, mv. az Ipoly jobb oldalán, 2,220 magyar földmives lakossal. Itt tartja gyüléseit a megye.

Börzsöny, németül Leich-Pilsen mv. 1,660 lakóval, csinos épületek, nagy szőlőhegy és makkerdőkkel.

Báth, németül Frauenmarkt mv. kies vidéken. Van 1,460 lakosa, postája, s nagy erdői.

Szalka, mv. az Ipoly jobbján. Van dohány, bor, gabnatermesztése, és 1,420 magyar lakója.

Szent-Antal, mv. Van 1,320 lakosa, fenyves erdeje, kastélya s vadászkertje.

Digitized by Google

Szebeléb, németül K l i e b, mv. 1,020 tót lakóval, és derék erdővel.

Némethi, mv. a Selmec folyónál, 590 tót lakossal.

Bozok, mv. 480 tót lakossal. Van régi vára, serfőzése, és fürészmalma.

Nyék, falu 1,510 magyar lakossal.

Drégel-Palánk, falu gyönyörü vidéken 1,440 lakossal. Hegyeiben gránátkő találtatik. — Hajdani várát 1552-ben a hős Szondy György halhatatlan emlékü vitézséggel védé Ali budai basa ellen.

Szenográd, falu erdőkkel, s 1,380 tót lakossal.

Kemence, falu 1,070 magyar lakossal, s rengeteg erdővel. Egykor a megye gyüléseit itt tartá a már rommá vált megyeházban.

Szob, falu a Duna jobbján, hol az Ipoly e vizbe ömlik, 1000 tót lakossal.

Füzes-Gyarmat, falu salétromfőzéssel, hires dohány és 868 lakossal.

Visk, falu 770 magyar lakossal, kaszárnyával és juhtenyésztéssel.

Mária-Nostra, falu közel a Dunához hegyek között. Van 730 lakosa, irgalmas nénezárdája, forrása. Nagy zárdáját egykor pálosok lakták.

Hont, falu az Ipolynál 640 lakóval. Várától, melynek nyomait is alig vehetni észre, vevé nevét a megye.

Ipoly-Ödémes, falu 490 magyar lakossal.

Kóspallag, falu jó dohány és 470 lakossal; s végre

Szalatnya, falu 420 lakossal és ásványos vizzel.

Digitized by Google

VI. Bars vármegye.

E megye 49· 2 □ földirati mértföld területet foglal el, melyen a 124,000 lakos között 40,200 magyar. Gyüléshelye Aranyosmaróth mezőváros. Négy járása a fölső, lévai, tapolcsányi, verebélyi. Két sz. kir. várossal is bir.

Szabad királyi városai :

– **Körmöcbánya**, (Cremnicium) hegyektől keritett völgyben 5,241 lakossal bir. Van fényes kath. plébániaegyháza, szentferenci kolostora, csinos tanácsháza, levéltára, melyben II. Endre aranybullája őriztetik, alreáltanodája, több kórháza, lánynöveldéje, papir, vitriol s kőedénygyára, serfőzése, jó pipakészitése, gyapotszövetkészitése, pár harangöntője, bányahivatala, ugrókutja. Pénzverdéjéből a kedvelt körmöci aranyak kerülnek ki. Bányászata az arany és ezüst után néz, melyek kifejtésére zuzók, s olvasztókemencék állanak készen. Ércmosószine is van, melyhez a viz költséges csatornán át jut. Évenként 1,150 márka arany, és 10,190 márka ezüst nyeretik; továbbá kevés ón, vas és gelét. — E hely igen régi. Már Kálmán király alatt 1100-ban sz. k. városi jogokat nyert. Lakosai ugy látszik még nagyrészt a góthok és quadok maradékai.

– **Újbánya**, latinul Regiomontum, németül Königsberg a Garan közelében 4,058 lakossal dicsekszik. Mindenünnen égfelé nyuló, magas hegyek keritik. Egykor hires aranybányái elszegényedtek; most üvegcsinálása, serfőzése megemlitésre méltók. — 1345-ben Nagy Lajos emelé királyi várossá. 1664-ben a szá-

Digitized by Google

guldó törökök ötszáz a bányaüregekbe vonult embert megfullasztának a nyilások szalmávali betömése, s ennek meggyujtása által.

E kettőn kivül jelentékenyebb helyek:

Léva, mv. a megye legnépesebb helye, kies vidéken. Van 5,670 lakosa, katholikus temploma, ág. és hel. imaháza, zsinagógája, kegyesrendi társodája, ezeknek algymnasiuma, s jó fehér bora. Hajdan erős vára most romokban hever.

Velkápola, mv. 2,490 lakos, ónbányákkal, s roppant erdőkkel bir.

Nagy-Salló, mv. Kissallóval együtt 2,050 magyar lakossal. Nevezetességei a kath. egyház, helvethitü imaház, zsinagóga, marhavásárok. — Itt 1849-ben Görgey az előtörő osztrák seregeket megverve visszanyomta.

Aranyosmaróth, mv. a Zsitva mellett, 1,920 katholikus lakossal, és posztókészitéssel. Itt tartja gyüléseit a megye.

Verebély, mv. a Zsitvánál 1,890 lakos, sóházzal és marhatenyésztéssel. Lakói egykor a hercegáldornagy nemesei voltak.

Oszlán, mv. a Nyitra folyó mellett hires cseresznyével és 1,360 lakossal.

Zsarnóvia, mv. a Garan jobb partján 1,297 lakossal, serház, ércolvasztóval s jó kenyérrel. Itt 1664-ben a törökök vereséget szenvedének.

Szent-Benedek, mv. a Garan jobb partján 1,160 kath. tót lakossal és jó borral. Kéttornyu kath. plébániaegyhazában hiteles levéltár őriztetik. Egykor a szent Benedek rendüeké volt.

Kistapolcsán, mv. 1,130 tót lakossal.

Digitized by Google

Szent-kereszt, mv. a Garan jobb partján. Van 1,032 tót lakosa, és palotája, melyben gyakran lakik földesura, a besztercebányai püspök.

Új-Bars, mv. a Garan jobb partján 1,030 magyar lakossal.

Garanszöllös, mv. a Garannál, jó bor s 1030 kat. tót lakossal.

Óbars, mv. Újbars átellenében 950 lakossal. Hajdan királyi város vala. Most romvárától vette nevét a megye.

Konossó, falu, nagy erdő és 1,880 lakossal.

Kapronca, falu 1,118 lakossal.

Oháj, falu jó káposzta és 1,100 lakossal.

Fenyö-Kosztolány, falu 1,060 kath. tót lakossal. Van üveghutája és erdőirtása.

— **Szklenó**, falu 397 tót lakos, melegforrással és vasfürdővel.

VII. Zólyom vármegye.

E hegyes völgyes s ércben gazdag vármegye területe 50·6 □ földrajzi mértföld, melyen 95,900 lélek él, kik között csak 1,900 a magyar; 4,300 a német és zsidó, a többi tót. Bizottmányi üléseit Besztercebányán végzi. Fölosztatik alsó s fölső járás és öt szab. kir. városra.

Szabad királyi öt városa :

— **Besztercebánya** (latinul Neosolium) a Garan és Bisztra folyók összefolyásánál fallal keritve, hegyektől övezett völgyben fekszik, miért is vidéke kellemes. Lakói száma 4,976 Római katholikus püspök, kápta-

Digitized by Google

lan, a megye s bányahivatal székhelye. Van papnöveldéje, kath. és ágostai gymnasiuma, tanitóképezdéje, főelemi tanodája, lánynöveldéje, kath. egyháza s egy ág. imaháza, kórháza, sóháza, bányahivatali épülete, s diszes megyeháza. Réz és vasbányája, melyben sodrony is huzatik, ugy ércolvasztója, lőpormalma, kalap, posztó, gyolcs, ércmész készitése figyelemre méltók. Bányáiból évenként 10 márka arany, 3340 márka ezüst, 4790 mázsa réz, 7400 mázsa vas nyeretik. A Garanon faszállitása élénk; mert ércolvasztója sokat megemészt. — Már IV. Béla király alatt sz. kir. várossá lőn. 1620-ik évben itt Bethlen Gábor magyar királynak kiáltaték ki. 1761-ben egy rézgyárból kiütött tűz sok kárt okozott neki.

— **Breznóbánya**, a Garan mindkét oldalán 3,800 lakossal. Vannak vasgyárai, üveghutája, juhtenyésztése, mely által sok jó sajtot s turót nyerve kereskedik. — 1388-ban fallal körül vétetett. 1655-ben lőn szabad királyi várossá.

— **Korpona**, latinul Carpona. Vannak kegyesrendiei, hires gyümölcse, gyönyörü fekvése s csinos emeletes épületei. Lakói száma 3,715. — 1244-ben lett sz. kir. várossá. A tatároktól és töröktől sokat szenvede. 1,605-ik évben Bocskay a bécsi békekötést itt fogalmaztatá.

— **Zólyom**, a Garan bal partján. E 2,172 lakossal biró helytől vevé nevét a megye. Van régi vára, termékeny földje, kenderáztató tava, savanyuvizforrása, pálinkaégetése. Nevezetes, hogy még most is fallal van keritve. — Királyi várossá 1244-ben lőn. Az 1378-iki

Digitized by Google

évben itt országgyülés tartaték. Bethlen Gábor várában őrzé az ős magyar koronát.

– **Libetbánya**, a Viszoka hegy tövében 1,511 lakossal bir. Van évenként 8,800 mázsát nyujtó vasgyára, rézbányája, érczuzója, cémentvize, mely a vasat rézzé változtatja, lentermesztése, rengeteg erdeje, és váracsa, melyben a városi hivatalok működnek. — E hely 1382-ik évben tétetett szab. kir. várossá.

Továbbá jelentékenyebb helyek:

Detva, mv. 5,557 tót lakossal. Van üveghutája s juhtenyésztése.

Tótpelsöc, (Plesovce), mv. 2,900 ágostai hitü lakossal.

Nagy-Szalatna, mv. Szalatna folyónál, marhatenyésztés, savanyuvizzel, posta és 1,963 lakossal.

Radván, mv. a Garannál 1,327 lakóval. Van gyufagyára, posztókészitése, s magánkönyvtára.

Urvölgy, mv. Van 1,320 lakosa, vegyes bányája, s cémentvize.

Tótlipcse, mv. a Garan mellett 1,320 lakossal. Van papirgyára, használható vára mély, kőszirtbe vájt kuttal s más nevezetességekkel. 1340-től fogva mezőváros.

Dobroniva, mv. 1,195 lakossal. Hajdani várából maradványok ma is szemlélhetők.

Pojnik, mv. 1,125 lakossal. Van jó lenje. Vasbányája évenként 5,850 mázsa vasat szolgáltat.

Szász, mv. 982 lakossal.

Bábaszék, (Babina,) mv. 792 tót lakossal bir.

Miklósfalva, falu 2,710 lakossal.

Digitized by Google

Ocsova, falu juhtenyésztéssel és 2,444 lakossal. Itt születék 1684-ben Bél Mátyás tudósunk.

Rhónic (Rónec), falu a Feketeviz mellett 1,471 lakossal bir. Van hires vasbányája, mely évenként 55,550 mázsa vasat ad, edényöntődje, acélgyára s fakereskedése.

—**Szliács**, fürdő a Garan bájos völgyében. Van háromféle meleg fürdője, és savanyuvizforrása. Sokan látogatják.

VIII. Liptó vármegye.

E fadús megye épen 42 □ földrajzi mértföld. Lakja 72,400 lélek, kik között magyar kevés él. Gyüléseit Szentmiklóson tartja. Négy u. m. északi, keleti, déli s nyugoti járásra oszlik.

Helyei:

— **Rózsahegy** németül (Rosenberg), mv. a Vágh folyó mellett 2,540 lakossal. Kegyesrendi társodája, savanyuvize, fekete márványtörése, sóháza, rézlerakó helye, s papirmalma nevezetes. — Itt az ágostai hitvallást követők 1607-ik évben zsinatot rendeztek.

— **Német-Lipcse**, mv. 2,170 tót lakossal bir. Van gazdag dárdany és vasbányája, és nagy országos vásárjai. Timársága, valamint pisztrángfogása jelentékeny.

Hibbe, mv. a Kriván hegy közelében. 2,040 tót lakosa bányászattal és faeszközkészitéssel foglalkozik.

— **Szent-Miklós**, mv. a Vágh mellett, 2,000 lakóval. Van csinos zsinagógája, ipara, fa és gabnakereskedése, s serfőzése. Itt ülésez a megye. Kornides Dániel tudósunk szülőhelye.

Digitized by Google

Verbice, mv. 1,980 lakossal és termékeny földdel dicsekszik.

Szilnic, mv. 1,190 lakossal. Fürészmalom, ser s pálinkafőzés, vászonkészités, melynek előmozditására sok jó lent termel, teszik nevezetessé.

Tarnóc, mv. borsó s lentermesztés, vászonszövéssel, végre 1,100 lakossal.

Tepla, mv. a Vágh közelében 620 kath. lakossal. Van termékeny földe és savanyuvize.

Szentivány-Bóca mv. 610 lakóval bir. Arany ugy ezüstbányája, s üveghutája gazdag. Savanyuvize, és vászonszövése jeles.

Bobróc, mv. vászonszövéssel és 600 lakossal.

Szlécs, mv. savanyuvizzel és 590 kat. lakossal.

Király-Bóca, mv. 500 tót lakossal bir.

Hradek, (Liptóújvár), mv. a Vágh jobb partján. Van 420 lakosa, sóhivatala, fürészmalma, terjedelmes erdeje, várromja, több hidja, zsilipje, faszállitása, évenként 4600 mázsa vasat szolgáltató bányája. Egykor fegyvergyárral is birt.

Vasec, falu a Vágh mellett, gombadús erdő, fakereskedéssel, és 2,110 tót lakossal.

Likava, falu 1,230 kath. lakossal. Vannak vadakban gazdag fenyvesei. Egy hegyen régi vára omladékait szemlélhetni.

Lucski, falu. Patakjaiban főzés után szürkeszint öltő rákok, és jóizü pisztrángok fogatnak. Meleg fürdője főleg az aranyereseknél használ. Lakja 870 lélek.

Stankován, falu a Vágh közelében 777 kat. lakossal. — **Okolicsna**, falu 720 lakossal bir. Mindkettő savanyuvizéről ismeretes. Ez utóbbiban van sz. ferencizárda.

Digitized by Google

Déményfalva, falu 300 tót lakos, fürészmalom és csepkőbarlanggal.

IX. Árva vármegye.

Területe 37· 4 □ földirati mértföld. Lakosi száma 72,100, kik között kevés a magyar. Gyüléshelye Alsó-Kubin mezőváros. Járásai az árvai, kubini, namesztói, és a trsztennai.

Jelentékenyeb helyei:

Trsztenna, mv. 2,780 lakossal bir. Van sz. ferenci zárdája, vászonkészitése, nagy vására, pálinkaégetése és juhtenyésztése.

Turdosin, mv. az Árva bal partján, melyen át kőhid vezet. Számlál 1,870 lakost. Van fürészmalma, serfőzése, sóháza, gyolcskereskedése, s vitriolgyára. Körüle sáncnyomok vehetők észre.

Námesztó, mv. az Árva bal oldalán 1,670 lakóval. Jó burgonyájáról, fa és gyolcskereskedéséről hires.

Bobrov, mv. 1,580 tót lakossal. Kő és szénbányája, nemkülönben gyolcs és vászonkészitése dicséretre méltó.

Velicsna vagy Nagyfalu mv. az Árva jobb partján, melyen hid épült 1,540 lakossal, kik sajtot, meg gyolcsot készitenek.

Alsó-Kubin, mv. az Árva folyó bal partján. Van 1,270 tót lakosa, kőbányája, serháza, eléggé termékeny talaja, s nyilvános könyvtára. Diszitik a vármegyeház, és az Árva folyón épült kőhid.

Jablonka, falu fürészmalom és 3,640 lakossal s ekkép ez a megye legnépesebb helye.

Digitized by Google

Fölsö-Zubrica, falu 1,210 lak.; — **Alsó-Zubrica**, 1,030 lakossal dicsekvő falvak. Mindkettő serfőzéssel.

Zabidó, falu 750 lakossal. Durva posztóját és pokrócát messzire szállitja.

Fölsö-Kubin, falu váromladékok és 540 lakossal.

Jaszenova, falu, melyben Benczur József történész 1748-ban napvilágot látott. Vászonszövés, sajtkészitéssel s 500 lakossal.

Kralován, falu 420 lakossal, fakereskedés és terjedelmes erdővel bir, melyben medvét, rókát, őzet stb. lehet ejteni.

— **Árvaváralyja**, falu az Árva jobb oldalán. Számlál 390 lakost. Van hármas vára több nevezetességgel. Ettől nevezteték el a megye. — Mátyás király emlitett várába záratá Várday Péter kalocsai érseket, kancellárját. 1800-ik évben a vár mindhárom része leégett.

X. Turóc vármegye.

A hegyektől környezett Turóc vármegye 21·3 □ földrajzi mértföld fölületén lakó 43,000 lélek között magyarul beszélő alig találtatik. Gyüléseit Turóc-szent-Márton mezővárosban tartja. Fölosztatik négy járásra, melyek a szentmártoni, znióváraljai, mosóci és blatnyicai. Helyei:

— **Turán**, mv. a Vágh jobb partján. Van 1,990 lakosa és roppant kiterjedésü erdeje.

— **Turóc-sz.-Márton**, mv. a Turóc folyó mellett 1,948 lakossal. Van megyeháza, hires sere, jó borsója. A XIV. században szab. kir. város vala.

Digitized by Google

Mesóc, mv. a Csernakow patak mellett 1,746 lakossal, s derék erdővel. Kollár János tót koszorus költő szülőhelye.

Szucsán, mv. a Vágh folyó közelében, melyen át hid visz. Számlál 1,716 lakost. Van sóháza.

Znio-Váralja (Kloster), mv. 1,491 lakossal. Szép plébániaegyház, papirmalommal és sáfránytermesztéssel dicsekszik. — Vára valószinüleg már őseink bejötte előtt álla. Kétségtelen, miszerént IV. Béla a szerencsétlen kimenetü sajói ütközet után a tatárok elől ide menekedett. Ugyanő itt prépostságot is alapita; de mely most már nem létezik.

Tót-Próna, mv. 1,118 lakos és savanyuvizforrással.

Fölsö-Stubnya, 2,004 kath. lakossal. **Vricko** (Münichwiesen) a Baran hegy alatt 1,705 kath. lakossal biró falvak. Az utóbbiéi között sok olajkészitő találkozik. Van sajtkészitése és Hollerstein nevü barlangja, melyben Rákócy korában száz lovas egy hónapig erősen tartotta magát.

Necpál, falu 1,293 lakos, papir s fürészmalommal.

Béla, falu 1,278 lakos és hasonnevü patakkal, mely malmokat hajt. Van olajkészitése.

Blatnica, falu 1,217 lakos, fürészmalom s várromokkal.

Alsó-Stubnya, falu kórház, ásványos forrás és 646 lakossal.

Nolcsó, falu a Tátra hegy alatt, melyben barlangja van fenyves erdővel és 359 lakossal.

Kossuth, falu 100 lakossal. A Kossuth család származási helye.

Digitized by Google

XI. Trencsén vármegye.

E vadakat bőven nyujtó 87·8 □ földirati mértföld területü megyében 291,300 lélek között magyar nemzetségü kevés találtatik. Trencsén szab. kir. városában gyülésez. Egy szab. kir. város és öt járásra osztatik, u. m. alsó, hegyentuli, közép, vágbesztercei és zsolnaira.

Szabad királyi városa:

Trencsén, (T r e n c h i n i u m) a Vágh bal partján, 3,000 lakossal bir. Van két kath. temploma, ágostai imaháza, zsinagógája, az érdemes kegyesrendiek vezetése alatt algymnasiuma, kath. főnormála, omladozó vára, megyeháza, tanácsháza, sok szilvája és hires sere. — Várát még a rómaiak emelék. Csák Máté I. Károly király ellenese innen védé magát; mig pártosai holta után e várat is elvesztették. Mátyás király Zápolya Istvánnak ajándékozá, ki itt török foglyok által a sziklában egy 95 öl mélységü kutat ásatott.

A megye egyéb helyei:

Csácsa, (tótul C s a t t z a) mv. a Kisuca folyócska mellett 3,510 lakos, vám, só és postaházzal.

Bicse, (tótul B i t t s a) mv. a Vágh folyó jobb oldalán 3,430 lakossal és sóházzal. Régi vára egykor az erősebbek között foglalt helyt.

Baán, mv. 2,510 lakos, kőbányával, gyapju és vaskereskedéssel.

– **Beckó**, mv. a Vágh folyó mellett 2,470 tót lakóval. Van sz. ferenci zárdája, termékeny határa, s vörös agyagja. -- Omladozó várát S t i b o r vajda ragad-

Digitized by Google

ta egykor magához, kinek erőszakos életét a környék örömére kigyó oltotta ki.

Rajec, mv. kies vidéken 2,440 lakossal bir, kik többnyire mesteremberek, főleg timárok. Van papirgyára, melegfürdője, méhtenyésztése s lentermesztése.

—**Zsolna** (Silein), mv. a Vágh balján 2,372 lakossal. Van sz. ferenci kolostora, alreáltanodája, főnormála, sóháza, postája, hires sere, a Vághon hidja, s kereskedése. — Itt az ágostai hittvallásuak 1610-ben zsinatoltak Thurzó György nádor védelme alatt.

Vágbeszterce, mv. a Vágh folyó bal partján. Számlál 2,260 lakost. Nevezetességei: a góthizlésü kath. plébániaegyház, a Vághon levő hid, a zsinagóga, s gölöncsérei. — A régi vár a várostól félórányira épült.

Bellus, mv. 2,140 római kath. lakossal. Van ser, pálinkaháza, kénköves forrása, melyben kendert áztatnak, s cserépedénykészitése.

Dubnica, mv. a Vágh bal partján, kastély, kalvária s 1,760 tót lakossal.

— **Illava**, mv. a Vágh bal oldalán 1,630 tót lakossal. Van sertőzése, pálinkaégetése, kórháza, ős várkastélya, melyben az ujabb időben állambörtön épült.

Puchó, mv. a Vágh jobb partján 1,610 tót lakossal. Van posztó s cserépedénykészitése, kór és sóháza.

Kisutca-Újhely, mv. a Kisuca folyónál 1,590 kath. lakossal. Bir két kath. templommal, fenyves erdővel.

Varna, mv. a Vágh jobbján, melyben pisztrángot fognak. Számlál 1,466 lakost.

Pruszka, mv. a Vágh jobb partján 1,100 lakossal. Van sz. ferenci zárdája, kastélya és kórháza.

Teplica, mv. papirmalom és 1,000 lakossal.

Digitized by Google

Kossa, mv. a Vágh mellett, melyen kőhid van. 1,000 lakóval dicsekszik.

Predmér, mv. a Vágh mellett, serfőzéssel és 800 lakossal.

Lednic, mv. serfőzés, mészégetés, erdővel s 660 lakossal.

Domaniss, mv. 510 tót ajku lakossal, és ékes kastélylyal.

Viszoka, falu a Kisuca folyó mellett. A megye legnépesebb helye, mert lakói száma 4,900, kik között a sok sodronyos távol vidékre megy munkálkodás végett.

Rowne, népes falu 4,440 lakossal bir, kik között sodronyos nagy számmal találtatik.

Terchova, falu juhtenyésztés, erdővel, papirmalom és 3,970 lakossal.

Oscsadnica, falu 3,000 lakossal bir.

Dlubopole, falu 2,670 tót lakossal dicsekszik.

Új-Kraszno, falu 2,290 lakossal.

Ó-Beszterce, falu 2,230 lakóval s juhtenyésztéssel.

Lisza, falu 1,845 tót lakos és kőbányával.

Zay-Ugróc, falu 1,050 tót lakos, s egy három emeletes kastélylyal. Van posztógyára, papirmalma, sok gyümölcse és halastava.—Az ugróci várat egykor a templáriusok birták; de most a Zay családé a sok nyert török jelvénynyel együtt.

— **Teplic**, falu 470 lakóval. Hires kénköves forrása a köszvény és csuzos bajokban leghatékonyabb. — I. Lipót alatt itt tanakodának az országnagyok a haza sérelmei miként való orvoslása fölött.

Nagy-Chlivén, falu bir 290 lakossal.

Digitized by Google

XII. Nyitra vármegye.

Területe 121 □ földrajzi mértföld, melyen 390,400 lélek között 66,100 magyar találtatik. Gyüléshelye Nyitra püspöki város. Fölosztatik egy szab. királyi város és öt járásra u. m. a szakolcai, nyitrai, bajmóci, bodokira és a vágújhelyire.

Szabad királyi városa:

—**Szakolca**, a Morva folyó mellett honunk szélén. Lakja 6,600 lélek. Van sz. ferenci zárdája, és irgalmas szerzetbeli kolostora, kórháza az utóbbiak kezében, kath. plébániaegyháza, ágostai imaháza, zsinagógája, csinos tanácsháza, posztógyára, bora, szélmalmai és márványtörése. — Régi hely; már 1372-ben szab. k. város vala. 1605-ben ellenség által fölgyujtatott. Bethlen is birá. A II. Rákócyféle zendülés alatt Ricsán cs. k. tábornok hamuvá tevé. Itt született Vak Béla királyunk. Most is még fallal környeztetik.

Ezután a megye jelentékenyebb helyei:

—**Nyitra**, latinul Nitria püspöki város hasonnevü folyó mellett 7,360 lakossal. Főnevezetességei a kath. püspöki szék káptalanával. Van sz. ferenci zárdája, kegyesrendi társodája, papnöveldéje, kath. lyceuma, kegyesrendi fölgymnasiuma, főelemi tanodája, árva s szegényháza, levéltára, diszes megyeháza, gazdasági egylete, fontos hetivásárjai s a várban pompás székesegyháza. — Apáink bejötte előtt itt püspökség álla. Innen a város régi voltára következtethetni. Várában tartá fogva sz. István király a kicsapongó Vazul árpádvérü herceget, kinek, midőn őt később az agg fejedelem Imre fia meghalálozása miatt trónjára akarta ültetni, a velen-

Digitized by Google

cei Gizella Sebők által szemeit kitolatta és füleibe forró ólmot öntetett azon okból, mivel Pétert akarta trónra juttatni. III. Henrich német császár hasztalanul ostromlá. Csák Máté kegyetlenül fölégette. Nem messze tőle szemlélhető a Zoborhegy romkolostorával együtt.

— **Miava**, mv. a vármegye legnépesb helye, mert lakói száma 9,790. Van posztókészitése, serfőzése, pálinkaégetése, szénégetése, fürész és egyéb malmai.

— **Érsekújvár**, németül Neuhäusel, mv. a Nyitra folyó és a vaspálya mellett. Van 8,570 lakosa, sz. ferenci kolostora, tanitóképezdéje, főelemi tanodája, nagy baromvására, indóháza, érseki palotája, termékeny határa, és takarékpénztára. — Hajdan vára volt, mely tiz véres ostrommal dacolt. 1663-ban a török hosszu ostrom után elfoglalá; de tőle 1685-ben visszavétetett. Végre 1709-ben lerontatott.

— **Brezova**, mv. 6,540 többnyire iparos lakossal.

— **Galgóc**, mv. a Vághnál, melyen fahid van 6,220 lakossal. Van salvatorianusi sz. ferencrendü kolostora, postája, élénk fa és lókereskedése, tágas szőlőföldje. — A hegy déli oldalán áll nevezetes vára, melyet a XIV-ik században Csák Máté birtokolt, s Rákóczy Ferenc nagyra becsült.

— **Vágújhely**, mv. a Vágh jobb partján 5,780 lakóval, kik között 3,520 zsidó. Van kath. temploma, ágostai imháza, nagy zsinagógája, serháza, jeles veres bora, kereskedése, és hires viaszgyertyakészitése. — Stibor vajda itt egykor prépostságot alapitott.

Verbóc, mv. baromtenyésztéssel és 5,520 lakossal.

Ó-Tura, mv. 5,350 lakossal és vajkereskedéssel.

— **Holics**, mv. a Morva közelében, bir 5,310 lakossal,

Digitized by Google

kik között 1,320 zsidó. Van királyi mulatókastélya tavas kerttel, postája, kőedénygyára, ötemeletes gabnaraktára, spanyoljuhtenyésztése, s tehenészete. — Hajdan erős vára vala. 1805-ben az auszterlici ütközet után ide gyültek Európa fejedelmei és hadvezérei tanácskozás végett.

Verbó, mv. 3,680 lakossal, kiknek fele zsidó. Hetivásárai gabnára nézve nagyok. Van több posztókészitője és jó bora. — Itt született gr. Benyovszky Mór madagaskari király, kiről gr. Gvadányi József irt.

Farkasd, mv. a Vágh jobbján 3,340 magyar lakossal, kik hires káposztát termesztenek.

Szobotiszt, mv. 3,200 lakosa között sok megtért anabaptista van.

Ürmény, mv. kies vidéken. Van kastélya, spanyoljuhtartása, jeles ménese, és 3,130 lakosa.

Nagy-Tapolcsán, mv. 3,100 lakossal. Nevezetesek itt a kath. pélbániaegyház, sáfránytermesztés, ser, kenyér, baromvásár. — Egykor sz. k. város volt.

Egbel, mv, fácános kert, kenderreli nagy kereskedéssel, kénköves forrás és 3,000 lakossal.

Nagy-Surány, mv. a Nyitra balján 2,990 lakossal, s baromtenyésztéssel. Hajdan várral birt.

Szenic, mv. bir 2,970 lakossal, és vadban bővelkedő erdővel.

Pöstyén, mv. a Vágh jobb partján 2,950 lakóval. Fürdője 48° Reaumur meleg. Haszna kiváló a szaggatásokban, szélütésben. — E helyet 1530-ban a török elrombolá.

Sasvár, (Sassin), mv. A Miava folyó mellett. Számlál 2,940 lakót. Nevezetessége a fájdalmas szűz

Digitized by Google

Mária gazdag temploma, melybe nagy számmal járnak a bucsusok. Van régi vára.

Komjáthi, mv. a Nyitra folyónál 2,720 lakossal.

Sellye, mv. a Vágh jobbján, indóház, és 2,720 lakossal.

Német-Próna mv. 2,397 lakossal, kik nagyrészt iparosok.

Csejte, mv. 2,350 tót lakossal. Van jó bora, szene. Most romvárában hajdan Swehla zsivány, majd később Báthory Erzsébet dühöngött, mely utóbbi arcszépsége föntartása végett 300 leölt ifju lány vérében mosódott.

Privigye, mv. 2,278 lakossal. Van kegyesrendi társodája.

Mocsonok, mv. 2,220 lakossal és kastélylyal.

Vittenc, mv. angolkerttel, vadászkastély és 1,640 lakossal.

Újlak, mv. uraságí kastélylyal, melyben könyvtár van, rozsolisgyár és 1,640 tót lakossal.

Nagy-Kosztolán, mv. 1,380 lakossal.

Radosóv, mv. 1,350 tót lakossal.

Jókö, mv. hegyek között 1,289 lakossal.

Sándorf, mv. 1,280 tót lakossal, s nagy erdőkkel.

Sempte, mv. a Vágh mellett. Fehér bora hires. — Régi várát, melyet eleink bejöttökkor mindjárt elfoglaltak, kastélylyá változtaták. Bir 1,250 lakossal.

Bajna, mv. 1,200 lakos, katonakórház és fürészmalommal.

Bajmóc, mv, a Nyitra folyó közelében, 1,063 lakos és várkastélylyal. Meleg fürdője a pöstyénihez hasonló. Egykor itt prépostság volt. Itt született Thurzó Szaniszló a protestantismus maecenása.

Digitized by Google

Dejtha, mv. papirmalom és 1,030 tót lakossal.

Udvarnok, mv. a Vághnál 990 tót lakossal.

Ghimes, mv. kastélylyal, sok gyümölcscsel. Lakja 900 lélek. — Egy óránylra fekszik tőle a régi Ghimesvár, mely ma is lakható. Benne egy kápolnában gr. Forgách Pál neje hajából készült miseruha őriztetik.

Radosna, mv. 830 tót lakossal.

Kisbáb, mv. 770 lakossal és nagy erdővel.

Szkacsán, mv. 750 lakossal.

Zsámbokrét, mv. 730 lakossal, és régi kastélylyal.

Berencs, mv. a Nyitra folyónál 650 lakost számlál.

Újváros ka, mv. 610 lakossal és urasági épületekkel bir.

Kuti, falu 2,960 lakossal.

Sopornya, falu a Vágh mellett. Régi hely 2,740 lakossal.

Lipotújvár (Leopoldopolis), erősség a Vágh jobbján, melyet I. Lipót azon célból épitett, hogy a török kalandjainak véget vessen, irgalmas nénékkel, javitófogház, s 1,040 lakossal.

Andód, falu 750 lakossal. Itt született jeles tudósunk és költőnk Czuczor Gergely.

XIII. Pozsony vármegye.

Honunk e nyugoti megyéje 82·7 □ földrajzi mértföld területet foglal el, és rajta 266,000 lélek közt százezer magyart táplál. Gyüléseit Pozsony sz. k. városában tartja. Öt szab. kir. város és hat járásra van osztva; ezek a pozsonyi, nagyszombati, szeredi, hegyentuli, fölső és alsó csalóközi.

Szabad királyi városai:

Digitized by Google

Pozsony, (Posonium; Presburg), a Duna bal oldalán kies vidéken fekszik. Majd egy □ mértföldnyi területén 40,500 lakost; ezek között 6,430 ágostai, 80 helvét hitvallásut, 5,820 zsidót számlál, a többi katholikus. Emez egykori honi főváros, ma is előkelő hely; mivel mind intézetei, mind csinossága, mind kereskedelme által kitünik. Van jogakademiája, papnöveldéje, kath. és ágostai fölgymnasiuma, alreáltanodája s főelemi tanodája. Lakják a tiszteletre méltó Jézustársasági atyák, sz. ferenci, kapucinus, irgalmas szerzetesek; továbbá a Miasszonyunkról cimzett lánynevelő apácák, Orsolya s Erzsébetszüzek, valamint a szeretet nővérei. Társas káptalan s a megye széke. Nevezetességei: tizenkét kath. egyháza, melyek között a góthizlésü társas káptalani igen szép. Ebben szoktak a királyok megkoronáztatni, mióta Székesfehérvár nem koronázási hely; három ágostai imaháza, ugyanannyi zsinagógája, érseki palotája, nagy megyeháza, kórházai, állandó szinháza, katonai laktanyái, zálogháza, dolog, só és postaháza, takarékpénztára, siketnéma intézete, árvaháza, nyomdái, s könyvtára. Országházában tartatának 1848-ik évig az országgyülések. Ipara jelentékeny. Bir cukor, rozsolis, pezsgő, ecet, ser, pecsétviasz, bőr, gyapju, posztó, selyemgyárak és gőzmalommal. Kereskedését a Duna és a többfelé elágazó vaspálya igen emeli. A Dunán fölállitott hajóhidja mulatóhelyére a Dunaligetbe vezet. Most romolni kezdő vára a Dunára döl. A királyhalom arról nevezetes, hogy koronázáskor a király rá lovagol ott kardjával a négy világtáj felé vágva annak jeléül, hogy kész a királyságot minden vész ellen védeni.

Eredetéről mitsem tudunk. Némelyek szerént Pi-

Digitized by Google

sótól telepitett római gyarmat vala, honnan hajdani Pisonium nevét kapta; de annyi való, hogy már Nagy Károly császár alatt létezett, midőn német őrsége Breslaburg, vagy Brodburg névvel látta el. Története, mint általában honi városainké fényes jeleneteken kivül gyászosakat is mutat elő. Már 1050-ik évben Péter királyunk megvakittatása miatt nagy sereggel ostromolta III. Henrich német császár; de két hónap eltelte után a Dunán szállitó hajói Zotmund vizbuvár által elsüllyesztetvén fölszabadult. — 1130-ban III. Konrád császár és Henrich osztrák herceg elfoglalák, de ismét elvesztették. — 1260-ban Ottokár cseh király és IV. Béla között itt béke jött létre. — Ugyancsak Ottokár 1271-ben fölégette. 1291-ben szabad királyi várossá lőn. — 1309-ben itt kath. zsinat tartatott. — 1429-ben itt Zsigmond, mint német császár birodalmi gyülést tartott. — 1491-ben itt Ulászló békét kötött I. Miksa császárral. — 1526-ban a mohácsi vész után Mária a hamar özvegységre jutott királyné ide futott és itt választatott el Ferdinánd habsburgi herceg királynak. — 1536-ban az ország fővárosának kiáltatott ki. — 1563-i szeptember 8-án Miksa, 1572-ben Rudolf, 1608-ban II. Mátyás, 1618-ban II. Ferdinánd, 1687-I. József kilenc éves korában, 1741-ben Mária Teréz, ki a pragmatika sanktió értelmében trónra juthatott, itt koronáztattak meg. — E városban 1674-ben rendkivüli törvényszék működék, mely mintegy negyedfélszáz protestans lelkészt és tanitót, kik a törököket titkon segélyezték halálra itélt. — 1741-i szeptember 25-én Mária Teréz az ország rendei előtt József fiacskáját karján tartva segélykérés végett megjelent, kik lelke-

Digitized by Google

sült kiáltásokkal birodalma megmentésére éltöket s véröket ajálták. — 1790-ben II. Lipót királylyá koronáztatott. — 1805-ben a nemesi fölkelés ügyében országgyülés volt. — Azon év decembere 27-én I. Ferenc és I. Napoleon között béke létesült. — 1809-ben a franciák bevevék. — 1811-ben régi vára leégett. — 1822-ben itt kath. nemzeti zsinat tartatott. — 1825-től fogva több országgyülést látott 1848-ig, midőn az itt hozott törvények egyike elrendelte, hogy ezután az országgyülések Pesten tartassanak. Az osztrák kormány hazánkat öt kerületre osztván ezek közül az egyik Pozsonyról neveztetett el, és tizenkét megyét számlált 1,733,461 lakossal.

Pozsony hajdan egyetemmel birt. Itt állittaték föl a helytartótanács és oszlattaték is föl az 1848-ban hozott rendelet által. Papnöveldéje egykor központi volt.

Nagy-Szombat, lat. T y r n a v i a, ném. T y r n a u, a Tirna patak mellett 10,680 lakossal. Társas káptalan, Jézustársasági atyák, sz. ferenciek, s Orsolyaszüzek lakhelye. Van papnöveldéje, kisszeminariuma, fölgymnasiuma, tanitóképezdéje, nőnöveldéje Orsolyaszüzektől kezeltetve, kórháza tébolydával, szin, posta, indóháza, rokkanttanyája, takarékpénztára, s több gyára. Országos vásárai posztó és gyapjura nézve nevezetesek. — Régi hely. Már IV. Béla 1238-ban királyi várossá tette; azután pedig több király jótettében részesült. Nagy Lajos falai között hunyt el. Sambucus János történész 1531-ben itt született. Itt 1547-ben országgyülés tartatott. 1554-ben Oláh Miklós áldornagy a hires Pázmány Péter, hercegáldornagy által később létrehozott egyetem alapját itt veté meg, mely innen Budára, Budáról pedig

Digitized by Google

Pestre tétetvén át, most mint egyetlen magyar egyetem virágzik. A jezsuiták itt telepedének le honunkban először. 1615-ben itt II. Mátyás, és Bethlen Gábor között béke köttetett. A mellette elvonuló lóerőre készült vaspálya a honban első ilynemü vállalat vala.

— **Bazin** (Pösing), a vasut mellett, 4,400 tót lakossal. Nevezetességei: a kapucinus kolostor, várkastély, arany, ezüst, dárdanybánya, és jeles fehér bor. Ásványos vize és fürdője a változó hideglelésben, keresztcsontfájásban és a tagok erősitésében sikerrel használtatik. — Királyi várossá 1647-ben lőn.

— **Modor**, lat. Modra, a Modra pataknál. Számlál 4,220 lakost, kik között sok posztós és hires kádár van. Bir ágostai hitü algymnasiummal, kövezett utcákkal, s kereskedéssel. Kies vidéke miatt kedves hely. A hajdankortól fogva mostanig fallal van keritve.

— **Sz. György**, a nagy-szombati vasutnál 3,370 lakossal. Van kegyesrendi társodája, alreálja, régi lakatlan vára, s erdeje. Fehér bora a megyében legjobb; sőt aszuszőlője is van. — E ma is fallal környezett hely 1647. évben lőn sz. k. várossá. Tűz által sokat szenvedett.

A megyében továbbá nevezetesebb helyek:

Szered, mv. a Vágh jobb partján 3,980 lakossal. Van sóháza, postája, szarvasmarha, fa és gabnakereskedése.

Gajar, mv. a Morvától negyed órányira, kenderkedéssel, baromvásár és 3,780 lakossal.

Stomffa, (Stampfen), mv. 3,620 tót lakossal. Van bortermesztése, várkastélya és vadaskertje.

Malacka, mv. 3,100 lakossal. Sz. ferenci kolostora és urasági kastélyáról nevezetes.

Digitized by Google

Nagylévárd, (Gross-Schützen), mv. a Rudava patak mellett 2,740 lakossal, kik között megtért anabaptisták vannak. Cserépedénykészitéssel dicsekszik.

Szempc, (Wartberg), mv. 2,640 magyar lakóval. Bir szép erdővel, nagy marhavásárokkal. Itt született szenci Molnár Albert tudós 1574-ben, ki Dávid zsoltárait versbe szedte.

Somorja, lat. Samaria, mv. a Csalóközben. Van 2,610 lakója, csinos kath. egyháza, kórháza, serháza, hires kenyere, posztó, szűr és kalapkészitése. — Egykor sz. k. város volt.

Récse, (Ratzersdorf), mv. a vaspályánál 2,290 lakossal. Jó bort termeszt. Gyümölcse hires.

Diószegh, mv. a Dudvágh és vasut mellett 2,120 lakossal, juh és lótenyésztéssel.

Sz. János, mv. a Morva közelében 1,930 lakossal, kik között több megtért anabaptista találtatik.

Bőös, mv. a Csiliz pataknál ménessel, kastély s 1,920 lakossal.

Galantha, mv. 1,980 lakossal, és postával. Cigányai jó zenészek.

Dévény, mv. 1,770 tót lakossal. Fekszik ott, hol a Morva zavaros habjait az öreg Duna fölkarolja. Van serháza, szőlőhegye, s cserépedénykészitése. Közelében fekszenek hajdani vára romjai. II. Endre alatt az osztrákoktól fölégettetett.

Császta, (Cseszte), mv. szőlőmiveléssel és 1,690 lakossal.

Püspöki, a Duna közelében. Bir 1,540 magyar lakossal, kik között sok golyvás van.

Digitized by Google

Cseklész, mv. bir 1,470 lakos, posta, nagyszerü urasági kastély, halastóval és vadaskerttel.

Nádas, mv. posta és 1,440 lakossal.

Vajka,, mv. 1,270 magyar lakossal. A hajdani áldornagyi szabad kiváltságos kerület székhelye vala. Lakói az esztergomi érsek hadszolgálatában álltak, s különös elöljáróik voltak.

Szomolány, mv. várkastély és 1,250 tót lakossal.

Fölsödiós, mv. bortermesztéssel s 1,240 tót lakossal.

Ciffer, mv. 1,190 tót lakossal bir.

Vásáruth, mv. a Duna mellett, jó dohány, s 1,110 magyar katholikus lakossal.

Alsódiós mv. 1,000 tót lakos és kitünő borral.

Szuha, németül D ü r n b a c h, mv. a Parna patak mellett, bortermesztéssel és 1,000 tót lakossal.

Ottenthált mv. 970 tót lakossal.

Alsó-Nyárasd, mv. 950 magyar lakossal.

Grinavia ném. G r ü n a u, mv. 870 lakossal.

Boleráz, mv. 840 tót lakossal.

Dunaszerdahely, mv. a Csalóközben. Van 830 magyar lakosa, posztó és kalapkészitése. Három részből áll, u. m. Szerdahely, Nemesszegből és Újfaluból.

Csötörtök mv. 820 magyar lakossal.

Egyházgelte, mv. 360 kath. magyar lakos és kéttornyu egyházzal.

Bura-sz.-Miklós, falu 3,870 tót lakossal.

Bura-sz.-György falu 3,860 tót lakossal.

Jóka, falu 2,210 magyar lakossal, és igen sok gyümölcscsel dicsekszik.

Konyha, falu 1,840 tót lakossal.

Digitized by Google

Karcsa, falu a Csalóközben tizenkét részben 1,550 magyart lakót számlál.

Detrekő-Várálja, falu 800 kath. lakossal. Van fürészmalma, juhtenyésztése és tehenészete. Hajdani várából csak romok maradtak fön. Az ezektől nem messze eső cseppkőbarlangok megnézésre érdemesek.

Vöröskő, vár 170 lakossal.

Szentantal, falu 70 kath. lakossal. Van sz. ferenci zárdája.

Dunántuli kerület.

E kerület területe 791·4 □ földirati mértföld, és 2,098,100 lélek által lakatik, kik között nemzetiségre nézve 1,469,400 magyar. Tizenegy megyére terjed, melyek Sopron, Moson, Győr, Komárom, Székesfehérvár, Veszprém, Vas, Zala, Somogy, Tolna, Baranya.

1. Sopron Vármegye.

Területe 57·7 □ mértföld. Lakói száma 219,900; ezek között 115,300 magyar. Gyüléshelye Sopron sz. k. város. Számlál három sz. k. várost, és öt járást, melyek a fölső és alsó soproni, répcemelléki, fölső és alsó rábaközi.

Szabad királyi három városa:

Sopron, latinul Sopronium, németül Oedenburg bir 16,410 lakossal. Egy győrpüspökmegyei társas káptalan s a vármegye székhelye. Van domonkos s bencerendü zárdája, ez utóbbiak vezetése alatt kath. fölgymnasiuma, ágostai lyceuma, az Orsolyaszüzek kezében lánytanodája, tanitóképezdéje, katonai növeldéje, kórházai, kaszinója, posta és sóháza, könyvnyomdája, régi takarékpénztára, árvaháza, szinháza, gesztenyése, kőszénbá-

Digitized by Google

nyája, cukorfinomitógyára, gyapotszövése, posztókészitése, gőzmalma, selyemhernyótenyésztése, melyet gr. Széchenyi István honositott meg, végre élénk kereskedése. Csinos házakkal biró utcái kövezettek. Jelesebb épületei a templomok, megyeház, a sudár várostorony. Szőlőhegyei hires fehér bort adnak. Mulatóhelye a Neuhof kert, a Lever, s a közelében eső balfi fürdő. – (Eredetére nézve régi. A nagy Scrabantia római gyarmatváros részét a mai Sopron is tevé, mint a talált régiségek bizonyitják. A népvándorlás alatt urai változának. II. Henrich német császár alatt pusztulásnak indult. Több királytól jelentékeny szabadalmakban részesült. 1605-ben a török siker nélkül ostromlá. III. Ferdinánd király itt koronáztatott meg. 1676. évben leégett. Területén négy országgyülés tartatott, és két királynő koronáztatott meg.

Kismárton, ném. Eisenstadt, kellemes vidéken minden részét beértve 5,400 lakóval dicsekszik. Van sz. ferenci s irgalmas rendü zárdája, kórháza, nyomdája, tanácsháza. Főnevezetessége a hg. Eszterháziféle jószág. Ez áll európai hirü kastélyból, mely királyi fényben uszik; istállóból, melynek jászolai márványboliak; jól rendezett angolkertből; vadaskertből, melyben szarvasok és őzek csordánként legelnek; s kaszárnyából a hercegi sereg részére. — 1648-ban lőn sz. kir. várossá. 1713-ban majd minden lakosa a dögvész áldozatává lett. Van bőrgyára.

Ruszt, kies vidéken a Fertő tava mellett. Van 1,350 lakosa. Kis határa gyümölcséről és boráról hires. Ez utóbbi egyik a legjelesebb magyar borok között, melylyel a lakosok nagy ovatossággal bánnak. Mivel szüretjeit későn tartja, aszu is készittetik. — Királyi várossá 1681-ben lőn.

Digitized by Google

Továbbá a megyében előkelőbb helyek :

— **Kapuvár**, mv. a Rába mellett. 4,610 lakosa gabna és dohánytermesztést űz. Van serfőzése. — Hajdan jelentékeny erősségü várral birt.

Csorna, mv. 4,410 lakossal. Itt a praemontrei kanonokrend lakában hiteles levéltár őriztetik. Földje termékeny. — Innen 1849-ben Kmety magyar tábornok az osztrák hadat többszöri lovassági csata után visszavonulásra kényszeritette.

Nagy-Márton, németül Mattersdorf, mv. 3,780 lakossal és fenyőerdővel.

Német-Keresztúr, mv. 3,300 lakossal. Savanyuvizforrása és közelében fekvő vára teszik nevezetességeit.

Csepreg, mv. bir 2,840 lakóval, kik szép lovakat tenyésztenek s évenként lóversenyeket rendeznek. Erdeje szép. Az ugynevezett reformátio kezdetekor főiskolája és nyomdája volt, melyben Nádasdy Ferenc és Tamás grófok pártolása mellett nyomatta Erdősy (Sylvester) János magyarra forditott újszövetségi sz. irását. Az első nyelvtan is itt jött létre.

Szany, mv. 2,620 magyar lakossal. Van jó illatu dohánya és bivaltenyésztése.

Szill, mv. termékeny határ és 2,000 lakossal.

Szarvkö, ném. Hornstein, mv. nagy erdővel, várromok s 1,880 lakossal.

Szent-Margit, mv. 1,820 lakossal.

Mihályi, mv. 1,810 magyar lakos, ser és pálinkaházzal.

Fertö-sz.-Miklós, mv. 1,800 lakossal.

Nyék, ném. Neckenmarkt, mv. 1,790 német lakóval. Hajdan fallal volt keritve.

Digitized by Google

Fehéregyháza, németül Donnerskirchen, mv. a Fertő közelében, 1760 német lakos és jó borral.

Lajta-sz.-Miklós, ném. Neudörfl, mv. az osztrák főhercegség szélén. Van savanyuvizforrása, serháza és 1,610 lakosa.

Kábold, németül Kobersdorf, mv. 1,600 lakos, és savanyuvizforrással. Váracsa lakható.

Rákos, (Kroisbach), mv. kies vidéken a Fertő mellett. Van 1,560 lakosa, halászata, hires fehér bora és kőbányája.

Feketeváros, n. Purbach, mv. a Fertő mellett. Számlál 1,500 kath. lakost. Bortermesztése nagy. Fallal kerittetik. — Hajdan vára volt.

Lóós, n. Losing, mv. birkatartás és 1,400 lakossal

Széleskut, n. Breitenbrunn, mv. a Fertő közelében 1,350 német lakossal és szőlőmiveléssel.

Locsmánd, n. Lutschmannsburg, mv. 1,330 lakossal.

Lövő, mv. hires buza és 1,300 magyar kath. lakossal.

Répce-Szemere, mv. a Répce mellett 1,200 magyar lakossal.

Iványi, mv. 1,190 magyar lakossal és nagy erdővel.

— **Nagy-Cenk**, mv. az Ikava folyócska mellett 1,160 magyar lakossal. Birka és selyemhernyótenyésztése virágzik. Itt a Széchenyi család kastélyt és sirboltot bir, melynek csendes magányában porhad a felejthetlen emlékü Széchenyi István gróf, a legnagyobb magyar holtteteme.

Kőhalom, n. Steinberg, mv, a Répce mellett 1,100 lakossal.

Digitized by Google

Harka, mv. Sopron közelében 1,000 lakossal és szőlőmiveléssel.

Bő, mv. a Répce mellett 900 lakossal.

Fraknó, ném. Forchtenau mezőváros Ausztria szélén. Lakja 890 lélek, kik tenyésztett gyümölcsük, főleg a gesztenye árából élnek. Van szervita kolostora. Ép vára régi. Mátyás király a koronáért III. Frigyesnek adá zálog fejében Kismarton, Kőszeg s több helylyel együtt. Ebben van az Eszterházi hercegi család fegyvertára, s az ősök arcképgyüjteménye.

Und, mv. 880 lakossal.

Egyed, mv. 850 kath. magyar lakossal. Cukorgyára és selyemtenyésztése hires.

Micske, n. Streberdorf, mv. serfőzéssel és 800 kathol. lakossal.

Árpás, mv. a Rába mellett 520 lakossal.

Udvard ném. Grossmutschen, mv. 400 lakossal.

Sajtos-Kál, mv. a Répce közelében 370 lakossal.

Kisújfalu (Neudorf), mv. 370 kath. lakossal.

Lakompak, falu. Van vára és 1,940 lakosa.

Vitnyéd, n. Letting, falu 1,320 kath. lakossal. Az ország legjelesebb dohánya itt terem.

Ricing, falu barna kőszénteleppel és 900 lakossal.

Osli, falu a Hanság mellett, 830 magyar lakossal.

Eszterház, falu 300 lakossal. Nevezetességei: a szép kastély, angol kert, angolménes, s répacukorgyár.

II. Moson vármegye.

E róna megye 35·2 □ mértföld területre terjed és 71,700 lakosa között 11,500 magyart számit. Neve-

Digitized by Google

zetessége a Fertő tó és a Hanság. Gyüléshelye Magyaróvár mezőváros. Két járásra, u. m. a mosonira és a neziderire oszlik.

Nevezetesb helyei:

— **Moson**, németül Wieselburg, mv. a Duna mellett. Tőle vevé nevét a megye. Van 4,700 lakosa, salétromgyára, juhtenyésztése, postája, és több vendéglője. Kereskedése részént a Duna, részént a győrbécsi vaspálya által mozdíttatik elő. Lakói vagyonosak, mert itt sok gabna és bor jő forgalomba, melyeket külföldre szállitnak. Gabnaraktárral jóformán minden ház bir.

— **Magyaróvár**, ném. Ungarischaltenburg, mv. a Lajta Dunába való szakadásánál. Nevezetességei: kegyesrendi társodája, kath. algymnasiuma a nevezett jeles rend kezében, megyeháza, melyben a megye gyüléseit tartja, vára, kórháza, serfőzése, s hires baromvásárja. De a honban ismertté főleg jeles gazdászati intézete teszi, mely a külföld ilynemü intézményeivel versenyre kel. Az elméleti tanitással gyakorlati köttetik össze az uradalom példánygazdaságában, miért is számosan seregelnek ide. Az intézet régi várában áll. Számlál 2,160 lakót. Hajdan e helyen „ad Flexum“ nevü római telep állt, mint Noricum egyik helye, igy hivatva a Duna hajlásától. Az isaszegi ütközet után Salamon ide menekülе. I-ső Kálmán alatt 200,000 keresztes vitéz ostromlá; de megverettek. Midőn 1529-ben Szoliman Bécs ellen ment, várát maga az őrség fölégette. 1683-ban a török dulta föl. Itt kezdettek meg 1809-ben a béke alkudozások Metternich osztrák és Champagni francia követek közt.

Rajka, n. Ragendorf, mv. a Duna mellett

Digitized by Google

2,950 lakossal, és birkatartással. Hajdan a megye itt gyülésezett.

Boldogasszony, (Frauenkirchen, v. Prata), mv. 2,530 lakos, sz. ferenci kolostor, s csinos kath. egyházzal, melyben sok bucsújáró jelenik meg.

Szent-János, mv. a Hanság közelében 2,510 lakossal. Sok nádat termeszt.

Nezider, n. Neusiedl, mv. a Fertő tó partján. Van 2,350 kath. német lakója, halászata, bortermesztése, és kőbányája. Gabnakereskedése hires, mert itt sokat összevesznek a soproni és osztrák szállitók. Omladozó kastélyában sokszor megfordult a korán elveszett II. Lajos neje, Mária.

Köpcsény, n. Kittsee, mv. kellemdus vidéken 2,330 lakos, urasági kastélylyal, fácános kert és serfőzéssel.

Lébeny, németül Leiden, mv. 2,040 lakossal. Régi kath. plébániaegyháza góthizlésben épült.

Gálos, n. Gols, mv. közel a Fertőhöz, derék erdővel és 1,890 lakossal.

Oroszvár, n. Karlburg, mv. a Duna mellett 1,760 lakos, urasági kastély és serházzal.

Halászi, n. Halassen, mv. a Duna partján. Van káposztatermesztése és 1,280 lakosa.

Védeny, n. Weiden, mv. a Fertő mellett. Van 960 lakosa, s jó fehér bora.

Nyulas, n. Groyss, mv. a Fertő tó partján. Számlál 900 kath. lakost. Van bortermesztése és kőbányája.

Vinten, mv. a Fertőnél 800 lakossal.

Lajtafalu, n. Potz-neusiedl, mv. 700 lakos, kastély s juhászattal.

Digitized by Google

Parndorf, falu a vaspályánál évenként lóversenyeket tart. Juhtenyésztéssel és 2,240 lakossal.

Szolnok, n. Zanig, falu lakosai termesztményekből élnek. Bir 2,050 lakóval.

Szent Péter, falu 1,200 lakossal.

Bánfalva, n. Apethlon, falu a Fertő tónál halászat, szikső és 1,550 lakossal.

Miklósfalva, falu 1,500 lakossal, káposztatermesztéssel, kórház és birkanyájjal.

Zarándfalu, n. Zorndorf, falu Lajta jobb oldalán a vaspálya mellett. Van 1,270 lakosa, és juhtartása. Itt született tr. Fessler Magyarhon történetirója.

— III. Győr vármegye.

Terjedelme 28·8 □ mértföld. Lakja 85,000 lélek, kik között 75,800 magyar. Gyüléseit Győrött végzi. Egy szab. kir. város és három járásra oszlik. Ezek a pusztai, sorokóalyai, szigetközi.

Szabad királyi városa:

Győr, lat. Jaurinum, n. Raab, ott fekszik, hol a Rábca Rábával egyesülten a Dunába szakad. Lakói száma 20,810, kik róm. katholikusok, g. n. egyesültek, mindkét felekezetü reformátusok, zsidók, mindannyian imaházakkal. Tőle vevé nevét a püspöki és a vármegye. Római kath. püspök, székes káptalan s a megye székhelye. Tanintézetei: a püspöki lyceum, papnövelde, gyermekszeminarium, kath. föl, s ágostai algymnasium, alreál, lánytanoda, árvaház, s könyvtár. Van a sz. Benedekféle tanitó rend, karmeliták s Orsolyaszüzek részére kolostora, szegényintézete, kórháza, takarékpénztára, szinháza, katonai laktanyája, sétánya, serfő-

Digitized by Google

zése, sóháza és postája. Utcáit diszes épületek emelik. Jelesbek az ősi székesegyház, melyben sz. László ereklyéje őriztetik, a püspöki palota, kaszárnya stb. Kereskedése, melyet a győrbécsi vasut a mellette folyó vizekkel előmozdit, különösen gabona, gubacs, gyapjura és sertésre nézve kedvező. — Helyén valamikor Arrabona nevü római telep létezett, s már mint őseinktől elfoglalt hely nevezetes volt; mert sz. István itt adta ki a pécsi püspökség alapitási okmányát, miből látható, hogy egy ideig királyaink székhelye volt. I-ső Endre innen üzé vissza III. Henrich német császár élelmet szállitó hajóit. Várában kelt IV. Bélától a sz. János vitézek megalapitó okirata. Erzsébet királynő Albert özvegye itt lépett I. Ulászlóval egyességre. A török is birá, de hg. Schwarzenberg és Pálffy Miklós 1598-ban visszavették. Királyi várossá 1743-ban lett. 1809-ben ekkor már omladozóvárát a kormány visszaállittatá, de az előre nyomuló franciák kezébe került, kik itt a kir. sereget megvervén elüzték s a várat öt hónapig birták. Bástyái 1820-ban lerontattak. 1849-ben itt a magyar seregek sáncokat hánytak, de folytonosan meg nem tarthatták, mert a császári hadak a nyár közepén történt ütközet után elfoglalták.

Egyéb helyek a megyében :

— **Szentmárton**, mv. Pannonhalma tövében. Van 2,780 magyar lakosa, föld és szőlőmivelése. A pannonhalmi hegyen régi bencerendü apátság áll. Ezt még Géza herceg első sz. királyunk atyja alapitotta 997-ben, de nagy vagyonnal fia sz. István gazdagitotta. Nevezetessége: a Boldogasszonyegyház, ebben egy elefántcsont oltár, sz. István idejéből fényes miseruhák, és sz. István széke. Fényes könyvtára nem kevés ritka könyvet s kéz-

Digitized by Google

iratot rejt.) Az apátok arcképei csinosak. — Történetéből fővonások: sz. László itt országgyülést tartott. Hunyadi Mátyás főapátsággá emelé. II. József apátságát eltörlé; de azt I. Ferenc a rend érdemei miatt visszaállitotta. Innen a hon sok kiképzett férfiut nyert.

— **Hédervár**, mv. 1,020 magyar lakossal. Van várkastélya, fácános kertje, helvét tehenészete s termékeny földje. Innen vevé eredetét a hires (Héderváry család, mely a hont több nádorral látta el.)

Tényő, falu bortermesztéssel és 2,810 lakossal.

— **Téth**, falu 2,470 magyar lakossal, s birkatenyésztéssel. Kisfaludy Károly jeles költőnk szülőhelye.

Pázmánd, falu sok borral és 2,440 lakossal.

Szent-Iván, falu 2,010 lakossal.

Ásvány, falu a Duna mellett, vizahalászat és 1,900 magyar lakossal.

Mezőörs, falu 1,500 magyar lakossal és birkatenyésztéssel.

Révfalu, falu a Dunánál 1,450 lakossal.

Csanak, Kajar falvak, mindegyik jó bor és 1,400 lakossal.

Pér, falu1, 380 lakossal. **Ravazd**, falu szőlőhegygyel, meg 1,320 lakossal. **Szabadhely**, falu 1,300 lakossal. Ez utóbbitól 1809-iki junius 14-én a franciák a királyi seregeket visszavonulni kényszeritették.

— **Gönyő**, falu a Duna partján, gőzhajóállomás) és 830 magyar, szorgalmas lakossal.

— IV. Komárom vármegye.

53·7 □ mértföld területén 123,300 lélek él. Ezek között 113,400 magyar. Gyüléseit Komárom sz. kir.

Digitized by Google

városában tartja. A megye a Duna mindkét oldalán fekszik, és egy sz. kir. város meg négy járásra, u. m, csalóközi, gesztesire, tatai, s udvardira oszlik.

Szabad királyi városa:

— **Komárom**, lat. Comaromium, n. Komorn Rév melléknévvel a Vágh Dunába való ömlésénél fekszik. Lakja 12,010 lélek. A megye elnevezését tőle vevé, gyüléseit pedig itt tartja. Van kath., g. n. egyesült, ágostai, helvét imaháza, zsinagógája, bencerendü és sz. ferenci kolostora, bencerendü kath., és helvét algymnasiuma, főelemi iskolája, szegényháza, kórháza, takarékpénztára, postája, tanács és megyeháza, jó kenyere, országszerte ismeretes talp, fa, deszka és zsindelkereskedése. Vára a királyi birodalomban legjelentékenyebb, s a maltaival versenyez; mert még eddig be nem vétetett ostrommal. Lapályon három felől vizzel keritve terül el. Ó és újból áll, melyek elseje erős földsáncokkal van övezve és az újjal fölvonóhid által összekötve. Bennök katonai laktanyák, tiszti lakok s őrtorony van, mely alatt egy szűz kőből faragott alakja jobbjában koszorút, baljában ruháját tartja, s alatta e szavak olvashatók: nec arte, nec marte. — Itt a magyarok bejöttekor a kumaiak telepedének le s a várat épiték. Innen neve Cumarum lett. Mások állitják, hogy már azelőtt létezett, mivel Ptolomeus földiró róla emlékezik. I-ső Mátyás király kedvelt mulatóhelye vala. 1527-ben Zápolya János pártja kezébe került, de I. Ferdinánd tőle visszaszerezte. Gyakran földrengések háborgaták. Az ugynevezett reformátio már kezdetekor erős lábra kapott, csakhogy itt tanai miatt a várparancsnokok részéről üldözésnek volt kitéve, sőt nyugtalankodások előidézése miatt hit-

Digitized by Google

nyomozó törvényszék állittatott. 1751-ben sz. k. várossá lőn. Az 1849-i martius és aprilban a várban urkodó 8000 főnyi magyar sereg az osztrákoktól ostrom alá vettetett; de Klapka serege többszöri roham után fölmentette. Később Görgey, mint az ország kulcsát hadmiveletei központjává tette. Az ácsi ütközet után Görgey lefelé vonulván Klapka itt maradt a vár védelmére s Barko császári tábornokot augusztus 3-án a Duna jobbján visszanyomta annyira, hogy az osztrák sereg minden ágyúit s málháját elvette. Klapka Győrig hatolt s már ujoncokkal akart visszatérni, midőn a világosi fegyverletétel után oktober 3-án a vár föltételesen megadtá magát. Ez idő óta folytonosan erősittetik.

A megye egyéb helyei :

— **Tata**, n. Dotis, mv. hasonnevü tónál, melybe egykor Szoliman követei fullasztattak. 9,700 lakosa kézmű, s földmiveléssel foglalkozik. Van kegyesrendi társodája, kapucinus zárdája, algymnasiuma, kéttornyu kath. temploma, nevelőintézete, vára, kastélya levéltárral, ser s pálinkaháza, darázskő és márványtörése, postája, cukor, kőedény s bőrgyára, angolkertje. Tavai közül a nagy sok halat táplál, a feneketlen tó több öl mélységü. Meleg forrásai oly bőségben vannak, mint sehol a honban. Vizben szükséget nem szenved. — Helyén egykor római telep állott. Tavát lacus felixnek nevezték. Itt Deodat gróf apátságot alapitott. Mátyás, Hunyad fia várában szivesen időzött. I. Ferenc a bécsi békét várerkélyén irta alá.

— **Guta**, mv. a Vágduna mellett 5,810 magyar lakossal. Határa igen nagy. Terem sok gyümölcsöt, gabnát

Digitized by Google

és szénát. Négyszegü földvára régi épitmény. Gyakran van árviznek kitéve.

Naszvad, mv. 2,870 magyar lakossal.

Kisbér, mv. 2,570 lakossal. Nevezetesek itt: a burgonyatermesztés, forrásvizek, fürészmalom, helvet tehenészet, kastély.

Nagy-Megyer, mv. 2,460 magyar lakos és juhtartással.

Ó-Szöny, mv. közel a Duna jobb partjához 2,440 magyar lakossal. Van szeszgyára, urasági laka, serháza, földmivelése, juh és szarvasmarhatenyésztése. — E helyen egykor Brigetium római gyarmat állott, mit koronként található régiségei igazolnak. Az 1849-i julius 2-án e hely s Ács között a magyar s osztrákorosz egyesült seregek között véres határozatlan eredményü csata vivatott.

Ács, falu a vaspálya mellett. Számlál 3,980 lakost. Nemesitett juhtenyésztése, cseresznyéje s kajszin barackja figyelmet érdemelnek. Határában sok római régiség ásatik. — 1809-ben, nemkülönben 1849-ben véres csaták szinhelye volt.

Udvard, falu a Zsitva mellett 3,390 lakossal, kik 1268. előtt udvari szolgák voltak. Új kalváriája 1860-ban országos ünnepélylyel szenteltetett föl.

Perbete, falu a vaspálya közelében 3,250 magyar lakos és jeles minőségü buzával.

Kocs, falu, egykor Kos salétromfőzéssel és 3050

Mócsa, falu halastó és 2,890 magyar lakossal.

Császár, falu a vértesi erdők kezdeténél több tó és 2,490 lakossal.

Nagy-Igmánd, falu lótenyésztéssel, tavak s 2,400 lakossal.

Digitized by Google

Kärt, falu acélos buza, erős bor és 2,230 magyar lakossal.

Ogyalla, falu dohánytermesztéssel és 2,060 lakossal. Több csinos háza van.

Csuz, falu 1,540 lakos, sikeres buza, és jó borral. Nagy erdejében sok vad él.

Neszmély, falu a Duna mellett 1,020 lakossal, kik kevés, de kitünő bort termesztenek. — 1439-ben itt hunyt el a reménydús király Albert.

Bábolna, puszta nagy királyi ménessel, személy s állatkórházzal. Lakja 300 lélek.

Herkal, puszta juhtenyésztéssel. Lakja 120 lélek. Itt irták alá 1849-iki szeptember 29-én Klapka magyar és Haynau osztrák tábornokok Komárom föladása föltételeit.

V. Székesfehérvár vármegye.

Területe 75·8 □ mértföld, melyen 178,000 lakos között 154,000 magyar találtatik. Gyüléshelye Székesfehérvár sz. k. város. Fölosztatik egy sz. k. város és három járásra, melyek a bicskei, csákvári és sármelléki.

Szabad királyi városa:

Székesfehérvár, lat. Alba Regia, n. Stuhlweissenburg csinos hely a Gaja vize s két vaspálya találkozása mellett. Számlál 17,700 magyar, s német lakost, kik római katholikusok, g. n. egyesültek, helvethitvallásuak és zsidók. Foglalkozásuk ipar, kereskedés, szőlő és földmivelés. Kath. püspök, székes káptalan s a megye székhelye. Tőle vevé nevét a megye. Van zirci, sz. ferenci kolostora, irgalmas női kórháza, kath. lyceuma, papnövelédje, zirci fölgymnasiuma, alreáltanodája,

Digitized by Google

főnormála, nőnöveldéje Farkas Ferenc nagyprépost által alapitva, szegényintézete, kaszinója, takarékpénztára, gazdasági egyesülete, posztókészitése, artézi kutja, s évenként lóversenye. Előkelőbb épületei: a belvárosi anyaegyház, melyben sz. István kaponyája ezüstbe foglalva őriztetik; a vármegye háza; több kaszárnya; csinos indóház, stb. — Eredetét homály födi. Árpád fölépitve találta. Egykor a hon fővárosa, az országgyülések, s királyaink koronázási, valamint szék és temetkezési helye volt. E város harmincöt fényes koronázáson szemtanuskodott; negyvennyolc országgyülést látott; tizennyolc király temetésén könyezett. Királyi laka és vára nevezetességét tevé. IV. Béláig királyaink itt székeltek. 1490-i novemberben Miksa római király véres ostrommal bevevé. 1543-ban Várkócy György várparancsnok alatt a török heves ostrom után elfoglalá. 1537-ben gr. Pálffy ostromzárolá s a törököket többször megveré, ugy, hogy remélni lehetett visszavevését, midőn egy reggel a királyi sereg rögtön odahagyta. Az 1598-i és következő évben siker nélkül ostromolták 1601-ig, midőn a török iga alól egy évre fölszabadult, de ismét lenyomatván csak 1688-ban május 19-én mentetett föl. Már 1702-ben bástyái lerontatának. 1777-ben alapitá Mária Teréz püspöki székét. 1848-ban Jellasich horvát bán itt egy ideig megállapodott.

Ezután a megye nagyobb helyei:

— **Mór**, mv. 7,720 lakossal. Van kapucinus kolostora, kórháza, katonai laktanyája, postája és jó bora. — 1848-ban Percel Mór itt Ottinger császári fővezér ellen hevenyében gyüjtött seregével szerencsétlenül harcolt.

— **Csákvár**, mv. a Vértesek alatt 4,230 magyar lakossal, kik között több harangöntő találtatik, kastélylyal.

Digitized by Google

— **Lovas-Berény,** mv. 3,910 lakos, tehén s juhtartással.

Bicske, mv. 3,690 lakos, több tó, kastélylyal, s kerttel.

Duna-Pentele, mv. a Duna jobbján 3,350 magyar lakossal, kik jó vörös bort termesztenek s halászatot üznek. — Egykor Anamaria római gyarmat itt állott, mit a szőlők között s a Duna partján található pénzek, ékszerek, emlékek és sirkövekből joggal lehet következtetni.

Ercsi, mv. a Duna jobb partján. Van 3,320 lakosa, bortermesztése, gőzhajóállomása s indóháza.

Adony, mv. a Duna jobb partja közelében, 3,110 lakos, halászat, posta s gőzhajóállomással. — E helyen hajdan vetus Salinum római telep létezett.

— **Érd,** vagy Hamzsabég, mv. a Duna s vaspályánál. Van 3,040 lakosa, a Dunában halászata s becses bora. Egy sudár minaret a török korból maradt fön. A római utmaradványok ma is használtatnak. — Itt 1684-ben Lothringeni Károly egy nagy török hadoszlopot szétvert.

Seregélyes, mv. 2,728 magyar lakossal. Sok nádat termeszt. Urasági laka angolkertjével emlitésre méltó.

Káloz, mv. a Sárviz csatorna mellett, urasági kastély és 2,530 magyar lakossal.

Váll, mv. 2,310 magyar lakos, és hires fehér borral.

Martonvásár, mv. 2,030 lakossal. Van postája, sikeres buzája, juhtartása, urasági kastélya, s angolkertje.

Bodaik, mv. 1,990 lakossal, kath. templom és helvethitü imaházzal. Az előbbiben van a bold. Szűz kegyelemképe. Továbbá van csinos kálváriája, ásványforrása, szőlőhegye.

Digitized by Google

Isztimér, mv. jó bor s 1,340 néme lakossal.

Sárosd, mv. urasági kastély és 1,290 magyar lakóval.

Perkáta, falu 3,700 magyar lakossal.

Rác-Almás, falu a Duna partján, jó vörös bor s 2,900 lakossal.

Cece, falu a Sárviznél, birkatenyésztéssel és 2,890 lakossal.

Polgárdi, falu 2,820 lakossal. Van jó buzája, bora, s kastélya.

— **Etyek,** falu 2,585 német lakos, kőbányával és bortermesztéssel.

Pákozd, falu a velencei tó mellett 1,910 magyar lakossal. Van kőbányája. Történelmi hirét az 1848-ik évnek köszöni, midőn szept. 29-én Móga magyar fővezér gr. Jellasich horvát bánt megverve Bécs felé vonulni kényszeritette.

Velence, falu hasonnevü tó mellett jó bor, halászat s 1,870 lakossal.

Vajta, falu dohánytermesztéssel s 940 lakossal.

Csókakő, falu 700 lakossal. Bora a megyében legjobb.

Alap, puszta, mely két részből áll 2,260 lakossal bir. Ujabbanhatályos ásványforrást födöztek föl határában.

— **Nyék,** puszta 1,270 magyar lakos és jó buzával. Itt született Vörösmarty Mihály koszorus költőnk.

VI. Veszprém vármegye.

74·4 □ mértföld területén élő 190,400 lélek között 170,000 magyar találtatik. Veszprémben gyülésez. Négy járása : a veszprémi, pápai, devecseri, cseszneki.

Digitized by Google

Nevezetesebb helyei:

Veszprém, püspöki város a Bakonyerdő mellett. Lakja 0·8 □ földirati mértföld területét 12,500 lélek. Ettől vevé nevét a megye. Kath. püspök, székes káptalan s a megye székhelye. Nevezetesek itt: a kath. lyceum, papnövelde, kegyesrendi társoda, algymnasium, sz. ferenci kolostor, angolkisasszonyi nőnövelde, irgalmas női zárda kórházzal, tanitóképezde, árvaház, főelemi tanoda, takarékpénztár, sóház, könyvnyomda, és posta. Jelesebb épületei: a vár, a fényes székesegyház ősi épület, püspöki lak, megyeház, s csinos zsinagóga. Az idevaló püspök a királynő főkancellárja s törvényes koronázója. Itt születék Kopácsy József esztergomi érsek, és Hajas István jezsuita. — Már legrégibb történetünkben meg van emlitve. A rómaik Rhispiának hivák. Itt székelt Szvatopluk a tótok később elüzött fejedelme. Akkor neve Beszprim volt. Szent István itt apácakolostort alapitott. Midőn Kupa Somogy kapitánya a kereszténység kiirtására a királyi sereg ellen jőne e helynél lakói közremüködésével megveretett s Vencellin által földhöz sujtva elveszett. E szerencsés kimenetért királynői, püspöki s káptalani székhelylyé lőn kiszemelve. Gizella királynő itt temettetett el. A „magyar Encycl.“ szerént az Árpádok alatt Veszprém városában volt a párisi egyetem mintájára alakitott akademia; de hamar elenyészett. A törökök 1552-ben elfoglalván, lakóit fölkoncolák; azonban visszavétetett. 1593-ban Szinan basa százezer emberrel ostromolván elfoglalta, de 1598-ban ismét Pálffy és Schwarzenberg viszszaszerezték. Végre 1702-ben a vár egy része lerontatott.

Pápa, mv. a Tapolca mellett kies térségen. 0·9 □ mértföld területén 13,500 lakost számlál. Szent Benedek

Digitized by Google

rendüek, sz. ferenciek és irgalmas szerzetesek lakhelye. Van kath. al és helvét fölgymnasiuma, főelemi tanodája, kisdedóvója, kórházai, tébolydája, fürdőháza, postája könyvnyomdája. Gyáripara élénk. Posztó, gyapju, enyv, kőedény, pipa s szivargyárai jó szolgálatot tesznek. Kereskedését az izraeliták emelik. Diszére válik a kath. kéttornyu templom, megyeház, s uraságí kastély. Itt született pápai Pariz Imre. Egykori vára előtt sok török hullott el.

Palota, mv. 6,400 lakóval. Földje bort és sikeres buzát terem. Régi várából várkastély alakult. Csáki János szülőhelye.

Devecser, mv. a Torna vizénél 3,530 magyar lakos és gazdag határral. Itt született Máár Bonifác történész.

Enying, mv. a vaspályánál 3,300 magyar lakossal és juhtenyésztéssel.

Lovász-Patona. mv. 1,910 lakos, kastélylyal, angolkert, birkatenyésztés és bortermesztéssel.

Zirc, mv. a Bakony közepén 1,880 lakossal, s tehenészetttel. Van itt a zirci rendnek gazdag apátsága.

Somlyó-Vásárhely, mv. a Somlóhegy déli tövében, melyen 1,790 lakosa a kitünő somlai bort termeszti. A hegyen romok láthatók a látogatók megjegyzéseivel, melyek a régi somlói vár maradványai.

Mező-Komárom, mv. a Sió mellett 1,770 lakóval.

Nagy-Vásony, mv. 1,600 lakossal. Erdeje vadakban bővelkedik. A város közepén áll Kinizsy Pál omladozó várkastélya toronynyal. A város nyugoti részén szemlélhető egy romkolostor, s szentegyház, melyben Kinizsy eltemetve volt; de a sirt némely kincskereső fölnyitván a testet kivetette. A talált kardot és sodronyinget a nemzeti muzeumban őrzik.

Digitized by Google

Nagy-Szölös, mv. 1,100 lakos és zamatos borral.

Tüskevár, mv. jó bor és 920 lakossal.

Marcaltö, mv. a Rába és Marcal vizek között 800 lakossal. Van urasági kastélya és angolkertje. Sok nádat termeszt.

Szent-Gál, falu 3,400 magyar lakos, fürészmalmok s vadászattal. Lakói egykor hódolatuk jeléül a kir. udvarba vadakat szállitottak.

Eösi, falu bortermesztéssel és 2,080 lakossal.

Dégh, falu spanyoljuhtenyésztés, helvéttehenészet, ménessel s 1,950 lakóval.

Vaszar, falu 1,820 magyar lakossal.

Ugod, falu 1,800 magyar lakossal, kőszéntelepel. Savanyuvize és fürdője Vadkert nevü pusztáján találtatik. Régente vára volt.

Kenese, falu a Balaton partján, melyben hires porzót szednek. Van 1,760 lakosa, bortermesztése és halászata.

Szent-László, falu kénköves fürdő s 1,270 lakossal.

Bakonybél, falu 1,140 lakossal. Apátságát 1030-ban sz. István alapitotta. A fölötte emelkedő Somhegy a Bakony legmagasb csucsa.

Sió-Fok, falu Balaton s a buda- kanizsai vaspálya mellett. Van halászata, távirdája, s 1,100 lakosa.

Koppány, falu 490 lakossal.

– VII. Vas vármegye.

E dombos megye 95 □ mértföld területe, 296,900 lélek között 149,000 magyart táplál. Gyüléseit Szombathelyen tartja. Egy szab. kir. város és hét járásra

Digitized by Google

oszlik; ezek a kőszegi, szombathelyi, németújvárosi, tótsági, kemenesaljai és a körmöndi.

Szabad királyi városa:

Kőszeg, lat. Ginsium, ném. Güns, két hegy között 0·7 □ mértföldnyi területen a Gyöngyös folyó mellett terül el. Számlál 7,360 lakost, kik között 800 posztókészitő. Nevezetességei: a bencerendü s irgalmas női kolostor, kórház, kath. és lutheránus algymnasium, nőnövelde, árvaház, takarékpénztár, hangászegylet, kaszino. Kőedénygyárából szép edény kerül ki. Fehér bora, gesztenyéje és kereskedése hires. Itt született Rajnis József jezsuita, a hires nyelvész. — E hely eredete fátyollal borittatik. Mint állitják Ottó király ellen Zsolt fejedelem épitteté. Mint határváros I. Károly parancsára megerősitették. 1445-ben III. Frigyes német császár elfoglalá; de a hős Mátyás visszavette. Főszerep 1532. jutott neki, midőn Zápolya János védője Szolimán szultán háromszázezernyi hadát háromszáz ágyúval Bécs ellen inditotta s e kis hely által föltartóztattatott. Vitéz parancsnoka Jurissich Miklós 700 nagy részben a falak között menedéket kereső vidéki parasztt al annyi kitartással védte, hogy a vár ellen tett minden roham sikertelen volt. Három hét lefolyta után a török sereg megszégyenülve távozék. Az 1621-i évben Bethlen hadai ostromlák. 1649-ben királyi várossá lőn. 1800-ben a francia hadak itt is tanyáztak.

Más helyek:

Szombathely, lat. Sabaria, ném. Stein am Anger, püspöki város. Lakói száma 8,050. Katholikus püspök, székes káptalan s a megye székhelye. Van kat. lyceuma, papnöveldéje, praemontrei szerzetesi laká-

Digitized by Google

sa, dominikánus és sz. ferenci kolostora, kath. fölgymnasiuma, kórháza, kisdedóvodája, szegényintézete, muzeuma. Roppant székesegyháza s megyeháza diszesitik. Szőlőmivelése s kereskedése virágzó.) Itt született sz. Márton toursi püspök. — E helyen az ó-korban feküdt a Claudia Saharia nevü római város, melyben római igazgató székelt. Septimius Severt a pannoniai seregek itt kiáltották ki császárnak. Püspöki székkel már az ókor végén dicsekedett, minthogy a 325-ben tartott nicaeai zsinaton az idevaló püspök is jelen volt. Attila elfoglalá. 1441-ben itt Ulászló és utószülött László között béke köttetett. 1579-ben Draskovics György győri püspök itt a trienti zsinat végzéseit egy megyei zsinatban ünnepélyesen hirdette ki. Mostani püspökségét 1777-ben Mária Teréz hozta életre, miután az ezelőtt levő különböző honi viszontagság miatt megszünt.

— **Rohonc,** n. Rechnitz, mv. 5,470 lakossal. Van uradalmi kastélya, papirszelencegyára, igen jó bora és juhtenyésztése.

— **Körmönd,** mv. a Rába folyó mellett. Van 4,330 lakosa, sóháza, remek várkastélya, angolkertje s kereskedése.

Pinkafő, ném. Pinkafeld, mv. 3,050 lakossal. Van itt az irgalmas szerzetesnőknek kórházuk, savanyuvizforrás, lónevelés, szép fenyveserdő, s kereskedés.

Fölső-Őr, mv. a Pinka mellett 2,400 lakossal, kik gyolcsszövés, kés, posztókészitéssel és lótenyésztéssel foglalkoznak. Kereskedése élénk. Vásárai látogatottak.

Német-Újvár, n. Güssing, mv. 2,365 lakossal bir. Van irgalmasrendü zárdája s kórháza, nagy ke-

Digitized by Google

reskedése. Itt született Faludy Ferenc szónok, a magyar Cicero.

Jánosháza, mv. 2,200 magyar; **Német sz.-Mihály,** mv. hires országos vásárok s 2,100 német; **Sz.-Elek,** mv. n. Stegerbach 2,100 erős alkatu fuvaros lakossal.

Sárvár, mv. a Rába és Gyöngyös folyók mellett 1,830 magyar lakossal, birkatenyésztéssel és kastélylyal. Itt már 1526-ik évben könyvnyomda létezett.

Szalónak, n. Schlaning, mv. 1,800 német lakossal. Nevezetessége a régi vár, több bányaüreg s ipara.

Ságh, mv. a hires bortermő Sághhegy alatt, 1,650; lakossal.

Alhau, mv. marhakereskedéssel és 1,560 lakossal.

Léka, n. Lochenhausen, mv. papirmalommal és 1,460 lakossal.

Ják, mv. egykor lencsés apatság 1,390 magyar lakossal.

Dobra, n. Neuhaus, mv. 1,380 lakóval s régi várral.

Ostfi-Asszonyfa, hajdan vár, most mv. 1,380 lakossal.

Hidegkut, n. Kaltenbrunn, mv. a Lapincs mellett 1,370 lakossal.

Hosszupereszteg, mv. répacukorgyárral s 1,350 lakossal.

Pápóc, mv. 1,320 magyar katholikus lakossal. 1,403-ban mellette győzte meg Stibor vajda Nápolyi Lászlót.

Borostyánkö, n. Bernstein, mv. 1,300 lakossal, kik fenyővizet (Borovicskát) készitnek, s olajt saj-

Digitized by Google

tolnak. Régi vára fegyvertárával most is ép állapotban van. Hegyei réz és kénben gazdagok.

Lödös, n. Lizelsdorf, mv. 1,120 lakossal.

Vörösvár, mv. a Pinka folyónál 1,070 lakossal, kik németek. Van fürészmalma, tehenészete, juhtartása, urasági kastélya s vadaskertje.

Kis-Cell, mv. a Sághhegy alatt 1,050 lakóval, bencerendü apátság s templommal, melybe sok bucsús megy.

— **Ikervár,** mv. a Rába folyónál 1,000 magyar lakossal, és szarvasmarhatenyésztéssel. Kastélya, halastava s fácánosa említést érdemelnek. Ez gr. Batthyányi Lajos volt ministerelnök szülőhelye.

Rába-Hidvég, mv. marhatartás és 1,000 magyar lakossal.

Csákány, mv. a Rába közelében, 870 lakossal, és lótenyésztéssel.

Szent-Gotthárd, mv. a Rába folyó jobb partján 870 lakossal. Tája bájos, földe termékeny, s bora jó. Itt zirci apátság létezik, melynek gyönyörü egyháza vizsgálodásra méltó. — 1664-ben e hely mellett Montecuculi császári vezér a török hadat tönkre verte.

Új-Hódász, mv. méhészettel s 760 német lakossal.

Mura-Szombat, mv. a Lendva folyónál várkastély s 790 lakossal.

Vasvár, n. Eisenburg, mv. 700 lakóval. Van domonkosi kolostora, melyet IV. Béla alapitott, jó bora, s termékeny földe. — Egykor erősség és sz. kir. város volt, melytől a megye nevét vette. Ulászló alatt Miksa német seregei ostromlák, de a várbeliek által éjjel meglepetvén, fölkoncoltattak.

Digitized by Google

Olad, mv. bortermesztéssel és 600 lakossal.

Kertes, n. Gaas mv. a Pinka mellett szőlőmiveléssel és 600 lakossal.

Gyepü-Füzes, n. Kho-Fidisch, mv. kastély és 600 német kath. lakossal.

Monyorókerék, mv. a Pinka mellett 560 lakos, és várkastélylyal. Itt régente a pálosok kolostorral birtak.

Rum, mv. a Rábánál 550 kath. magyar lakossal.

Miske, mv. 500 magyar lakossal.

Fölsö-Lendva, mv. hegyen épült várkastély és 490 lakossal.

Rakicsán, mv. 450 lakossal.

Egervár, mv. 360 magyar lakossal.

Szent-György, mv. a Répce mellett kastély és 350 lakossal.

Fölsö-Szurány, mv, 340 lakossal.

Hidegkut, mv. 290 vend lakossal.

Martyánsz, mv. 270 vend lakossal.

Fölsö-Lö, n. Ober-Schützen, falu ágostai algymnásium és 1,470 lakossal.

VIII. Zala vármegye.

E kies vidékekben bővelkedő megye 100·2□mértföld területén lakik 260,000 lélek, kik közül 200 magyar. Gyüléshelye Zalaegerszeg mezőváros. Hat járása a zalaegerszegi, kapornaki, lövői, muraközi, szántói, s tapolcai.

Nagyobb s ismertebb helyei:

— **Nagy-Kanizsa,** mv. áll Nagy és Kiskanizsából. Bir 1,524 házban 13,270 lakossal; kik között 2,150 zsidó. Fekszik a Budáról Styrián át Triesztbe vonuló új vaspá-

Digitized by Google

lya mellett, mely nagy kereskedését hihetetlen módon előmozditja,) és lakossága számát évről évre rendkivül szaporitja. Sertés, gabna s marhavásárokra nézve központ. Határa 1·5□ mértföld. Nevezetességei a kath., és g. n. e. egyház, sz. ferenci kolostor, a kegyesrendi társoda, e jeles rend vezetésére bizott algymnasium, kisdedóvoda, főelemi tanoda, orgonával dicsekvő derék zsinagóga, zsidó főtanoda, takarékpénztár, rendezett könyvkereskedés, kórház, polgáriegylet, (jó bor, melegfürdő, nagyszerü gőzmalom, sóház,) posta, serfőzés, 60 □ holdnyi indótér távirda s egyebek. Több jeles férfiu, közülök Huszti György szülőhelye. Eredetét a hon történetében fényes nevü Kanizsay családnak köszöni, melynek egy tagja már II. Endre alatt kitünőleg viselte magát. Ez birta a kanizsai várat 1532-ig, midőn a fiág kihalván Zápolya János király által Nádasdy Tamás nádornak adatott. Midőn Szigetvár hősies védelem után bevétetett, Miksa király a mocsárok, ingoványok s nádasoktól hozzáférhetlen, különben nem nagy kanizsai várat a pusztitó török ellen megerősitette. Hiában fogtak ezek 1557., 1571., 1573. és 1587-ben a vár elfoglalásához; csak az 1600-i ostrom juttatta kezeikbe, midőn Paradeiser György cs. tábornok és a vár parancsnoka föladta. Meg is lakolt, minthogy nem sokára egy dombon a vár közelében feje vétetett. Hasztalanul kisértetett meg a király részéről e vár visszavevése 1661. és 1664-ben. Az 1690-i év Batthyányi Boldizsár grófnak három hónapos megszállás után a vár kapuit föltárta, miután kilencven évig uralta a törököt. E vár 1702-ben lerontaték; azóta annyira széthordák részeit, hogy helyét alig lehet meghatározni. A tizennyolcadik században kardjoggal dicsekedett, s több faluja volt. Hajdani becses levéltárát tüz emészté föl.

Digitized by Google

— **Zalaegerszeg**, mv. 5,900 lakossal. Kéttornyu kath. temploma, a kórház, és a lak, melyben a megye gyüléseit tartja, szép épületek. Bora jó. Itt született Egervári Ignác kegyesrendü pap és iró.

— **Keszthely**, mv. a Balaton déli végén, gyönyörü vidéken fekszik. Lakják 4550-en. Van itt a praemontreiek kezelése alatt kath. algymnasium, ásványos fürdő, csekély márványtörés, gőzhajóállomás, jövedelmes halászat, a Balatonon hid és vasuti állomás. Itt született Fehér György történész.

— **Sümeg**, mv. regényes vidéken 3,720 magyar lakóval. Sz. ferenci zárdája, reáltanodája, és bortermesztése teszik nevezetességeit. Hajdani vára romjai az idő vasfogára emlékeztetnek.

Tapolca, mv. csinos házaiban 3,200 lélek él. Meleg forrása és jó bortermesztése van.

Perlak, mv. 3,050 lakossal, kik a selyemhernyótenyésztést nagy szorgalommal üzik.

Csábrendek, mv. 2,780 lakossal, kik meszet égetnek.

Kottori, mv. a Mura folyó jobbján 2,760 lakossal és kereskedéssel, melyet a Triesztbe menő vaspályaélénkit.

Légrád, mv. a Dráva jobb partján 2,640 lakossal, kik hajózás és fuvarozásból élnek.

— **Csáktornya**, mv. a Ternova vize s a kanizsa-trieszti vaspálya mellett 2,600 lakossal. Van sz. ferenci zárdája, répacukorgyára, nagy kereskedése, és vára, mely a szigetvári vértanu Zrinyi Miklós laka volt. Vidéke kellemes. A hajdan itt állott sz. Pál rendü szerzetesek kolostorából csak néma romok szemlélhetők.

Kis-Komárom, mv. 1,760 szarvasmarhatenyésztést üző lakossal.

Digitized by Google

Sz.-Gróth, mv. a Szala vizénél 1,730 magyar lakossal, kik sok bort szürnek.

Türje, mv. 1,550 lakossal. Most is virágzó praemontrei prépostságát 1241-ben Dienes horvát bán alapitotta.

Köveskálla, mv. 1,300 lakos és nemes borral. Hegye tetején két tó, mint egykori tüzhányóhegy tölcsére látható.

Nedelic, mv. 1,290 lakossal.

Letenye, mv. Mura folyónál. 1,200 lakossal és dohánytermesztéssel.

Zalabér, mv. jó bor és 1,070 lakossal.

Nagy-Kapornak, mv. apátsági birtok és 1,030 lakossal.

Mura-Szerdahely, m. a Mura közelében 1,020 lak.

Alsó-Lendva, mv. a Lendva pataknál 1,010 lakos, várkastély és borászattal. Hajdan itt Lindavia nevü római gyarmat virágzott.

Dobronak, mv. 1,000 lakossal.

Turnische, mv. góthizlésü kath. egyház és 960 lakossal.

Zala-Apáthi, mv. a Szala folyónál, 900 lakossal, és bencerendü apátsággal.

Bellatinc, mv. kies vidékén 870 vend lélek lakik.

Nova, mv. erdejében szekérkenőcs főzetik, 800 lakossal.

Szigliget, mv. a Balaton partján 800 lakos és várromokkal. Bora jó.

Csesztreg, mv. köszörükőkészitéssel és 720 lak.

Becsehely, mv. ménessel és 700 lakossal.

Lenti, m. 696 magyar lakossal.

Digitized by Google

— **Tihany**, mv. a Balaton partján. Van 690 lakosa. A fölötte emelkedő hegyen az érdemdús sz. bencerendiek apátsága s diszes temploma áll, melyben I. Endre hamvai nyugszanak. Halászata jelentékeny. Itt a Balaton legkeskenyebb, de tengermélységü. Érdekes viszhangját fölhozni, mely egész hatméretü verset viszonoz. A tóban kecskeköröm alaku kövületeket találhatni, melyekből a természetbuvárok a teremtés könyvében leirt vizözönre nyomós bizonyitékot nyujtanak. A kilátás Tihany hegyéről fölséges.

Sz.-László-Egyháza, mv. sz. ferenci zárda és 560 lakossal.

Szécsi-Sziget, mv. a Kerka mellett 400 lakossal.

Strido, mv. a Mura közelében 333 lakossal. Bora zamatos. Némelyek szerént itt született Jeromos az 5. század kitünő szentatyája.

— **Füred**, falu 1,300 lakossal és jó bortermesztéssel. A Balaton mellett van országos nevezetességü fürdője.

Zalavár, falu melytől a megye nevét kölcsönözte a Szala vize mellett hajdan apátsággal kérkedett. Van 950 lakója.

Csobánc, falu a hasonnevü hegy alatt, 100 lakos és várrommal.

IX. Somogy vármegye.

Területi nagysága 114·6 □ mértföld. Lakói száma 227,700. Ezek között 203,400 magyar, kik csekély népességü helyeken laknak. Gyüléseit Kaposvárott tartja. Öt járása a kaposi, igali, marcali, babolcsai és a szigetvári.

Digitized by Google

— Jelentékenyebb helyei:

— **Kaposvár**, mv. a Kapos csekély vize mellett. Van 4,580 lakosa, kath. algymnasiuma, jó elemi tanodája, kaszinója, több kórháza, postája, sertőzése, kellemes sétánya, s élénkülő kereskedése. Díszére válik a roppant megyeház, melyben a megyei gyülések tartatnak. Szőlőhegye jó bort terem.)— Eredete bizonytalan. 1707-ben Rákóczy emberei fészkeltek benne; végre vára lerontatott, melynek fekvése a környező mocsárok miatt kedvező volt.

— **Szigetvár**, lat. Neonesium, az Almás vize mellett. Számlál 4,130 lakost. Nevezetessége a kath. plébániaegyház, azelőtt török imaház, melynek szentélyében a vár ostroma lefestve látható. Sz. ferenci kolostorához templom van csatolva.) Van répacukorgyára, sóháza, postája és termékeny határa. Hajdani vára maradványai láthatók. — A mondott várat Oswald Anthemius görög emelé. Folytonosan erősittetvén képessé vált a töröknek többször ellenszegülni. (A mohácsi vész után honunkat elárasztó tar hordák 1566-ban az öreg Szoliman vezérlete alatt Szigetvárat is ostrom alá fogták. Parancsnoka gr. Zrinyi Miklós, a magyar Leonidás vala. Augusztus hó 7-étől szeptember ngyanannyadikáig nem használt az ozmán sáskacsapat erölködése, nem az igéret, épen nem a fenyegetés. Az őrség helyt álla. A szultán a rőzse és földből készült falak alá tüzaknákat ásatott, mi által a falak egy részét romba döntötte és szept. 5-én vészt hirdető lángokba boritotta, mely neki mintegy halotti szövétnekül szolgált, minthogy az erre következett éjen meghalt a török legeszélyesebb uralkodója; azonban halála eltitkoltatott, ne-

Digitized by Google

hogy a hadsereg lehangoltassék. Szeptember 7-én, midőn még csak egy torony állott, Zrínyi könnyü selyemöltönyébe öltözve, mintha lakomába menne zsebeibe a vár kulcsát és 100 darab aranyat tőn; hogy igy a török kincsszomjának elég tétessék. Miután nejétől elvált s 300 emberét megesküdtette, hogy gyáván meg nem futandnak, a nyitott kapun egy nagy tarackot lövetett ki. Ennek füstleple alatt Jézus sz. nevét hangoztatva a hidon át rémitő hévvel rohant ellenségére, és vitézül harcolva sokat elejtett. Midőn a lég fuvalma a füstgomolyt eloszlatta, a hős több golyótól találva lováról lehanyatlott és elhurcoltatván a fővezér előtt lefejeztetett. Társait hasonló sors érte. Dicső halál, melynek emlékét a város évenként szept. 7-én megszokta ünnepelni.

Nagy-Atád, mv. a Rinya vizénél. Pusztáival együtt lakja 2,930 lélek. Van sz. ferenci kolostora, plébániája, gőzmalma és nagy marhakereskedése.

Karád, mv. kies vidéken 2,650 magyar lakossal.

— **Marcali**, mv. jeles borok és 2,470 magyar lakossal.

— **Csurgó**, mv. a Dráva közelében, több forrás, helvethitü algymnasium és 2,400 lakossal. Egykor a templariusok, majd sz. János vitézi birták.

Csököly, mv. kendertermesztéssel és 2,300 lakossal.

Szulok, mv. homokos térségen 2,000 lakossal, s igen jeles dohánytermesztéssel.

Berzence, mv. 2,000 lakos, nagy halastó és vásárokkal. Határát több patak hasitja. Régi várából nyomok sem láthatók.

Digitized by Google

Tab, mv. nagy szőlőhegygyel és 1,880 lakossal.

Barcs, mv. a Dráva bal partján révvel, sóház és 1,850 lakossal.

Kéthely, mv. közel a Balatonhoz 1,830 lakossal, kik a baglyasi hegyen zamatos vörös bort termesztenek.

Toponár, mv. kies vidéken 1,770 magyar lakossal.

Igal, mv. szőlőmiveléssel és 1,660 lakossal.

Csokonya, mv. sertéstenyésztéssel és 1,640 magyar lakossal.

Ádánd, mv. a Sió folyónál ménessel s 1,630 lakossal.

Babolcsa, mv. a Rinya vize mellett 1,490 lakossal. Van postája, sertés és marhatenyésztése, régi vára, melyet 1664-ben II. Zrínyi Miklós a törököktől visszavett.

Nemes-Vid, mv. 1,400 lakossal.

Sellye, mv. a Drávától fél órányira Baranyamegye által keritve sertéstartás és 1,260 lakossal.

Iharos-Berény, mv. 1,220 lakossal.

Hetes, mv. lótenyésztéssel és 1,200 lakossal.

Fölső-Següsd, mv. 1,190 magyar lakos és sz. ferenci kolostorral.

Török-Koppány, mv. a Koppány vizénél 1,140 lakóval. Régi vára maradványai alig láthatók.

Istvándi, mv. az Okor vizénél jó alma s 1,100 lakossal.

Mernye, mv. 1,030 lakossal.

Mosgó, mv. dohány, bortermesztéssel és 1005 lakossal.

Szöllös-Györök, mv. a Balaton környékén 1,000 lakos, és jó borral.

Mike, német mezőváros. Van 980 lakosa, dohánytermesztése, és római katholikus fiókegyháza.

Digitized by Google

Zich, mv. hegyes vidéken 900 lakossal. Van dohány s gabnatermesztése, és birkatenyésztése.

Sárd, mv. csinos kastély és 900 lakossal.

Gálosfa, mv. jó bor és 500 lakóval.

Bükösd, mv. 340 magyar lakossal.

Nagy-Bajom, 2,890; **Buzsák**, a Balatonnál 1,650; **Endréd**, 1,590 lakossal biró falvak.

Somogyvár, falu kellemes vidéken 1,500 lakossal. A fölötte magasló hegyen láthatni a hasonnevü vár romjait, tőle a megye nevét kapta. Ebben lakott Kupa vezér.

Lakócsa, falu 960 lakossal. Van sétánya és nagy sertéskereskedése. Határa 0·9 □ mértföld.

X. Tolna vármegye.

E megye 65 □ mértföld területü. Számlál 208,700 lakosa között 147,000 magyart. Gyüléseit Szegszárdon tartja. Négy járása a dunaföldvári, simontornyai, dombovári, völgységi.

Helyei:

Duna-Földvár, mv. a Duna jobb partján. Határa 2·4 □ mf. Lakja 13,300 magyar lélek. Van sz. ferenci kolostora, kath. főelemi tanodája, kaszinója, serfőzése, sóháza kórodája, gőzhajóállomása, halászata, kereskedése, szőlőmivelése, s gyümölcstenyésztése. Hajdani apátsági épületéből egy torony látható a Duna partján. — A rómaiak alatt a dunai végvárak egyike vala, melyek a tulparton lakó pusztitó népek ellen katonákkal töltettek meg. Ekkor neve Anamatia, később Zemogny lőn, mi akkori lakosai nyelvén Földvárral hasonértelmü. Már 1199-ben a hálára méltó bencerendüek kezében találjuk, kiknek emez apátságát Béla király alapitotta. A mohácsi

Digitized by Google

csata után Budavár kulcsai itt adattak át Szolimánnak. A törököktől sokat türt el. Monostorát több izben várul használák. Bothyán, Rákóczy hive 1705-ben hiában ostromolta, és csak az őrség távoztával esett kezébe. Az 1858-i évben a város egy része kath. egyházával együtt pusztitó lángok martalékává lőn.

— **Szegszárd**, mv. a Sárviz mellett. Határa 1·2 □ mf. Lakói száma 9,940. Nevezetességei az irgalmas nénék kórháza őrültek részére is, a főelemi tanoda, a takarékpénztár, a kaszinó, a borászati társulat, gőzmalom, s a sétány. Fődiszét teszi roppant kath. plébániaegyháza s a vármegye háza, mely a gyülések helye. Ez hajdan vár és apátlakás volt. Jeles vörös borát drágán adja el. — A rómaiak alatt Alicsa nevet viselt. Itt 1061-ben I. Béla a bencések számára apátságot alapita, s itt temettetett el Salamon király az 1074-i karácsont itt tölté. Itt szülemlett meg szándéka Géjza herceget megöletni; de terve roszul sikerülvén koronájától megfosztatott. Géjza Dezső kalocsai érsek intésére itt határzá el Salamonnak a koronát visszaadni. A török is birá. 1560-ban leégett; 1598. évben a szabad martalócok ismét elpusztitották.

Paks, mv. a Duna partján. Pusztáit is betudva 2·4 □ mf. határán 9,930 magyar-német lélek lakik. Vidéke dombos. Van 1,460 háza, csinos kath. egyháza, régi helvét s ágostai hitü imaháza, nagyszerü zsinagógája, emeletes tanácsháza, két kórháza, melegitett fürdője, két kaszinója, gőzhajóállomása, serfőzése, pálinkaégetése, halászata, s a Dunán sok malma. Iparát mesteremberei élénkitik, főleg a cipészek, kádárok, vargák és takácsok. Utcáit boltjai diszitik s több csinos magánépület. Rongy, gyapju, bor és gabnakereskedése jelentékeny. Sok és jó

Digitized by Google

bort termeszt. Határában régiségek találtatnak u. m. szilárd épületalapok, ép vizvezető csatorna a római korból csontok. Ötven év előtt egy isteneket ábrázoló háromszögü rézlap, később mértföldmutató, sirkő, kovácsszerszámok, pénzek stb. találtattak. — A mennyire tudható, Róma fősége alatt Paks helyén Lussunium nevü végvár álla. Mostani neve a latin pax azaz: béke szóból ered, minthogy a Duna balján lakó népek legyőzetése után béke állván be emlékül Lussuniumra eme pax név ruháztatott. Idővel a pax szó Pocussá, majd Pakssá változott. A magyarok letelepedése után részesült a hon jó és rosz sorsában. 1332-ik évben már kath. plébániával dicsekvék. A mohácsi vészt követő napokban Szolimán itt szállott táborba. A Rákóczyféle mozgalom alatt 1704-ben Széchenyi Pál kalocsai érsek a király részéről itt többször alkudozott Rákóczyval. Ez időtájban sz. ferencrendü kolostorral birt. 1777., 1806-ban nagy része elégett, sőt 1808-ban pár épület kivételével az egész elhamvadt. A franciák Mórig előnyomultakor 1809-ben ugynevezett piaci révében kincsekkel terhelt királyi hajók állomásozának, melyek őrizete, a csehgárda az urnapi körmeneten tényben jelent meg. Az 1831-i julius 21-én kiütött kolera rémitően dühönge. Az idei februári árviz által is sokat szenvedett.

Paks és a közelében fekvő Kömlőd 1,502 lakost számláló falu között vala az Alta-Ripa-magas part nevü római vár, később Bothyán sánc, melyet 1603-ban a szabad martalócok könnyen elvettek a töröktől; mivel ez az ostromtól menekülendő éjjel a falakra fabábokat rakott az ostromlók ámitása végett, mig belőle alattomban kivonult. Most e vár nyomait pár tégla, található római pénz és az emlékezet jelöli.

Digitized by Google

Tolna, mv. a már csekély Duna mellett. Tőle vevé nevét a megye. Van 6,820 lakosa, kaszinója, birkatartása, vizahalászata, gőzhajóállomása, serfőzése, nagy gabnakereskedése. — Már a rómaiak alatt állott. Mi volt legyen neve, biztosan nem tudhatni, noha az Alta Ripa nevet nehányan ráruházzák. A magyar előkorban nagy szerepet vive. 1016, 1463, és 1518-ban itt országgyülések tartattak. 1526-ban a pesti országgyülés rendelete szerént a török ellen indulandó csapatoknak ide kellett gyülni. Ekkorban pálosok lakák. A mohácsi vérnap után az u. n. reformátio főbb helye volt. Birt ref. főtanoda és könyvtárral. Akkoron kőfallal kerittetett. Közelében vaspályaépités terveztetik.

Bonyhád, mv. 6,730 lakossal, kik közül 1878 zsidó. Van kórháza, postája, szőlőmivelése, nagy dohánytermesztése, és élénk kereskedése. Közelében kolostormaradványok szemlélhetők.

Báttaszék, mv. a Sárviz mellett. Van 5,870 lakója, igen jó bora és halászata. Határában sok római régiség ásatik. — Helyén A d S t a t u a s római vár vala. Hajdan apátsággal birt s neve Cikádor volt.

Ozora, mv. a Sió folyónál 4,690 magyar lakos, váracscsal, ménes és termékeny földdel. — Itt 1848-ban Görgey Arthur és Percel Mór magyar tábornokok Róth és Philippovits császári tábornokok vezénylete alatt álló 10,000 főnyi horvát sereget lefegyverezték.

Tamási, mv. a Koppány mellett 4,040 magyar lakossal. Urasági vadászkastélya diszes. Magas kőfallal keritett vadaskertjében szarvas, őz, vadkan stb. seregesen él. Van bortermesztése. Egykori várának csak helyét mutatják.

Digitized by Google

Pincehely, mv. juhtartás és 3,660 magyar lakossal.

Simontornya, mv. Kapos és Sió egyesülésénél. Számlál 3,360 magyar lakost. Van sz. ferenci kolostora, kórháza, jó bora, juhtenyésztése s a Sión hidja. Régi várából csak a tornyok maradtak fön. 1441-ben Hunyadi János megszállá. A töröktől, kinek kezébe került a mohácsi csata után, csak 1686-ban szabadult meg.

Iregh, mv, 3,340 magyar lakossal. Van kastélya, sikeres buzája, ménese és juhtenyésztése.

Báta, mv. a Dunánál. Van 3,180 lakosa, gyümölcse, jó fehér bora, s halászata. — A rómaiak alatt nevezetes véghely vala e név alatt. Egykori bencerendü apátságát a lovagias sz. László alapitá. Lakói gazdagok voltak. Veresmarty Mihály jeles iró itt apátoskodék. 1849. csaknem az egész hamuvá égett. Apátsági épülete rom s helyéről szép kilátás tárul a Dunára s ezen tul a magyar Kánaánra.

Szakcs, mv. tartós bor és 3,140 magyar lakossal.

Högyész, mv. kies vidéken 3,110 német lakossal. Van csinos egyháza, szőlőmivelése és dohánytermesztése. Urasági angolkertjében Venus müvészi szobra látható.

Tevel, német mv. dohánytermesztéssel s 2,680 lakossal.

Döbrököz, mv. a Kaposnál várromok, kedves izü fehér bor és 2,580 lakossal.

Dombóvár, mv. a Kapos vize mellett 2,220 magyar lakossal, és szőlőmiveléssel. Nyugotra a Kaposnál láthatók a régi dombói vár maradványai. Ezt Dombay

Digitized by Google

Pál jeles jogtudós birta, ugyanaz, ki II. Ulászló alatt a Hármaskönyvet átvizsgálta.

Regöl, mv. a Kapos és Koppány között jó bor és 2,010 magyar lakossal.

Miszla, m. 1,950 magyar lakossal. Van uraságí kertje halastóval, selyemtermelése, bor és gabnatermesztése.

Kölesd, mv. a Sárviz mellett jó izü bor s 1,930 lakossal.

— **Fadd**, falu a Dunánál nagy halászat, hires dohány s 4,790 magyar lakossal.

Bölcske, a Dunánál falu, egykor mezőváros szőlőmiveléssel, halászat és 4,670 lakossal.

Zomba, falu nemesitett juhtartás és 2,940 lakossal.

Gyönk, falu helvét algymnasium, repceolajsajtolás és 2,840 lakossal.

Gyula-Jovánca, falu 2,580 lakossal.

Decs, falu kolostorromok, jeles bor és 2,170 magyar lakossal.

Izmény, falu olajsajtolás és 2,110 lakossal.

Szent-Lőrinc, falu ágostai algymnasium és 1,890 lakossal.

Váralja, falu 1,430 lakóval. Van kőszéntelepje, mészégetése és bortermesztése.

XI. Baranya vármegye.

Tolnától délre fekszik. Területe 91 □ mértföld, és 236,500 lélek lakja, kik között 130,000 magyar. Gyüléshelye Pécs sz. kir. város. Egy sz. k. város és hat járásra osztatik, melyek a pécsi, mecsekháti, mohácsi, baranyavári, siklósi s a sz.-lőrinci.

Digitized by Google

Szabad királyi városa:

Pécs, lat. Quinqueecclesiae, ném. Fünfkirchen a Mecsekhegy déli tövénél. Kies vidéke 1·2 □ mfdre terjed. Éghajlata szelid és egészséges. Áll a bel és két külvárosból. 18,760 többnyire katholikus lélek, kath. püspök, székes káptalan, szent ferenciek, irgalmas férfiak, Miasszonyunkapácák, és sz. Vince betegápoló leányai lakják. Tanitó és ápoló intézetekben gazdag. Az előbbiek közül van régi papnöveldéje, kisszemináriuma, kath. lyceuma, kath. fölgymnasiuma, alreálja, tanitóképezdéje, mintafőelemi s több néptanodája, kisdedóvója, a Miasszonyunkról cimzett nőzárdában lánytanodája; az utóbbiak közül árvaháza, két derék szerzetesi kórháza, országos szemgyógyintézete, vas és gőzfürdője. Megemlitendők: takarékpénztára, szinháza, nemzeti kaszinója, dalárdája, nagy püspöki könyvtára természeti muzeummal, sétánya, uszodája, gőzmalma, borcsarnoka, nagy és jó serfőzése, ecet, pipa, edény, és vasgyára. A Mecsek tövéből bugyogó forrás több liszt és bőrmalmot hajt. Hegyeiben fakadó ereiből csatornákon át vezetett mésztartalmu vize az egész várost eléggé ellátja. Legnagyszerübb épülete a székesegyház négy tornyával, a honban legrégibb, mely sz. István alatt kezdett épülni; nemrég legfényesebb, melyet kivülről a tizenkét apostol szobra, belülről a góthizlés magasra nyuló oszlopzatai diszesitnek. Miseruhái izletesen s dusan aranyozvák, szent edényei értékesek, harangjai kellemes hanguak. A belvárosi kupos plébániaegyház valamikor mecset, a sz. Vince nőszerzetesek egyháza sudár minaretjével ugyanaz vala. Előkelőbb épületei még: az apácazárda, a püspöki palota, a papnövelde, könyvtárépület, a lyceum, a most

Digitized by Google

katonai laktanyául szolgáló fölgymnasiumépület, a tanácsház, a vármegyeház, a zsidótanoda, a vendéglők, sok magányépület. Kirakatos boltjai, kövezett utcái, és éji világitása nagyvárosi szint kölcsönöznek neki. Kereskedése nagy, mit vaspályája folytonosan gyarapit. Hegyei jeles fehér bort teremnek. Szénbányái kimerithetlenek. Kőfejtésén sokan táradoznak. Épületeit kevés kivétellel a bányák köveiből emeli. Mulatóhelyei a Tetye, Balokány ó-fürdő, és az üszögi erdő. A lakosok néha Jakab magas hegyére rándulnak, honnan a körültekintés sok kellemmel kinálkozik. Itt egykor a sz. Pál remetéről nevezett magyar szerzet kolostorából, a Tetyén pedig egy pasai lakból maradt romok regényesek. A Haviboldogasszony fogadalomból épitett templomától nagy láthatár nyilik. Említésre méltó, hogy Pécs és környéke a természetbuvárok kutatásaira kedvező hely.

Régibb kora homályban vész el, azt mégis tudjuk, hogy a rómaiak alatt Sopiana néven Pannonia Valeria tartományának főhadi kormányhelye volt, és 160. körül hozatott tájára szőlő. 1009-ben Győrött adta ki sz. István a pécsi püspökség alapitási okmányát. Kéza szerént 1046-ban Péter király itt temettetett el. 1064-ben Salamon király husvét napján Géjza által harmadszor koronáztaték meg, melyre következett napon a székesegyház elégvén a király futva keres szabadulást. 1367-ben Nagy Lajos itt egyetemet állitott, mely 1558-ig fönállt. A tizenegyedik században két káptalannal birt. Korvin János 1490-ben ide menekült. 1526-ban a török által elpusztittatott, lakói kardra hányattak. Ezután majd Zápolya, majd Ferdinánd király birta. 1588-ban a lakosok nagy része áriánus vala s püspökük is itt székelt. 1686-ban Badeni

Digitized by Google

Lajos a töröktől véres harccal vette el. 1692-ben nagy dögvész lepte meg. Itt 1694-ben gr. Széchenyi György püspök gymnasiumot alapitott. Nesselrode püspök itt megyei zsinatott tartott. 1780-ban sz. k. várossá lőn. Ezen században görög n. e. püspök laká. 1785-ben a győri akadémia ide hozatott; de már 1802-ben visszavitetett. Ismét 1833-ban Szepesy Ignác püspök két jogi és ugyanannyi bölcsészeti osztálylyal biró akadémiát alkotott. 1849-ben b. Jellasich horvát bán emberei elfoglalák. Valamikor fallal vala keritve, melyek maradványai jelenleg is állván a lakóházak keritőiül szolgálnak, és aránylag szebb volt, azért divott e közmondás: n é m e t n e k B é c s, m a g y a r n a k P é c s. Több szerzetesrend is székelt benne, mint a domonkosiak, jezsuiták, pálosok, kapucinusok, bencések, ágostoniak, karmeliták és Orzsolyaszüzek, kik rendjét II. József oszlatta föl.

A megye más helyei :

— **Mohács**, mv. a Duna jobb partján. Régi s nevezetes hely. Van 10,460 lakosa, sz. ferenci zárdája, három régi kath., egy g. n. e. temploma, helvét imaháza, gőzmalma, szép kereskedése, halászata, a mohácsi csata emlékére kath. kápolnája, a két mohácsi csatát ábrázoló képpel, főelemi tanodája, régi püspöki laka, és nagy sóraktára. Utcáin a török korból ágyúkat láthatni. A pécsmohácsi vasut indóháza a gőzhajóállomással összeköttetésben van. Ide Pécsről sok kőszenet szállitanak. — Már 1333. évben plébániája vala. Hogy 1526-ban itt mi történt sajgó kebellel mondom el. Honunkban egyenetlenség dult. A főurak királyuknak nem engedelmeskedtek, s miattok bünhödött az egész haza. Villámsebességgel közelge a követe megölettetése miatt

Digitized by Google

bősz Szolimán kétszázezer ember s háromszáz ágyúval. Ellene Pesten azt határzák, hogy Tolnára seregeljenek a nemesek; de sem a véres kard körülhordozása, sem az országgyülés parancsszava nem használt. Csak szállongtak a harcfiak. II. Lajos 26,000 embert és 80 ágyút volt képes előállitni. Fővezér ki sem akart lenni. Tomory Pálra, a kalocsai harcias érsekre ugy erőszakolták. Számosak kivánatára ily csekély sereggel ütközetre került a dolog. Augusztus 29-e vala a szerencsétlen nap, melyen a kocka elvettetett. Mieink vitézül harcoltak a Nyárád előtt álló törökök ellen, őket visszanyomták, és vigyázatlanul az elrejtett ágyúkig hatoltak, midőn is azok bömbölése zavart idézett elő. A magyar sereg futásnak eredt, kiki arra iramlott, merre látott. Sokan a lövések, többen a kardok csapásai alatt rogytak le; számosan a Dunába temetkeztek. Az ifju király Cselle patakja felé vágtatott, azonban annak környékén elveszett. Igy lett oda a hon virága. . . . . De a tarnak is elérkezett fizetésórája. 1687-i augusztus végén ők ama téreken, melyeken a magyar szabadságot eltiporták, lotharingi Károly által összezuzattak. 1825-ben Király József pécsi püspök alapitványt tön e nap évenkénti egy nagy és tizenkét kis szent mise, valamint három nyelven tartatni szokott szonoklatok általi meg ülésére.)

Szekcső, mv. a Duna partján 4,650 lakossal. Van szép buzája, tágas szőlőhegye, erdeje s halászata. — A római korban Lugionum névvel dicsekvék. Akkori vára helyén később magyar erőd álla. Nem messze innen a Duna mellett barlang rejlik. 1841-ben e városban ásatás történt, mikor is két holttestre akadtak, melyekben

Digitized by Google

némelyek Tomory és Szapolyai Györgyét akarták fölismerni.

— **Siklós** mv. 3,620 lakossal. Van sz. ferenci zárdája, postája, kaszinója, kőbányája, jó bora, mészégetése, selyemtermelése s beváltása, és vára. Ebbe hozta Gara Miklós 1402-ben Zsigmond királyt, hogy az elégedetlenek ellen védje. 1543-ban török kézbe került, de 153 év után szabaddá lett. 1823-ban a vár egészen leégett, azonban ismét fölépült. Belőle a kilátás élénk képzeleteket gerjeszt.

Mágocs, mv. 3,350 lakossal. Vannak kolostorromjai.

Pécsvárad, mv. a Mecsek déli tövénél 2,690 lakossal. Szőlőhegye s gesztenyései tágasak. Több csinos épülettel bir.— Itt sz. István 1000-ik évben bencerendü apátságot alapita, melynek kolostorában volt vak Béla elrejtve 1129-ig, midőn II. István kormánytársává tette.

Dárda, mv. 2,400 lakos, kastélylyal, angolkert és sertéstenyésztéssel. Mint pannoniai város Ad Labores nevet viselt, s a rómaiak mellette töltést készitettek.

Német-Boly mv. a vaspálya közelében urasági kastély, hires sertésvásárok és 2,250 lakossal.

Báán, mv. a Karasica vizénél jó vörös bor s 2,090 lakossal.

Veresmart, mv. a Dunánál 2,080 lakos, marha és sertéstartás, halászat és jó vörös borral.— Neve az ókorban Ad Novas vala s végvárában Theodosius alatt dalmát lovasok állomásozának. Itt született Veresmarty Mihály apát s jeles iró.

Vaiszló, mv. az Okorág közelében, nagy sertésvásárok és 1,390 lakossal.

Rác-Kozár, mv. a Mecsekháton 1,280 lakossal.

Digitized by Google

Gödre, mv. 940 lakossal.

Szabad-sz.-Király, mv. 880 magyar nemes lak.

Bükösd, mv. 800 lakossal.

Görcsön, mv. 790 lakossal.

Hercegszölös, falu 2,720 lakos és jó borral. — Római neve volt Donatianum. Itt a lutheranusok 1576-ban zsinatot tartottak.

Nádasd, német falu a Mecseknél kőtejtéssel, kolostorrom, kastély, jó bor és 2,480 lakossal, kik csaknem mindannyian mesterséget üznek.

Hosszuhetény, magyar falu romok, kőbánya, jó bor és 2,220 lakossal.

Batina, falu a Dunánál 1,610 lakos, jó bor, kőbánya és vizahalászattal. A rómaiak alatt Bacincumnak nevezteték, s várral, később monostorral birt. 1849-ben ágyuzás által szerfölött megrongáltatott.

Baranyavár, falu 1,610 lakos és szőlőgazdászattal. Régi várától, mely most rom, vevé nevét a megye. — Római neve Antianum volt. A magyarok bejöttekor Árpád egyik serege foglalta el.

Villány, falu a vaspálya mellett 1,556 lakossal. Van pálinkaégetése, buzája s több romja. Főnevezetessége füszeres izü vörös bora. Ez év május havában hegyeiben ritka jelességü vizhatlan meszet találtak.

Sz.-Lörinc, falu 1,230 lakossal.

Szabolcs, falu jó bor, szénbánya s 870 lakossal.

Vasas, falu 705 lakos, kő és szénbányával.

Mária-Gyüd, falu 710 lakos és sz. ferenci zárdával, melynek egyházában a b. Szűz kegyelemképéhez sok bucsús zarándokol.

Digitized by Google

— **Abaliget**, falu ötszáz öl hosszu cseppkőbarlang és 680 lakossal.

Harkány, falu hasonnevü hegynél 530 lakóval. Kénköves forrása fürdőül használtatik. Környéke igéző.

Kisasszonyfa, falu 417 magyar lakos és várromokkal. Itt született Istvánffy Miklós jeles történész 1538-ik évben.

Szilvás, falu 313 lakossal. Fehér bora kellemes zamattal bir.

Tiszáninneni kerület.

E kerület területe 682·9□ földrajzi mértföld. Lakja 1,670,000 lélek, köztök 899,000 magyar. Tiz vármegyéje: Heves, Borsód, Torna, Gömör, Szepes, Sáros, Abauj, Zemplén, Ung, Bereg.

1. Heves vármegye.

Kiterjedése 120·7 □ mértföld, melyen 302,000 lélek, ezek között 294,000 magyar él. Áll Heves és Külsőszolnok törvényesen egyesitett megyékből. Gyüléshelye Eger. Járásai a tarnai, mátrai, gyöngyösi s a tiszai.

Jelesebb helyei:

— **Eger**, lat. Agria, ném. Erlau érseki város az Eger folyónál. Kath. érsek, székes káptalan, s Heves vármegye székhelye. Lakják: cisterciták, sz. ferenciek, szerviták, irgalmas férfiak, angolkisasszonyok és irgalmas nénék. Van 1·2□ mf. határa, 20,280 lakosa, papnöveldéje, kath. lyceuma, jogakadémiája, kath. fölgymnasiuma, tanitóképezdéje, főelemi tanodája, kisdedóvója, könyvtára, csillagásztornya, nyomdája, postája, kaszinója, me-

Digitized by Google

leg fürdője, kórháza, szegényintézete, kereskedése, bőr és gyapotgyára. Sétánya az érseki kert. Nagy épületei által sokat mutat. A székesegyház, mely az országban legtágasabb, remekmű; figyelemre méltók továbbá a lyceum gyönyörü épülete, a vármegyeház s az egyházak. Vörös bora az ország első rangu borai között foglal helyt. — Timon szerént római neve Candanum vala. Szent István itt püspökséget alapita, mely 1804-ben érsekséggé lett. II. István király remetenapjait 1131. itt végzé be. Imre király meghalván, itt temettetett el. A tatárok elpusztiták, azonban IV. Béla fölépitette. Falai között 1460, és 1468-ban országgyülés tartaték. 1552-ben Amhát és Ali basák 180,000 emberrel ostrom alá vevék; de várparancsnoka Dobó István maroknyi népével megvédte. Ez alkalommal Eger férfias női forróviz, kő s egyéb eszközökkel segitették elő a védelmet. 1596-ban III. Mohamed szultán 200,000-nyi seregével megszállá; 1687-ben fölszabadult s megkeresztelt törökökkel népesedett. Rákócy Ferenc 1705-ben huzamosb ideig itt mulata. 1710-ben a vár a rákóciaktól visszavétetett. Vára II. József alatt romboltatott le. 1849-ben hadi sarcot fizetett.

Mezötúr, mv. a Berettyó vizénél. Van 7·5□ mf. határán 17,983 lakosa, vasutállomása, serháza, acélos buzája, és hires marhavásárja. Helvét imaháza csinos; és kisgymnasiuma is van.

Gyöngyös, mv. a Mátra tövénél. Számlál 17,030 lakost. Van sz. ferenci zárdája, az irgalmasnők részére kolostora, kórháza, kath. algymnasiuma, kisdedóvodája, postája, igen jó izü bora, s nagy vásárja. Kereskedése élénk.

Digitized by Google

Szolnok, mv. a Tisza és Zagyva összefolyásánál. Több vaspályavonal öszpontosul itt. Van 13,710 magyar lakosa, kik 3·6 □ mf. határát szorgalmasan mivelik, továbbá sz. ferencrendü zárdája, sóraktára, postája, szép indóháza, jelentékeny fakereskedése, a Tiszán hidja, s régi váromladéka. Itt született Verseghy Ferenc költő. — Egykor Külső-Szolnok vármegye erősitett fővárosa volt. 1552-ben Amhat és Ali pasák elfoglalák és csak Buda végleges visszavétele után került keresztény kézre. 1743-ban itt döghalál uralkodott. 1849-i martius 5-én a magyar sereg véres csata után Karger cs. tábornokot innen Abony felé szoritotta.

Török-sz.-Miklós, mv. a Tisza Tinóka nevü kiszakádása s a tiszai vaspálya mellett 10,890 lakossal, kik 6 □ mfnyi határát jól mivelik. Van postája, takarékmagtára, kisdedóvodája, kórháza és serfőzése. Régente Bala-sz.-Miklósnak hivatott, s mai nevét a töröktől kölcsönözte.

Tiszafüred, mv. a Tisza partján. Van 6,610 lakosa, hidja, juhtenyésztése. Nyereggyártói mesterségöket jól értik.

Heves, mv. melytől a megye elnevezését nyerte. Termékeny földjén 5,180 magyar lakosa izletes dinnyét termeszt.

Pásztó, mv. a Zagyva folyónál 4,470 magyar lakossal. Hajdan apátsággal dicsekedett, mely most a zircivel egyesittetett.

Poroszló, mv. 4,170 lakos, sóház és sok hallal. Van kőszénraktára. — Azon szerződés, mely IV. Béla s fia István között Pozsonyban köttetett, itt lőn megerősitve 1262-ben. Szerénte István Horvátországot nyerte.

Digitized by Google

Verpeléth, mv. 3,480 lakossal, kik becses dohányt ültetnek.

Fegyvernek, mv. a Tisza balján. Van 3,470 lakosa, kik földmivelés s állattenyésztéssel foglalkoznak.

Hatvan, mv. a Zagyva vizénél. Van soháza, postája, termékeny határa, és hires dinnyéje. — Itt 1524-ben zajos országgyülés tartatván Verbőcy István választaték meg nádornak. Egykor erős várát 1678-ban rombolák el. 1849-ben a magyar sereg Schlick cs. tábornokkal itt véres csatát vivott. Lakja 2,930 lakos.

Cibakháza, mv. a Tisza bal oldalán 2,860 magyar lakossal.

Pata, mv. 2,655 magyar lakossal.

Maklár, mv. 2,180 magyar lakossal.

Pétervására, mv. urasági kastély és 1,360 magy. lakossal.

Apc, mv. 1,270 magy. lakos és hires vörös borral.

Kenderes, falu juh s marhatartás és 4,430 lakossal.

Tisza Nána, falu kórház és 3,270 lakossal.

Várkony, falu 1,960 lakossal. Fekszik a Tiszánál. Nevezetes I. Endre s Béla összejöveteléről.

Sáár, falu 1,950 lakossal. Bora jó izű. Kolostormaradványait láthatni. Aba Samu király itt nyugszik.

Debrő, falu, jó dohány s 1,720 lakossal.

Kápolna, falu a Tarna mellett 1,624 lakossal. E helynél 1849-i februárban hg. Vindischgrätz cs. tábornok és a magyar sereg közt határozatlan eredményü véres csata vivatott.

Visonta, falu 1,070 lakos és hires vörös borral.

Parád falu üveghuta és 1,810 lakossal. Ásványos vizei és fürdője országszerte ismeretes.

Digitized by Google

II. Borsód vármegye.

65·5 □ mértföld területü, s 207,400 lakosa között 192,900 magyarral dicsekszik. Gyüléseit Miskolc városában tartja. Négy járásra oszlik, melyek a miskolci, egri, szendrői, és szentpéteri

Nevezetesebb helyei:

— **Miskolc**, szabadalmas koronai város a Sajó közelében és a vasut mellett. Lakói száma 0·9 □ mf. területén 25,910. Van minorita kolostora, kath. al és helvét fölgymnasiuma, főelemi tanodája, tanitóképezdéje, kaszinója, kisdedóvója, postája, takarékpénztára, szinháza és takarékmagtára. Utcái éjjel világitatnak, különben nagyrészt kövezettek s csinos épületeket mutathatnak, milyenek a vármegyeháza, melyben a megye gyülésezik, egyházai, sóháza stb. Ipara s kereskedése jó lábon áll. Asztali bora kedves izü. Itt született Dayka Gábor költő. — E hely a hon mindennemü sorsában osztozott. 1241-ben a tatárok elpusztiták, majd a csehek dühének vala kitéve. A török időben sokat szenvedett. Hivatalnoka senkisem akart lenni. Több királytól nyert szabadalmakat; sőt már királyi várossá emelésén dolgoztak, midőn ezt az 1848-i év martiusa lehetetlenné tette.

Mezö-Kövesd, mv. 8,975 lakossal. Van 1·5 □ mf. agyagos határa, postája, kaszárnyája, takarékmagtára és marhavásárja.

Mezö Csöth, mv. baromtartás és 5,890 magyar lakóval.

Mezö-Keresztes, mv. 4,140 magyar lakossal. Van takarékmagtára és postája. Nevezetes azon győzelemről, melyet a magyar sereg 1596-ban oktober 26-án Mehemet török vezér fölött mellette nyert.

Digitized by Google

Szent-Péter, mv. a Sajónál 3,110 földmüvelést üző lakossal. Van pálinkaégetése. Egykor itt a templáriusoknak kolostoruk volt.

Diós-Győr, mv. a Szinva pataknál kies völgyben terülvén el magyar tempe nevet nyert. Van 2,800 magyar lakosa, papir, vasgyára, üveghutája, váromladéka, fürdője, vizgyüjtő tava, több kis barlangja, és postája. Bort termeszt. — Egykor fallal keritteték. Romvárát Mária, Nagy Lajos leánya épitette.

Szendrő, mv. a Bodva mellett várkastélylyal, mely elomlott vára fölött épült és 2,570 lakossal.

Ónód, mv. a Sajó folyónál 2,286 lakossal. Már U-László idejében álla. 1582-ben itt a törökök megverettek. Benne 1707-ben II. Rákóczy Ferenc országgyülést rendezvén Turócot a megyék sorából kitörölteté, mert ez követei által az I. József királylyali kibékülést ajálta. 1849-ben Görgey Arthur magyar s Paskievich orosz tábornokok környékén csatázának.

Edelény, mv. a Bodva mellett, répacukorgyár, urasági kastély és 1,820 lakossal.

Apátfalva, mv. a Bikk hegység Bélkő bérce alatt. Van 1,335 magyar lakosa, kőedénygyára, s kőbányája.— Valamikor cistercita apátsága volt. 1710-ben itt az epemirigy dühönge.

Szihalom, falu régiségekkel és 2,720 lakossal.

Emőd, falu termékeny határ, jó bor és 2,380 lakossal.

Várkony, falu nagy kőszéntelepekkel s 1,957 lakossal.

Visnyó, falu üveghuta s födélpala és 1,280 lakossal.

Szilvás, falu vasgyárak s 1,130 lakossal.

Digitized by Google

Kács, falu mészégetés, ásványosvizzel, kőbánya; romok s 570 lakossal.

Borsód, falu 510 lakossal. Jelenleg romokban heverő várától vette nevét a megye.

— **Mohi,** puszta 199 lakossal Ónód közelében. Itt 1241-ben a viszálkodó magyarokat a tatár hordák tönkretevék.

III. Torna vármegye.

A megyék legkisebbike, mert területe csak 10·8 □ mértföld. Lakja 22,300 lélek között 19,700 magyar. Gyüléshelye egyetlen mezővárosa Torna. Fölső és alsó járásra oszlik.

Jelentékenyebb helyei:

— **Torna,** mv. egészséges vidéken. Van 1,210 magyar lakosa, uraságí kastélya, fürdője, új izlésü vármegyeháza, s nagy erdője. Kősziklán épült várától, melyet I. Lipót rontatott le, vette nevét a város és vármegye.

Szadella, falu 280 lakossal. Nagy barlangjában külömbféle állatcsontok lelhetők. Itt vonta meg magát IV. Béla a mohi szerencsétlen ütközet utáni napokban.

Görgő, falu szőlőhegygyel, kőbánya, birkatartás s 1,190 lakossal.

Almás, falu kies völgyben 920 lakossal. Bor, gyümölcs és káposztatermesztése jelentékeny.

Dernő, falu réz, vasbánya és 818 lakossal.

— **Szilice,** falu 770 lakóval. A solyomkői hegyen omladozó vára van. De főnevezetessége az u. n. lednicei barlang, melynek hidegsége vagy melegsége aszerént nő, amint a külső lég hidegszik, illetőleg pedig

Digitized by Google

melegszik. A jégcsapok benne szirteket képeznek. Itt sokféle állat telel.

Szin, falu jó bor és 690 magyar lakossal.

Jósafő, falu bor, vasbánya és 656 lakossal.

Jablonca, falu 630 lakossal. Van bortermesztése. A közelében fekvő Ardócska pusztán 27 lakos és lótejü savanyuviz találtatik.

Körtvélyes, falu bortermesztéssel és 560 lakossal.

Zsarnó, falu porcellánfölddel, fekete márvány és 530 lakossal.

Derénk, falu 440 lakóval. Nyugotra a magas kőszálra épült Szádvár maradványai szemlélhetők, melyet 1566-ban Svendi Lázár cs. tábornok ellen vitézül védett Patócy Zsófia. I. Lipót lerombolta.

IV. Gömör vármegye.

Áll Gömör és Kishont törvényesen egyesitett megyékből. Területe 76·2□ mértföld, melyen 158,300 lélek él, kik között 91,300 magyar. Pelsőcön és Rimaszombaton fölváltva gyülésez. Fölosztatik a fölső, putnoki, ratkói és serkei járásokra s a kishonti kerületre.

Nevezetesebb helyei:

Rozsnyó, lat. Rosnavia, ném. Rosenau püspöki városa Sajó közelében 0·6 □ mértföld területü. Számlál 5,150 lakost. Kath. püspök és székes káptalan széke. Van praemontrei laka, sz. ferenci kolostora, papnöveldéje, kath. lyceuma, kath. fölgymnasiuma, ágostai fölgymnasiuma, főelemi tanodája, kórodája, kaszinója, vasasfürdője, postája, papirmalma, kőedénygyára, dárdanybányája, réz és higanyásása. Kereskedése, főleg vi-

Digitized by Google

asz, méz, vas, bor és gyümölcs dolgában jelentékeny. Szebb épületei a püspöki lak s a kanonokok házai. — A tizenötödik században a csehek birák, később a törökök. 1710-ben dögvész által sokat szenvedett. Püspökségét 1776-ban Mária Teréz királynő alapitotta.

— **Dobscha**, mv. mély völgyben 4,890 lakossal, kik bányáiban sok vasat, rezet, dárdanyt, higanyt, aszbesztet, gránátot, márványt stb. találnak. A méhtenyésztést szorgalommal üzi.

— **Tiszolc**, mv. a Rima folyónál 4,320 lakossal. Van juhtenyésztése, vasgyára, papirmalma, turókészitése, márványtörése és savanyuvize. Hajdan várral dicsekvék.

— **Rimaszombat**, mv. a Rima folyó partján 3,750 lakóval. Nevezetesek itt : a megyeház, melyben Gömör gyülésez, egyesült protestans algymnasium, a kereskedés, a posta, a kőhid Rimán, a fürdő. Igen jó kenyeret süt. Itt született Tompa Mihály a költő, és Ferency hires szobrász.

Klenóc, mv. 3,670 lakossal, kik juhtenyésztést üznek.

Jolsva, mv. 3,360 lakossal, kik között sok iparos találtatik. Urasági kastélya és gyümölcsöse igen szép.

Putnok, mv. a Sajó közelében. Van 2,700 lakosa, serfőzése és postája. Vásárai népesek. Várkastélya régi épület.

— **Nagy-Röce**, mv. 1,970 tót lakossal. Van vasbányája és vászonszövése.

Pelsöc, mv. a Sajónál kevés várrom, vasbánya és 1,470 magy. lakossal. 1849-ben az oroszok fölégették.

Rimaszécs, mv. a Rima mellett egykor várral,

Digitized by Google

most baromtenyésztéssel, nagy marhavásár, gazdászat s 1,400 magyar lakossal.

Csetnek, mv. 1,300 lakossal. Ágostai hitü imaháza góthizlésü. Van kórháza, hires vasbányája és élénk kereskedése.

Murányalja, mv. 1,290 tót lakossal. Határa sziklás. Juhtenyésztése gyarapszik. Fölötte fekszenek a régi Murányvár omladékai. — A tizenötödik században a husziták ide fészkelék be leginkább magukat és csak I. Mátyás király alatt vették el tőlök. Már 1620-ban Bethlen Gábor Széchy Györgynek adá s ez ellenségeskedett benne a királylyal, mig végre Vesselényinek átadatott.

Ratkó, mv. bőrkikészitéssel és 1,140 lakossal.

Sajó-Gömör, mv. a Sajó mellett 1,060 magyar lakossal. Régi várától, melynek már maradványait nem láthatni, nevezteték el a megye.

Krasznahorka-Váralja, mv. 870 lakossal. Vára egyik a középkori lovagvárak közől, most is ép.

Polonka, falu 2,480 tót lakossal.

Pohorella, falu vasgyár s 2,220 lakossal.

Sumjac, falu, savanyuvizzel, vasgyár és 1,960 lakossal.

Osgyán, falu kastély és 1,520 magyar lakóval.

Betlér, falu angolkerttel, kastély, vasbánya és 930 lakossal.

Rimabrézó, falu 550 lakossal. Van vasbányája és a Rimában, mely mellett elterül halászata.

Aggtelek, falu 450 lakossal, mész és szénégetéssel. A kopasz Baradla hegyben van hasonnevü barlangja, mely több mértföldre terjedvén csontház,

Digitized by Google

denevér s virágkert ágakkal bir. Ezekben a legszebb kövületek, meglepő alaku cseppkövek s patakok léteznek. A tatárjárás alatt valószinüleg menhelyül szolgált.

V. Szepes vármegye.

Területe 66·5□ mértföld. Számlál 159,400 lakost. Ezek között kevés magyar van. Gyüléseit Lőcsén tartja. Fölosztatik két sz. kir. városra, a 16 város kerületére, és négy járásra, melyek a lőcsei, hegyi, magurai s a kárpátaljai.

Két szabad kir. városa :

Lőcse, lat. Leuchovia, ném. Leutschau, kies dombon. Határa 2□ mf. Van 5,500 lakosa, kik műiparral, kereskedés és földmiveléssel foglalkoznak. Említésre méltók : a kath. föl. és ágostai algymnasium, a vármegyeház, melyben a megye gyüléseit tartja, a kath. egyház, a könyvnyomda, és a borsótermesztés. — Egykor e hely fölső Magyarhon fővárosa vala. Már IV. Béla királyi várossá tette. A lakók nagy része 1548-ban ágostai hitvallásúvá leve. Bocskay hajdúi, Bethlen Gábor és Tökölyi seregei igen nyomorgatták.

Késmárk, a Poprád mellett 0·9□ mf. határon terülvén el 3,400 lakost számlál. Utcái tiszták, épületei csinosak. Nevezetesek : az ágostai lyceum, a rézzel födött tornyu tanácsház, a volt Tökölyivár, kóroda, a góthizlésü kath. nagyobb templom, könyvtár, kaszinó, szegényintézet, több alapitvány, a ser, és bőrgyár. Vászon és borkereskedése nevezetes. Sóraktára nagy. A Tátrahegység egyik magaslata a késmárki. Kirándulási helye a schmecksi fürdő, vagyis Tátrafüred, mely erő-

Digitized by Google

sen látogattatik, főleg mióta hidegvizintézete van. — Eredete bizonytalan. Már Nagy Lajos 1380-ban királyi várossá tevé. Itt 1423-ban Zsigmond és Ulászló magyar királyok között szövetség köttetett. A husszíták földulák. Midőn I. Ferdinánd és Zápolya János királyok között háboru folyt, itt több ütközet történt.

A tizenhat szepesi város kerülete valamint a sz. kir. városok külön tisztviselőséggel birnak. Ezeket 1412-ben Zsigmond király 155,400 aranyért zálogba adá sógora Ulászló lengyel királynak; azonban három század után 1772-ben Mária Teréz Lengyelhon első fölosztásakor visszanyerte. Székhelye Igló. Tizenhat városa:

Igló, mv. a Hernád vizénél. Van 5,980 német lakosa, vas és rézbányája, papirmalma, kőedénygyára, ágostai algymnasiuma, fürdője, mészégetése és méhtenyésztése. Kőbányájában sokan dolgoznak.

Szepes-Váralja, n. Kirchdrauf, mv. 3,300 lakossal. Van irgalmas szerzetesi kórháza, postája s nagy lenkereskedése. Nyugotra tőle egy hegyen áll a szepesi káptalan bástyákkal ellátva. Itt kath. püspök és székes káptalan lakik. Van papnöveldéje, lyceuma, és gazdag levéltára. Püspökségét Mária Teréz alapitotta 1776-ban. — Közelében láthatók Szepesvár romjai, melytől a megye elneveztetett.

Lubló, mv. a Poprád mellett sóház, vár, savanyuvizforrás, papirmalom és 3,000 lakossal.

Olaszi, mv. a Hernád mellett papirmalom, márvány s rézbánya és 2,900 lakossal.

Leibic, mv. hasonnevü pataknál 2,700 lakossal.

Béla, mv. ásványos viz s fürdővel, fürészmalom és 2,400 lakossal.

Digitized by Google

Podolin, mv. a Poprádnál. Van 1,630 lakosa, kegyesrendi társodája, kath. algymnasiuma, hidja a Poprádon, fehér márványtörése és postája. Egykor sz. kir. város volt.

Gnezda, mv. a Poprád mellett 1,300 lakossal.

Felka, mv. hasonnevü pataknál 1,280 lakossal. Van gyolcsszövése.

Poprád, mv. hasonnevü folyónál, papirmalom s 1,000 lakossal.

Szepesszombat, mv. a Poprád balján halászat és 890 lakossal.

Menyhárd, mv. 880 lakossal.

Durand, mv. sajtkészitéssel és 700 lakossal.

Ruszkinóc, mv. 650 lakossal.

Sztrázsa, n. Michelsdorf, mv. 580 lakossal.

Mateóc, mv. a Poprád balján 200 lakossal.

A megyében továbbá jelentékenyebb helyek:

Szomolnok, mv. 5,700 lakóval. Van vas, rézbányája, kobáltja, dárdanya, vitriolja, cémentvize, mely 1200 mázsa rezet teremt, pénzverdéje és postája.

Göllnic, mv. hasonnevü viznél. Számlál 5,300 lakost. Rézbányái gazdagok. Vasedénykészitése virágzik.

Wagendrüssel, mv. vas s rézbánya és 3,110 lakossal.

Svedlér, mv. cinoberrel, rézbánya és 2,800 lakossal.

Remete, mv. rézbánya és 2,400 lakossal.

Krompach, mv. völgyben vashámor és 2,000 lakossal.

Stóósz, mv. vasbánya s 1,400 lakossal.

Káposztafalu, mv. 1,390 lakossal. Közelében e-

Digitized by Google

melkedik a lapis refugii nevü hegy, melyen IV. Béla alatt a szepesiek védve voltak a tatárok ellen.

Ófalu, mv. a Dunajec közelében lazackereskedéssel s 1,190 lakossal. Itt 1474-ben I. Mátyás nagy királyunk Kázmér lengyel királylyal három évre fegyverszünetet kötött.

Smizsán, mv. vashámor és 1,100 lakossal.

Teplic, mv. a Poprád mellett papirmalom s 1,090 lakossal.

Csötörtökhely, mv. 800 lakossal. Van gazdag vasbányája.

Jakubján, falu hasonnevü pataknál, vasbánya és 2,700 lakossal.

Toporc, falu savanyuvizzel és 1,500 lakossal. Itt született Görgey Arthur.

Ruszbach, falu savanyuvizforrás, papirmalom és 800 lakossal.

Szulin, falu 750 lakossal. Ásványvize országszerte ismeretes.

VI. Sáros vármegye.

E hegyes völgyes megye 65·1 □ mértföld területén élő, 148,300 lakosa között 1,000 magyar találtatik. Gyüléshelye Eperjes sz. kir. város. Három sz. kir. várost és hat járást számlál; ezek a fölsőtárcai, alsótárcai, sirokai, székcsői, tapolyai és a makovicai.

Szabad királyi három városa:

Eperjes, lat. Fragopolis a Tárca vizénél 0·6 □ mrf. területen. Görög kath. püspök, székes káptalan és Sárosmegye széke. Van premontrei laka, sz. ferenci

Digitized by Google

zárdája, kath. fölgymnasiuma, ágostai kollegiuma, árvaháza, főelemi tanodája, kaszinója, szinháza, kórodája, takarékpénztára, katonai laktanyája, és gyönyörü kalváriája. Kőedénygyára nevezetes. (Lakói száma 11,030. Ezek műipart s kereskedést üznek.) Székesegyháza, a megye és tanácsház derék épületek. — Eredetét a romai kornak tulajdonitják. Nagy Lajos tette sz. k. várossá 1374-ben. Itt 1548-ban az ágostai hitvallásuak zsinatot tartának. 1687-ben Karaffa császári tábornok előterjesztésére e városban vérbiróság állittatott. A szörnyü ember ugyanis személyes ellenségeit megboszulandó egy sokágu összeesküvés létezését a király ellen fölhozta, és vallási külömbség nélkül akasztatta, fejeztette, fölnégyeltette a legtekintélyesb polgárokat; mig gonoszsága világosságra jövén a vérbiróság eltörültetett. A rákóciak is birák.

Bártfa, a Tapoly vizénél 0·9□ mf. határán 5,190 lélek él. Nevezetesek itt: a sz. ferenci zárda, sz. Vince leányai zárdája, kórház, a tanácsház régi levéltárral, a cserépedénygyár, a gyolcsfehérités és kereskedés. Fürdője gyomorgyengeség, aranyér, köszvény s a fövénybetegségben foganatos. Papirgyára jeles. — 1376-ban lőn sz. kir. várossá. Az u. n. reformátio kezdetekor ágostai főtanoda és könyvnyomda létesült itt; sőt 1594-ben az ágostaiak benne zsinatot tartottak.

Kis-Szeben, lat. Cibinium, a Tarcsa mellett, 0·4 □ mértföldnyi vidéken. Lakja 3,320 lélek, és kegyesrendiek, kik algymnasiumában oktatnak. Savanyuvizforrása, pálinkafőzése és papirmalma ismeretes. Ma is azon falak keritik, melyek épitésére a lakóknak Zsigmond szabadságot adott.

Digitized by Google

Ezekután a megyében érdemesebb helyek:

Nagy-Sáros, mv. a Tarcsa vizénél 3,333 tót lakossal.) — Egykor sz. k. város vala, de Zsigmond alatt szabadságát elvesztette. 1701-ben Rákóczy itt fogatott el. Északra a sárosi vár omladékai magányoznak, melytől a megye nevét nyerte.)

Zboró, mv. 2,170 lakossal. Van serfőzése, kórháza, papirmalma és diszes urasági kastélya. Közelében feküdt a makovicai vár, mely most rom.

Berzevice, mv. papirgyár és 1,980 lakossal.

Kurima, mv. a Tapoly vize mellett, vászonkészitéssel és 1,480 lakossal.

Hanusfalu, mv. bőrkészitéssel és 1,330 lakossal.

Somos, mv. tehéntartás s 1,300 lakossal.

Héthárs, mv. a Tárca partján 1,270 lakossal.

Alsó-Sebes, mváros 1,270 lakossal. Van sz. ferenci kolostora, és pipagyára.

Sóvár, mv. 1,220 lakossal. Van pálinkaégetése, nagy erdője, és vasérce. De főnevezetességét sófőzése alapitja, melyből az évenkénti nyeremény 101,000 mázsa. Valamikor aknái voltak, de a bennök fölbugyogó viz a sót fölolvasztotta. — Eredetét Árpád bejötte előtti időbe helyezik. Vára vala, melyet a tizenhatodik században rontottak le. Most omladékai szemlélhetők.

Palocsa, mv. a Poprádnál hegyi vár és 1,220 lakossal.

Kapi, mv. várromok és 990 lakossal.

Gáboltó, mv. savanyuvizforrás meg 700 lakossal.

Girált, mv. a Tapolynál 600 lakossal.

Finta, falu bőrgyár és 900 lakossal.

Klemberg, falu nagy pálinkaégetéssel és 580 lakóval.

Digitized by Google

Szinnye-Lipóc, falu fürdővel, savanyuvizforrás, papirmalom, barlang és 560 lakossal.

Krusló, falu 460 lakossal és vasöntéssel.

VII. Abauj vármegye.

Területe 52·7□ mértföld, melyen 163,000 lélek között 95,100 magyart táplál. A megye Kassa sz. kir. városában gyülésezik. Egy sz. k. város és öt járásra oszlik, melyek a kassai, cserháti, szikszói, gönci, és a füzéri.

Szabad kir. városa :

Kassa, lat. Cassovia, ném. Kaschau a Hernád folyó partján és vaspálya mellett 1·5□ mf. határral. Fölső Magyarhon legcsinosb helye. 18,000 lélek, r. k. püspök, székes káptalan, Domonkosrendüek és Orsolyaszüzek lakják. Itt tartja gyüléseit a megye. Van jogakadémiája, papnöveldéje, kath. lyceuma, kath. fölgymnasiuma, főelemi tanodája, kisdedóvodája, takarékpénztára, szinháza, kórodája, nagy akadémiai könyvtára, és kereskedelmi egylete. Épületei között jelesbek a sz. Erzsébethez cimzett székesegyház góthizlésben épitve, a sz. Mihály templom, a kolostorok, a püspöki lak, a kamaraépület, a megye és tanácsház. Ipara élénk. Bir kőedény, vasszeg, bőr, répacukor, burnót s ecetgyár, és papirmalommal. A magyar és lengyelhoni kereskedés központja, főleg bor, gabna, dohány és posztóra nézve. Utcáit légszeszszel világitják. — Egykor Alsó és Fölső-Kassa falukból álla; de egyesittetvén V. István 1270-ben sz. k. várossá tette. I. Lipót itt fellegvárat épitett. I. Mátyás király pénzveretési szabadalommal ruházá föl. 1556-ban leégett. Később 1619-ben Bethlen Gábor területén

Digitized by Google

országgyülést tartott s később itt kelt össze Brandenburgi Katalinnal. Benne 1659-ben Kisdi Benedek egri püspök akadémiát állitott. Itt 1682-ben Tökölyi Imre országgyülést rendezett. Mellette 1848-ban Schlick cs. tábornok a magyar sereg egy osztályán diadalmaskodott. Pár év lefolyta után hazánk új fölosztásakor az egyik kerület kassai nevet kapott, és kilenc vármegyéjében 1,405,636 lakost számlált; de az alkotmányosság visszatértekor az előbbi fölosztás megszünt.

Továbbá a megye jelentékenyebb helyei:

Szántó, mv. 4,190 lakossal. Dohányt és bort termeszt. Bora tokaji név alatt jő kereskedésbe.

Gönc, mv. a Hernád közelében 3,790 lakossal. Van meleg fürdője, jó bora, sok gyümölcse, látogatott vásárja és omladozó vára. Itt fordità magyarra a szentirást Károlyi István helybeli predikátor.)

Szikszó, mv. 3,650 lakossal. Több patak, termékeny határ és igen kedves izü borral kedveskedik. — Vidékét hajdan tótok lakák. Árpád bejöttekor álla; 1332-ben pedig k. plébániával birt. Itt 1552-ben a rendek gyülést tartának Eger védelmezése tárgyában. I. Rákócy György Erdély fejedelme III. Ferdinánd seregét 1644-ben mellette megverte. A rákócylázongás alatt többször földulatott. A szerencsétlen 1848—49-ben a magyar, császári és orosz seregek többször itt tanyáztak. Majd 1852-ik évben nagy része leégett.

Alsó-Mecenzéf, mv. vastermeléssel és 3,330 lakossal, kik a nyert vasból jó szeget, ásót és kapát készitnek.

Fölső-Mecenzéf, mv. az előbbi mellett vasgyár és 2,100 lakossal.

Digitized by Google

Nagy-Ida, mv. 1,930 lakossal. Diszesiti az uraságí kastély, angolkert és vadas. — Emlékezetessé teszi azon vitézség, melyet a cigányok 1557-ben Berényi Ferenc, mint Zápolya Zsigmond hive mellett tanusitottak, s noha Puchaim cs. vezér husz napig ostromolta a várat, csak a lőpor elfogyta után nyerhette meg alkudozás utján. 1650-ben a zsidók itt tartott gyülése egyesitésök végett semmi sikert sem mutatott föl.

Jászó, mv. a Bodva mellett 1,700 lakossal. Praemontrei prépost lakhelye. kéttornyu temploma diszes, levéltára hiteles, prépostsága gazdag. Van márványtörése s barlangja.

Szepsi, mv. a Bodva vizénél ipar és 1,630 lakossal, kik egykor a királyi táborban kerékkészitéssel foglalkoztak.

Bodókő-Váralja, mv. hires bor és 1,340 lakóval.

Forró, mv. szőlőhegygyel és 1,290 lakossal.

Enyicke, mv. 850 lakossal.

Nagyszalánc, mv. váromladék és 740 lakossal.

Telkibánya, falu 1,360 magyar lakossal. Van aranybányája, érczuzója, vasas ásványos vize és fürdője.

Abaujvár, falu 940 lakossal. Most romvárát Aba Samu király épitteté. Ettől vevé nevét a megye.

Rozgony, falu a Tarca völgyében 850 lakossal. Itt verte meg 1312-ben I. Károly király az elhatalmasodott Trencsényi Csák Mátét. Határában ez időből találtatnak fegyverek.

Kéked, falu ásványos forrás és 480 lakossal. Erdeje vadakban bővelkedik.

Digitized by Google

VIII. Zemplén vármegye.

E boráról hires megye területe 108·4 □ mértföld s rajta 260,000 lélek között 109,000 magyar él. Gyüléseit tartja Sátoralja-Újhelyen. Hat járása: az újhelyi, tokaji, bodrogközi, homonnai, görögényi és sztropkói.

Nevezetesebb helyei:

Sátoralja-Újhely, mv. a Sátorhegy alatt, melytől nevét nyerte 6,910 lakossal. Van kegyesrendi kollegiuma, kath. algymnasiuma, zsidó főtanodája, postája, és diszes megyeháza, melyben Zemplénmegye gyülésez. Szőlőhegye még Hegyaljához tartozván jeles bort terem. Kereskedése most élénkül. — Árpád korában mint falu létezett. 1241-ben a tatárok elrombolák. 1390-ben nevezteték ki mezővárossá.

Sárospatak, mv. a Bodrog folyó mindkét partján 2·9 □ mf. területén 4,610 lakossal bir. Nagy és Kispatakból áll, melyeket hid kapcsol össze. Főnevezetessége helvét kollegiuma, mely már ezen uj vallás születésekor alapittatva, virágzott. Könyvtára 24 ezernél több kötetet számit. Ezenkivül Sárospatak bir kaszinó, kórház, posta, szegényház, gyufagyár és várral, mely jelenleg kastélyul szolgál. Bora kedves izü, kőbányája sok követ szolgáltat. — Egykor Rételpatakának hivatott Rételtől, kinek Árpád adományozta. Hajdan pálosok lakák.

Tállya, mv. 3,840 lakossal. Van szeszgyára, melegitett fürdője, hordó és kádra nézve élénk vására, postája és várromja. Bora „tokaji" név alatt ismeretes, és jó.

Digitized by Google

Nagy-Mihály, mv. a Laborcánál, melyen hid van, kastély és 3,600 lakossal.

Mád, mv. 3,520 magyar lakossal. Bora kitünő.

Homonna, mv. a Laborca mellett 3,420 lakossal, kik között 1,247 zsidó. Van kastélya, sóháza, és szép kereskedése.

Töke-Terebes, mv. kies völgyben 3,190 lakossal. Van urasági kastélya, katonai laktanyája egykor pálos kolostor, vadaskertje, és várromja. Várát hajdan Tökölyi Imre seregei gyujtották föl.

Gálszécs, mv. kastély és 2,950 lakossal, kik között 1,010 zsidó. — 1603-ban a Bocskay lázadás itt ütött ki.

Tokaj, világhirü mv. a Tisza és Bodrog folyóknál egyrészről, a vaspálya mellett másrészről. Lakja 2,820 lélek. Van a Tiszán hidja, gőzhajóállomása, postája, sóháza, ecet s pálinkagyára. 0·4 □ mf. határa többnyire szőlőhegyből áll, mely a világ legjobb borai egyikét, a tokaji aszut termi. Ez az egyenlitő forrósága által sem válik ecetté. — Történelmileg is nevezetes e hely. Már Árpád bejöttekor álla. Zápolya János itt kiáltatott ki királynak, s birta a várat, melynek romjai ma alig láthatók, mig I. Ferdinánd seregei által megveretve Lengyelhonba futott s onnan hivta be a koros Szolimán szultánt. Mellette 1849-ben Klapka magyar és Schlick cs. tábornokok között véres csata fejlődött ki.

Tolcsva, mv. a Hegyalján 2,790 magyar lakóval. Van fürdője, szeszgyára, urasági kastélya és igen jeles bora.

Tarcal, mv. a Hegyalján 2,360 magyar lakossal. Bora kitünő minőségü. Több hegyi tavat számlál. Mel-

Digitized by Google

lette halad el a miskolc,-debreceni vaspálya. — Az 1100 -i évben falai között Kálmán király országgyülést tartott; a helvét hitüek pedig 1563-ban zsinatot. Jóval később 1848-ban a magyar had innen a Kassa felől előtörő német seregeket visszaszoritotta.

Olaszi-Liszka, mv. a Bodrog mellett jó bor és 2,310 lakossal.

Erdőbénye, mv. fürdő s bortermesztéssel és 2,242 lakossal.

Megyasszó, mv. kőbánya és 2,090 magyar lakossal.

Sztropkó, mv. az Ondava vizénél, sz. ferenci kolostor és 1,980 tót lakossal.

— **Szerencs**, mv. vaspálya mellett 1,970 lakossal. Régi vára kastélyul szolgál. Régi helvét imaházában nyugszanak Rákóczy Zsigmond hamvai, melyeket 1848-ban több honvédtiszt kőböli hamvvederbe helyezett.

Lelesz, mv. premontrei prépostság, hiteles levéltár s 1,848 lakossal.

Varannó, mv. a Tapoly mellett kastély és 1,600 tót lakossal. A szomszéd hegyen diszelgett a már elpusztult csicsvai vár, melyben a képtelen hazugságok könyve őriztetett; ezért itt divik a füllentőnek mondani : Na ezt is belehetne irni a csicsvai könyvbe.

Szinna, mv. vasgyár és 1,600 lakossal.

Bodrog-Keresztur, mv. a Bodrog mellett jeles bor, több tó és 1,510 lakossal.

Király-Helmec, mv. 1,480 lakos, dohány s bortermesztéssel. Régi vára romban hever.

Butka, mv. kastély és 1,330 tót lakossal.

Bodzás-Újlak, mv. bortermesztéssel és 1,090 lak.

Deregnyő, mv. pázsitos rétekkel s 1,060 lakossal.

Digitized by Google

Sztára, mv. kastély és 1,030 lakossal. Első birtokosa volt Vencellin, Kupa vezér földresujtója.

Zombor, mv. jó bor és 800 lakossal.

Zemplén, mv. a Bodrog mellett 770 lakossal. Van jó asztali bora s nagy sertésvására. Régi vára, melyről a megye elneveztetett, már elpusztult.

Dobra, mv. az Ondava vizénél 560 tót lakossal.

Sz.-Helena, mv. 500 lakossal.

— **Monok,** falu bortermesztéssel és 2,750 magyar lakossal. Itt született Kossuth Lajos.

Imreg, falu 690 lakossal. Van minorita kolostora s bora.

Krasznibród, falu 320 lakos és sz. Vazulról nevezett g. kath. szerzetesi zárdával.

IX. Ung vármegye.

Területe 59·5□ mértföld. Lakói száma 113,600; ezek közül 41,400 magyar. Ungvárott gyülésez. Négy járása: az ungvári, szerednyei, nagykaposi és a szobránci.

Nevezetesb helyei:

Ungvár, mv. az Ung folyónál 7,340 lakossal. A munkácsi g. kath. püspök, káptalan, és Ung vármegye székhelye. Van papnöveldéje, istenészeti lyceuma, királyi fölgymnasiuma, árvaháza, kórháza sz. Vince leányai vezetése mellett, kik zárdával is birnak, fürdője, fürészmalma, vasgyára és savanyuvize. Diszesebb épületei: a székesegyház, püspöki lak, vármegyeház, és a vár. Ipara élénk. — Elnevezését némelyek Oneges Theodóz császár Áttilához küldött követe nevétől származ-

Digitized by Google

tatják, de helyesebb azt a ruthén u n g (gyors jelentésü) szótól eredettnek tartani, mely névvel a rajta átfolyó Ung folyó bir. Őseink bejöttekor ruthének lakák, s fölső Pannónia helye vala. Árpád 894-ben foglalá el, miután Laborc nevü parancsnoka a róla elnevezett viznél fölakasztatott. E korbeli vára az idők folyama alatt elpusztult. 1636-ban Homonnáról a Jézustársasági társház ide helyeztetett. A g. n. egyesültek 1649-ben itt egyesülének a kath. egyházzal. A most látható romok a Drugethvár maradéki, melyet 1684-ik évben Tökölyi Imre bevevén Drugeth Zsigmondot elfogta s Kassán lefejeztette. Noha e hely régi, közjogilag mégis keveset tudunk róla; azért divik e közmondás : Unghvárinum nec urbs, nec oppidum. Az 1848-i évben önálló törvényhatóságot nyert.

Szerednye, mv. 1,660 lakossal. Van kastélya, postája, pálinkaégetése, kallója és borcsarnoka. Szőlőhegyei finom zamatu fehér bort teremnek. Egykori vára romjai láthatók.

Palóc, mv. kastély és 1,500 lakossal.

Vinna, mv. kastélyok, várromok és 1,330 lak.

Nagy-Berezna, mv. az Ung vizénél roppant kiterjedésü erdő és 1,150 lakossal.

Nagy-Kapos, mv. nagy erdővel, termékeny határ és 1,010 lakossal. A körülötte elterülő tavak között legnagyobb az Ortói; közelében fekszik

Kis-Kapos, mv. 440 lakossal.

Szobránc, mv. a Hornéja vizénél 430 lakossal. Kénköves fürdője görcs, szélütés, köszvény és idegbetegségekben legfoganatosabbnak találtatott, azért vendégek részére lakások is épittettek.

Digitized by Google

Turja-Remete, falu a Turja vizénél 1,390 lakossal. Vasgyára az országban levők egyik kitünőbbike.

Dubrinics, falu porcellánfölddel és 800 lakossal.

Záhony, falu 560 lakos és répacukorgyárral.

Fölső-Remete, falu 550 lakossal. Van vasgyára, papir s fürészmalma. (Az északra emelkedő Szninszkikő hegyen egy tengerszem pisztrángban bővelkedik.)

Uzsok, falu savanyuviz s fürdővel és 480 lak.

Ó-Kemence, falu 350 lakos, arany és ezüstbányával.

X. Bereg vármegye.

Bereg kiterjedése 67·5□ mértföld. Számlál 135,700 lélek között 54,600 magyart. Gyüléseit egyszer Beregszászon, másszor Munkácson tartja. Járásai: a fölvidéki, munkácsi, kászonyi és a tiszaháti.

Jelentékenyebb helyei:

Munkács, mv. a Latorca folyó partján. 0·9□ mf. határán 7,110 lakos között 2,100 zsidó él, kik kereskedését igen emelik. Van postája, sóháza, kórháza az irgalmas nénék fölügyelete alatt, a Latorcán hidja, timsófőzése, kis vára és szőlőmivelése. A közel eső Csernek hegyen sz. Vazulról cimzett g. k. szerzetesek laknak. Megyeházában csak néha tartatnak ülések. A róla nevezett görög kath. püspök káptalanával együtt Ungvárott székel. — A város nevét a honszerző magyaroktól kapta, kik itt megpihentek, miután Árpád 889-ben elfoglalta s megerősitette volna. Most is ép várát Nagy Lajos korában Keriátovich Tódor számüzött orosz herceg épité, kinek utódai sokáig birták. A mohácsi vész után Zápolya János

Digitized by Google

foglalta el. Tökölyi is birta, kinek nejétől csak három évi megszállás után veheté el Kaprara cs. vezér, midőn is minden drágasága elkoboztatott. Jelenleg vára állambörtönül szolgál.

— **Beregszász**, mv. a Vérke vizénél 3,920 magyar lakóval. A megyegyülések rendes helye. Van megyeháza, postája, kőbányája és szőlőhegye, mely becses bort terem termékeny talaja és szegényháza. — Egykor Lompert-házának nevezék. A helvét hitvallásuak itt 1552-ben zajos zsinatot tartának, melyben a katholikusoktól végképen elváltak. Midőn 1616-ban II. Rákóczy György, mint Gusztáv Adolf svéd király szövetségese Lengyelhonba rontott, de rosz sikerrel; a lengyelek fölboszankodván hazánkba törtek, Beregszászt fölégették és a templomba zárkózott népet leölték.

Bilke, mv. a Borsova közelében fürészmalom, vasbánya és 3,055 ruthén lakossal.

Tarpa, mv. a Tisza folyónál régi csinos helvét imaház és 2,490 lakossal.

Nagy-Lucska, mv. 1,600 lakossal.

Bereg, mv. 1,500 lakossal. Van jó bora és gyümölcse. Tőle vevé nevét a megye.

Mezö-Kászony, mv. jó bor, gazdag határ s 1,350 magyar lakossal.

Alsó-Verecke, mv. sóház és 900 lakossal.

Vári, mv. a Tiszánál sok gyümölcscsel, gazdag talaj és 780 lakossal.

Szolyva, mv. a Latorca vize mellett 420 g. k. lakossal. Fürdője és savanyuvize nevezetes.

Nagy-Muzsaj, falu 550 magyar lakossal. Van szőlőhegye, malomkő és timsóbányája.

Digitized by Google

Podhering, falu timsógyár és 290 lakossal.

Iványi, falu ásványviz, s fürdővel és 200 lakossal.

Szuszkó, falu 180 lakossal. Ásványvizforrása kiapadhatlan.

Tiszántuli kerület.

Területe 1351 □ földrajzi mértföld, melyen 3,026,100 lélek között 1,294,000 magyar él. Tizenhat vármegyéje: Ugocsa, Mármaros, Szathmár, Szabolcs, Békés, Csongrád, Csanád, Torontál, Temes, Krassó, Arad, Zaránd, Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, és Kővár vidéke.

I. Ugocsa vármegye.

Kiterjedése 22·6 □ mértföld. Lakja 61,800 lakos között 31,000 magyar. Gyüléseit Nagy-Szöllősön végzi. Két járása a tiszáninneni és a tiszántuli.

Előkelőbb helyek :

Nagy-Szöllös, mv. a Tisza közelében 3,430 lakossal. Ugocsa vármegye székhelye. Van sz. ferenci kolostora, megyeháza, gabnatermesztése, halászata, hires sertésvására, és jó bora. A fölötte magasló Feketehegyen állott hajdan Kankóvára, előbb Ugocsa, melytől e megye nevét nyerte. Most csak romjai láthatók .

Tisza-Újlak, mv. a Tisza jobb partján. Van 1,650 lakója, termékeny földe, sóraktára és postája. A Tisza szabályozását itt kezdvén e folyót eddig hajózhatóvá tették.

Halmi, mv. 1,360 magyar lakos és postával. Országos vásárai e vidéken nevezetesek.

Digitized by Google

Fekete-Ardó, mv. bőtermékenységü határ és 1,060 lakóval.

Komjáth, falu 3,160 lakossal.

Turc, falu 1,670 lakossal. Környékén hajdan arany s ezüstbányákat miveltek.

Királyháza, falu a Tisza folyónál. Van 930 lakosa és termékeny határa. Mellette egy hegyen láthatók Nyalábvár romjai.

Ölyves, falu a Borsova közelében erdőkkel és 600 lakossal.

—**Verbőc**, falu 360 lakóval bir. (Innen vevé eredetét a hirneves Verbőcy nemzetség.)

II. Mármaros vármegye.

E hegyes megye 178□ mértföld területü. Lakói száma 185,200, kik közül 12,000 magyar. Gyüléshelye Mármaros-Szigeth, mezőváros. Járásai: a szigethi, fölső, alsó, verhovai és a kászói.

Jelentékenyebb helyei:

Mármaros-Szigeth, mv. az Iza folyó Tiszába való ömlésénél 6,300 lakossal, kik közül 1,480 zsidó. Van kegyesrendi társodája, (kath. és helvét algymnasiuma,) kisdedóvodája, kórháza, postája, takarékpénztára, szeszgyára, melegfürdője és kaszinója. Jelesebb épületei: a vármegyeház, melyben a megye gyülésez, és a roppant sóház.

Huszt, mv. a Nagyág és a Tisza összefolyásánál 1·7□ mf. területén 5,600 lakost számlál, kik ruthének és magyarok. Régi vára romban hever.

Visk, mv. a Tiszánál 3,040 lakossal. Nevezetes-

Digitized by Google

ségei : savanyuvize, fürdője, lentermesztése és olajütése.

Técső, mv. a Tisza partján 2,410 lakossal. Közelében fekszik a ferencvölgyi derék üveghuta.

Hosszumező, mv. a Tiszánál gazdag határ és 1,570 lakóval.

Dolha, mv. a Borsova vizénél 1,450 lakossal. Van nagy papirmalma, mészégetése és hamuzsirfőzése.

Borsa, falu a Borsa és Vissó patakok összefolyásánál. Van savanyuvize és 4,670 lakosa. Határa 11·6□ mf., de hegyes és terméketlen. Itt 1717-ik évben a mármarosiak tizenötezer tatárt leöltek.

Mojszin, falu a Vissó vizénél 3,510 lakossal.

— **Fölsö-Vissó**, falu savanyuvizforrással, mely Suliguli név alatt ismeretes és 3,430 lakossal.

Körösmező, falu magas hegyek között 3,370 lakossal.

Bocska, falu a Tiszánál sóraktár és 2,450 lak.

Alsó-Apsa, falu termékeny határ és 2,210 lak.

— **Ökörmező**, falu 3□ mf. határán 2,040 lakost számlál. Mészköve, savanyuvize, mármarosi gyémántja, nemkülömben fenyves erdei nevezetesek.

Kalocsa, falu 1,900 lakossal. Legelői és erdője nevezetesek. Savanyuvize jó izü. Közelében ismeretlen mélységü tengerszem van.

— **Rónaszék**, falu gazdag sóaknák és 1,690 lak.

— **Akna-Sugatag**, falu 1,650 lakossal. Aknáiban sok igen fehér só ásatik.

Bud, falu gazdag Zsárapony nevü aranybányák és 1,590 lakossal.

— **Szlatina**, falu a Tisza jobb partján 1,150 lakossal. Jövedelmes sóbányáiban sokan dolgaznak.

Digitized by Google

Kabola-Polyána, falu a Szapurka pataknál 1,030 lakóval. Környéke regényes. Réz s vasbányái, hasonlólag ásványos fürdője teszik nevezetessé.

Huszt-Baranya, falu 410 lakossal. Van sz. Vazulról cimzett g. katholikus szerzetesi kolostora.

III. Szathmár vármegye.

Ez ércdús megye területe 106·5 □ mértföld. Lakói száma 242,000; kik között 148,000 magyar. Gyüléseit tartja Nagy-Károlyban. Két szab. k. város és négy járásra osztatik, melyek a nagybányai, nyiri, krasznaközi és a szamosközi.

Szabad királyi városai:

Szathmár-Németi, a Szamos partján 3 □ mf. határral, mely fölötte termékeny. 14,000 lélek, kath. püspök, székes káptalan, a derék Jézustársasági atyák, irgalmas szerzetesek és sz. Vince leányai lakják. Intézetei: a papnövelde lyceummal, gyermekszeminárium, kath. föl és helvét algymnasium, tanitóképezde, kisdedóvoda, két kórház a szerzetesek kezében, szegényház, lánynövelde, s takarékpénztár. Mindezek diszes épületekkel birnak. Ezek mellett kitünnek: a kath. székesegyház, több templom, püspöki lak, tanácsház, sóház, és a szinház. Kereskedése elég nagy. Ipara most éled. Bor és gyümölcstenyésztése jelentékeny. — Régi hely. Áll Szathmár és Németi egyesitett részekből. 890-ben Szabolcs vezér három napi vivás után bevette. 1411-ben szerb hatalom alá került. Visszanyeretvén várát több főnemes birá. 1646-ban itt a helvéthitüek zsinatot rendeztek. A tatárok fölégeték. Apaffy Mihály hiában ostromlá. Karaffa vérengző cs. tá-

Digitized by Google

bornok igen sok adót vett tőle. Vára 1711-ben hányatott szét. Ez évben a Debrecenben kezdett békekötés itt befejeztetett. Püspöksége 1804-ik évben alapittatott.

— **Nagy-Bánya**, kies vidéken 6,300 lakossal. Van minorita kolostora, kath. algymnasiuma, sóháza, postája és lőpormalma. Szőlőhegyei jó asztali bort teremnek; gyümölcsösei gazdagok; savanyuvizforrása derék. Bányáiban évenként 480 font arany, 7850 font ezüst, 1450 mázsa réz, 41 mázsa ólom, 4240 mázsa gelét és 30 mázsa kén ásatik. Ércolvasztói bőségben vannak. — Nagy Lajos alatt már virágzó bányászattal birt. 1490-ben elpusztittatott. Vára több ostrom után lerontatott.

Ezeken kivül a megye jelentékenyebb helyei:

— **Nagy-Károly**, mv. 10,270 lakossal, kik közül 1,705 zsidó. Van kegyesrendi társodája, kath. algymnasiuma, könyvnyomdája, kaszinója, sziksófőzése, postája, dohány és bortermesztése. Csinosb épülete: a vármegyeház melyben Szathmár gyülésez, a kath. plébániaegyház, urasági kastély, s az urasági épületek. Ipara csekély; de kereskedése, főleg gabna, marha, ló és pálinkára nézve fontos. Erdeje és fácánosa nagy. Itt született Károlyi Gáspár a szentirás forditója.

— **Fölső-Bánya** szabadalmas mezőváros a Bányahegy lábánál. Van 5,880 többnyire magyar lakosa, gyümölcstermesztése, savanyuvize, postája és halászata. Arany, ezüst, réz, ón s vasbányái gazdagok. (Hegyeiben ezeken kivül még kén, galic, cinnober is lelhető.)

— **Szinyér-Váralja**, mv. a Szamos közelében, jó bor és 3,810 lakossal. Itt született Erdősi, latinosan Sylvester János iró.

Máté-Szalka, mv. termékeny talaj és 3,330 lakossal.

Digitized by Google

— **Fehér-Gyarmat**, mv. sok és hires dohány, meg 3,000 lakossal.

Csenger, mv. a Szamos közelében 2,760 lakossal. Dohánya igen jó. Itt Zsigmond király országgyülést, a helvéthitvallásuak pedig zsinatot tartottak.

Erdöd, mv. 2,280 lakossal. Jó bort termeszt. Van juhtenyésztése, makkos erdeje és nagyszerü urasági kastélya. E városban a protestansok 1545-ik évben zsinatot tartának.

Király-Daróc, mv. 2,070 lakossal bir.

Aranyos-Megyes, mv. rónán jó bor s 2,030 lakossal. Közelében egy zárda s Jákó nevü vár romjait láthatni.

Sárköz, mv. mocsáros vidéken. Van 1,420 lakosa, jó bora, tehenészete, végre erdeje.

Béltek, mv. kedves izü bor és 1,300 lakossal. Egykor vára volt.

— **Ecsed**, mv. a hasonnevü nagy mocsárnál, mely sok halat, csikot s madarat táplál és sást terem, melyből a város 1,170 lakosa közül sokan gyéként fonnak. — Itt állott Saruvára, melyet bevehetlennek hittek. Itt őrzé 1621-ben Bethlen Gábor a királyi koronát. II. Rákócy Ferenc menekülése után vára lerontatott.

Erdöszáda, mv. a Szamosnál, várkastély és 1,260 lakossal.

Nagy-Majtény, mv. a Kraszna vizénél jó bor s 1,240 lakossal.

Újváros, mv. a Tana közelében jó bor és 1,050 lakassal.

Matolcs, mv. a Szamosnál 970 lakossal.

Jánk, mv. a Szamos és Tur folyók között 810 la-

Digitized by Google

kossal, kik magyarok. Van kastélya s kertje, szeszgyára, és termékeny határa.

Vásáros-Námény, mv. a Tisza balján posta és 616 lakossal.

Bikszád, falu 1,320 lakossal. Savanyuvize nevezetes. Van sz. Vazulról cimzett g. k. szerzetes kolostora.

Kaplony, falu sz. ferenci kolostor és 1,010 lakossal.

Vámfalu, falu savanyuviz, és kénforrás, valamint 950 lakossal.

Kölcse, falu 770 lakossal. Azelőtt Kulchnak nevezték s a Kölcsey család birta.

IV. Szabolcs vármegye.

Területe, mely 115·8 □ mértföldet foglal el 215,600 lélek között 189,200 magyart számlál. Gyüléseit Nagy-Kállón tartja. Járásai: a nádudvári, kisvárdai, dadai és a nyirbátori.

Nevezetesebb helyek:

Nyiregyháza, szabad mv. rónán a miskolcdebreceni vaspálya mellett. Van 18,580 lakosa, kik a földmivelést tagositott birtokukon szorgalmasan üzik, ágostai tanitóképezdéje, több elemi tanodája, kisdedóvója, kaszinója, kórháza, takarékmagtára, és postája. Fürdője sós részekből áll s köszvényben hasznos. Dohánya jó. Kereskedése és gyáripára élénk. Van cserép, szóda, szivar s gyufagyára. — Helyén azelőtt hasonnevü falu álla. 1754-ben lakosai szaporodtak egyébb helyekről bevándorlottakkal, kiket gr. Károlyi Ferenc földes ur az urbértől fölmentett. Számos épülete magas régiségére mutat.

Digitized by Google

Balmaz-Újváros, mv. két részből áll. Pusztáival együtt 10,830 lakosa és marhatenyésztése van.

Püspök-Ladány, mv. a vaspályánál 8,970; **Nádudvar**, mv. 8,960 lakossal. Mindkettő földmivelést üz.

Új-Fehértó, mv. birkatartás és 6,990 lakossal.

Földes, mv. gazdag határ és 6,320 lakossal.

Nagy-Kálló mv. mocsáros tájon 6,290 lakossal. Kisszerü megyeházában gyülésez a megye. Dohánya jeles. (Salétromot főz.) Egykor nagy erősség volt.

Polgár, mv. a Tisza mellett. Lakói száma 5,360.

Kis-Várda, mv. a Tiszától egy órányira. Van 3,840 magyar lakosa, termékeny határa, sertés és juhtenyésztése. Hajdan várral birt, mely posványnyal levén környezve erős volt.

Tisza-Lök, mv. a Tisza mellett. Van halászata, földmivelése és 3,360 lakosa.

Nyir-Bátor, mv. 3,266 magyar lakossal. Nevezetességei: a minorita kolostor, és dohánytermesztés.

Téglás, mv. bir 2,142 lakos, uraságí kastélylyal s angolkerttel.

Tisza-Dob, mv. a Tiszánál termékeny talaj és 1,990 lakossal.

Mándok, mv. sertés és marhatenyésztéssel, meg 1,810 lakossal.

Nagy-Máda, mv. 1,500 lakos és népes marhavásárokkal.

Mária-Pócs, mv. 1,450 lakossal. Van sz. Vazulról nevezett gör. katholikus kolostora. Ide sok bucsús érkezik a bold. Szűz kegyelemképéhez.

Bogdány, mv. 1,390 magyar lakossal.

Vaja, mv. 920 lakossal, kik cimeres szarvasmar-

Digitized by Google

hákat tenyésztenek. Birja a Vay nemzetség, mely már sok jeles embert adott a honnak. Vára régi.

Bakta, mv. dohányültetéssel és 796 lakossal.

Szent-Mihály, falu termékeny határ és 5,450 magyar lakossal.

Tetétlen, falu juhtenyésztéssel s 3,290 lakossal.

Dombrád, a Tiszánál levő falu. Ebben lakói, kiknek száma 1,440, különös faju tekenyősbékát fognak.

Bezdéd, falu nagy pálinkaégetéssel és 1,205 lakossal.

Szabolcs, falu a Tisza folyónál. Van 476 lakosa és dohánytermesztése. Elrombolt várától nyerte nevét e megye. Nevezetes azon országgyülésről, melyet itt I. László 1097-ben tartott.

V. Békés vármegye.

65·4□ mértföld területén 190,000 lakos él; ezek közül 139,300 magyar. Gyüléseit Gyulán végzi. Járásai: a gyulai, békési és a csabai.

Legjelentékenyebb helyei:

Csaba, nemrég Magyarhon legnépesebb falva, most mv. az aradi vasutvonal mellett. Számlál 30,470 lakost, kik földmiveléssel és állattartással foglalkoznak. Van kaszinója, zsák és ponyvaszövése, kórháza. Az ágostai új imaház jó izlésben szereltetett föl. Ily nagyon csak egy század óta népesedik.

Szarvas, mv. a Kőrös folyó bal partján. Van 21,180 lakosa, (népes ágostai fölgymnasiuma) jól rendezett elemi tanodája, kaszinója, és sok mesterembere. Halászata nem megvetendő. Határa igen termékeny; jó

Digitized by Google

gabnát és bort ad. Baromtenyésztése sertésre, juh, ló s szarvasmarhára terjed. Csinosb épületei : az ágostai imaház és az urasági kastély angolkerttel. — Régiségét a talált római emlékek mutatják. Hajdani vára 1556-ban török iga alá került, mig 1685-ben visszavétetvén, szét-hányatott. Azon évben a hely is elpusztult, de megnépesedett újra bőtermékenységü határa miatt.

Békés, mv. a Fekete és Fehérkőrös összefolyásánál bir 20,690 lakossal, kik gazdák. Nevezetességei : az urasági lak, mindegyik folyón hid, a jó buza, sok bor, méhészet, marhatenyésztés és a baromvásárok. — Hajdani várát, melytől a megye elneveztetett 1595-ben hányák szét. Különben régi hely.

Gyula, mv. a Fehérkőrös mellett 17,520 lakossal. Két részből áll u. m. Magyar és Német-Gyulából. Több kikövezett utcáját csinos épületek emelik, milyen a megyeház, az urasági kastély, a röm. kath. egyház és magánházak. Van több olajmalma, a Kőrösön hidja, könyvnyomdája, postája és kaszinója. Határa termékeny fekete föld. Buzája és bora elég van, juh és marhatenyésztése, valamint országos vásárai jelentékenyek. — Itt hajdan római gyarmat vala. Régi vára 1241-ben a tatárok által megrongáltaték, de helyreállittatván később Kerecsényi László várparancsnoksága alatt Petraf török basa 123 ezernyi seregének hetven napig ellenállt, midőn elfoglaltatván Buda visszanyeréséig mozlim urat szolgált. Az ugynevezett reformátió kezdetekor Mágócsy Gáspár, a várkapitány az új hit pártjára állva annak terjesztésében nagy szolgálatokat tett. 1801-ben szebb része leégett.

Mezö-Berény, mv. az aradi vaspálya mellett. Van 9,793 lakosa, fölötte termékeny határa, és szőlőmivelése.

Digitized by Google

— **Gyoma**, mv. az egyesült Kőrös partján 8,950 lakossal. Mellette halad el az aradi vaspálya. Van uraságí lakása, serfőzése, magtára, halászata, juhtenyésztése, és sertéstartása. Régi hely.

— **Füzes-Gyarmath**, mv. a Sárrét szélén, melyben sok kócsag él. Lakja 5,190 magyar lélek. Határa termékeny. Juhtenyésztése, mint általában a nagy Alföldön, virágzó.

— **Orosháza**, falu bir 14,180 lakossal, s így a magyar királyság legnépesebb falva. Több csinos ház ékesiti. Marha és juhtenyésztése jövedelmes.

Endrőd, falu az egyesült Kőrösnél 8,144 lakossal. Nagyszerü kath. temploma rézzel födött toronynyal bir. Földe gazdag.

Szeghalom, falu 6,990 magyar lakos és Kárász uraság kastélyával. Már a tizenkettedik században állott.

Szent-András, falu az egyesült Kőrös partján, melyben halászata rákokra terjed. Lakja 5,550 lélek. Bora jó izü; buzája acélos; juhtenyésztése és lótartása jelentékeny. Régi hely.

— **Körös-Ladány**, falu a Sebes-Kőrös folyónál földmiveléssel, csinos uraságí lak és 5,310 lakossal.

Kétegyháza, falu juhtartás és 4,950 lakossal.

Körös-Tarcsa, falu a Kőrös partján 4,290 lakossal. Határa mindennemü gabonát bőven terem. Szőlője sok. Halászata nagy. A hely igen régi.

Vésztő, falu a Sebes-Kőrösnél 3,940 lakossal. Van olajmalma, sertéstartása, szőlőmivelése, halászata és kastélya.

Digitized by Google

VI. Csongrád vármegye.

Területe 62 □ mf. Lakja 165,000 lélek között 160 ezer magyar. Gyüléshelye Szegvár, néha pedig Szeged. Egy szab. k. város és két járásra oszlik; ezek a tiszáninneni és a tiszántuli.

A megyében szabad királyi város:

Szeged, lat. Segedinum a Tisza és Maros összefolyásánál és a vaspálya mellett 13·9 □ mfnyi határával terül el. Pest után a magyar királyság legnépesebb helye; mivel pusztáit is beértve 70,860 lélek lakja, kik között 68,160 római katholikus, 333 görög nem egyesült, 32 ágostai, 122 helvét hitvallásu s 2,213 zsidó. Nyelvre nézve többnyire magyarok. Utcái csinosak. Jelesebb épületei: kath. egyházai, g. n. e. temploma, a csinos zsinagóga, a jó izléssel épitett tanácsház, a kórház, a vár, mely katonalakásul szolgál és a vaspálya részére készült hid a Tiszán. Lakják az érdemdús kegyesrendiek, minoriták, sz. ferenciek és sz. Vince betegápoló leányai. Intézetek nagyságához képest csekély számmal vannak; mégis találhatni itt: kath. fölgymnasiumot, jól rendezett főelemi tanodát, tanitóképezdét, kisdedóvót, alreáltanodát, könyvnyomdát, kaszinót, kórodát, szinházat, fenyitőházat, több sétányt és gőzfürdőt. Posztó, gyufa, hajó és dohánygyára nevezetes. Sok és kitünő szappant főz, melyet a pesti vásárokra szállit. Kenyérsütéséről ismeretes. Kedvező fekvésénél fogva a kereskedésre alkalmas; tehát nem csoda, ha mind e tekintetben, mind a népesedésben gyors léptekkel halad előre. Ez utóbbit a külfölddeli összeköttetés okozza. Szeged polgárai a magyar jellemet mindeddig hiven megőrizték. Itt született Dugonics András iró.

Digitized by Google

Története az árpádok koráig fölhat. Több király szabadsággal látta el. 1444-ik évben itt kötteték azon béke I. Ulászló s a török között, melynek megszegése a várnai ostromnál oly keményen toroltatott meg. 1458-ban a rendek Szegeden országgyülést tartottak. Kinizsy Pál a cseh fekete sereget, mely borzasztó rablásaival a hont félelemben tartotta, itt tönkre tette. A mohácsi csata után Zápolya János 40 ezernyi hadával itt állomásozott. A török uralom alatt sokat szenvedett. Az árvizek, kétizi dögvész, és kétszeri éhség igen kárositák. 1715-ik évben királyi várossá lett. Az 184⁸/₉ iki zavaros időkben a Maroson tul lakó szerbek elpusztitással fenyegeték, de hős keblü lakói ellenállásán megtört erejök. Az 1849-i juliusban a magyar országgyülés Pestről ide költözék, azonban rövid idő mulva Aradra vonulni kényszerült.

Nevezetessé teszi még e várost az ugynevezett „Boszorkányok szigete," melyen valaha sok vénasszony égettetett meg. E szerencsétlenek, kik egyébiránt eszelősek voltak, rostaforgatásból iparkodtak a titkokat kimagyarázni. Rosz lényeknek tartatván, mint az ördöggel cimborálók perbefogattak, azután ártatlanságuk begyőzésére vizbe dobattak, midőn ha elmerültek, mint ártatlanok; ha nem, mint bűnösök kihuzattak, és ez utolsó esetben ama szigeten megégettettek.

Holdmező-Vásárhely, mv. a Hold tava mellett, mely régente hódokat táplált. Határa 9·9 □ mf. Számlál 44,940 magyar lakost, kik közül 31,690 helvéthitü. Van helvéthitü algymnasiuma, kaszinója, több egyháza, szegényháza, olajütése, bortermesztése, postája és több szélmalma. Földmivelése, juh, sertés, és baromtenyésztése

Digitized by Google

nagyban gyakoroltatik. — Régi hely. A török időben, sokat szenvedett.

— **Szentes**, mv. a Kurca vizénél 27,570 magyar lakossal. Nevezetessége : a nagy helvét imaház, jó elemi tanodák, a két polgári kórház és jó vörös bora. Határa 6·6□ mf., és igen bőven termő. A szántást ökrökkel végzik. Halászata csekély. Környékén több már elpusztult helység volt, milyen Ecser, Fábián, Szent-László, Hékéd, Pécska, stb. — E hely nevét Zendus magyar vitéztől nyeré. Első eredetét homály födi, de hogy itt telep lehetett a talált régi edények, hamvvedrek bizonyitják. 1241-ben a kunok és tatárok kirablák. A tar háborukban háromszor fölgyujtatott. 1686-ban itt győzte meg Veterani cs. k. tábornok a törököket, kik maradékai ma is török névvel birnak. Sáskák, tüzek, áradások, fergetegek és többszöri kolera által sokat szenvedett.

— **Csongrád**, mv. a Tisza jobb partján 16,360 lakossal. Van nagy kath. temploma, kaszinója és marhatenyésztése. 3·7 □ mfnyi határán a mezei gaszdászat és szőlőmivelés diszlik. — Attila atyja, Und vezér parancsára épitett földvára romjai, melytől a megye elneveztetett, már alig láthatók.

Mindszent, falu a Tisza balján 9,318 magyar katholikus lakossal, kik földét szorgalmasan mivelik.

Szegvár, falu a Kurca vizénél 5,230 lakossal. Diszes megyeházában gyülésez többnyire e megye.

Kistelek, falu 4,390 magyar lakossal.

Horgas, derék falu pusztáival együtt 3,860 lakossal, kik magyarok és földmivelés meg marhatenyésztéssel foglalkoznak. A Tisza rétségei ben sok nádat vág. Postája rendes.

Digitized by Google

Algyő, falu a Tisza jobb partján 2,930 lakossal.

Tápé, falu a Tisza jobb partján 2,100 magyar lakossal. Van gyékénykészitése.

Pusztaszer, népes puszta. Térsége 0·7 □ mf., melyen 700 lélek él. Cimeres szarvasmarhái s jó gabnájáról nevezetes. Dohánytermesztése nem csekély. Itt tarták honszerző eleink az első országgyülést, miután Zalánt, a bolgárok fejedelmét meggyőzték volna.

VII. Csanád vármegye.

E termékeny megye területe 29·1 □ mértföld. Lakói száma 90,000, kik közül 69,600 magyar. Gyüléseit Makón tartja. Járásai: a makói, nagylaki, és a batonyai.

Nevezetesebb helyek:

Makó, mv. a Maros közelében. Számlál 24,910 lakost, kik földmivelés és bortermesztéssel foglalkoznak. Diszesebb épületei: a vármegyeháza, melyben Csanád megye gyülésez, a csanádi püspök kastélya kertjével és több magány épület. Van ref. tanodája, kaszinója, és postája. Határában több elpusztult templomrom látható. Az ideváló lakók egészségesek, erősek és szép testalkatuak, főleg a nők. — A tizenhetedik században királyi város vala. 1821-ben a Maros vizzel boritá el. Ekkor sok ház ledölt, melyek újonnan fölépittetvén a várost az előbbinél sokkal csinosabbá varázsolták.

Batonya, mv. szőlőskertek s földmiveléssel, és 9,960 lakossal.

Nagylak, mv. a Maros partján 9,410 lakossal. Határa termékeny. Bortermesztése fontos.

Digitized by Google

Tornya, mv. 4,390 lakossal. Van szép kastélya, gazdag róna határa, marha, juh és sertéstenyésztése.

— **Csanád**, mv. a Maros közelében 2,910 lakossal. Határa dúsan terem. — Itt sz. István 1036-ban püspökséget alapita, melynek első főpásztora sz. Gellért volt, kit a pogánysághoz szitó magyarok a róla elnevezett budai hegyről letaszitottak. 1046-ban a rendek itt tartott gyülésökben Péter helyébe I. Endrét választák meg királynak. II. Ulászló alatt püspökét, névszerént Csáky Miklóst Dózsa György pór lázadó nyársba huzatta. Tőle nyerte nevét a megye.

Apátfalva, falu a Maros folyónál. Van 5,160 lakosa, fölötte termékeny határa, jó gabnája, marha és lótenyésztése.

Palota, falu marhatenyésztéssel, gazdag határ s 4,500 lakossal.

Sajtény, falu a Maros mellett termékeny határ és 3,880 lakossal.

Földeák, falu 2,820 lakossal. Kath. temploma régi góthizlésben épittetett. Nádja, dohánya, bora elég terem.

Királyhegyes, puszta. Lakja 290 lélek. Ménese nevezetes.

VIII. Torontál vármegye.

Területe 132·1 □ mértföld. Lakja 332,100 lélek közül 68,000 magyar. Gyüléshelye Nagy-Becskerek. Öt járása : a nagy-becskereki, becsei, újpécsi, törökkanizsai és a nagyszentmiklósi.

Helyek :

— **Nagy-Kikinda**, szabadalmas mv. a temesvári vas-

Digitized by Google

pálya mellett. Van 18,930 lakosa, kik termékeny határán sok gabnát és bort termesztenek, szarvasmarhát és juhot bőségben tartanak; van továbbá szép tanácsháza, kereskedése, postája és epreskertjei a selyemhernyók tartására. — Egykor a hasonnevü szabad kerület főhelye volt, mely most a megyei hatóság alá tartozik.

— **Nagy-Becskerek**, mv. a Béga folyó mellett. Számlál 16,790 lakost. Utcái elég rendesek. Épületei közül a megyeház, melyben Torontál gyülésez, és a szinház csinosb épületek. Nevezetességei: a kegyesrendi társoda, algymnasium, kaszinó, posta, sóház, serfőzés és szegényház. Kereskedése élénk, főleg gabna, szarvasmarha és gyapjúval. Selyemtermelése nagy fontosságu. Régi várának nyomai sem láthatók.

— **Nagy-Szent-Miklós**, mv. az Aranka vizénél. Van 12,970 lakosa, nagy juh, sertés, ló s marhatenyésztése. Itt született 1749-ben Révai Miklós kegyesrendi pap és nagy tudós.

Mokrin, mv. posta és 8,710 lakossal.

Ó-Bessenyő, mv. az Aranka vizénél termékeny határ és 8,460 bolgár lakossal.

— **Zsomboly**, németül Hatzfeld, mv. 7,080 dús lakossal. Határa termékeny, földmivelése pedig virágzó. Kereskedését a mellette elvonuló vaspálya nagyitja.

Melence, mv. marhatenyésztéssel és 7,000 lakóval.

Fránya va, mv. a Tisza bal partján gabnatermesztéssel és 6,850 lakóval.

— **Török-Becse**, mv. a Tisza bal partján majd átellenében a bácskai Rác vagy Ó-Becsének. Lakja 6,720 lélek. Épületei csinosak, utcái kövezettek. Gabnaraktárai nagyszerü tekintetet kölcsönöznek neki. Van kaszinója,

Digitized by Google

postája, orvosi növénye, bortermesztése és kórodája. Főnevezetessége azonban a gabnakereskedés, melyben vele egy birodalmi hely sem versenyezhet; mivel itt évenként nem kevesebb, mint egy millió pozsonyi mérő gabna kerül forgalomba. Szállitás történik fölső Magyarhonba, Bécsbe, Horvátország és az örökös tartományokba. Dohánykereskedése sem sokkal csekélyebb. Határában egy régi becsei vár és egy góthizlésü templom romjait szemlélhetni.

Beodra, mv· termékeny határ, posta, uradalmi istálló és 5,890 lakossal.

Bánát-Komlós, mv. juh s marhatartás és 5,380 lakossal.

Módos, mv. kettőből egyesittetett, 4,890 lakossal.

Csóka, mv. a Tisza közelében élénk vásárok s 4,570 lakóval.

Billét, mv. lótenyésztéssel és 3,800 német lakossal.

Bárdány, kettős mv. kastély, termékeny határ és 3,680 lakossal.

Perjámos, mv. szép rónán 3,450 német lakossal. Határa termékeny, lótenyésztése nagy, fakereskedése és halászata nem megvetendő.

Csatád, mv. lótenyésztéssel és 3,120 német lak.

Zichyháza, mv. az alibunári mocsárok közelében 2,630 lakossal.

Szent-István, mv. gazdag határ és 2,500 lak.

Török-Kanizsa, mv. a Tisza mellett kastély és 2,420 lakossal.

Új-Pécs, mv. a Tisza folyó közelében 1,450 lakóval. Van katonai laktanyája, s termékeny határa.

Új-Szeged, mv. a Tisza bal partján Szeged átel-

Digitized by Google

lenében. Van 590 lakosa és kereskedése. Az itt készitett hajók legcélszerűbbek.

Ellemér, falu 5,740 lakossal.

Écska, falu 4,540 lakossal.

Rác-Sz.-Péter, falu 4,400 lakossal.

Kumád, falu 3,690 lakossal.

Lovrin, falu virágzó földmiveléssel és 3,400 lakossal.

Nagy-Ősz, n. Triebswetter, falu marhatenyésztés és földmiveléssel. Lakja 3,070 lélek, kiknek elődei Luxemburg és Lotharingiából költöztek e termékeny vidékre a török korszak után és nemzeti nyelvöket a franciát még egészen nem feledék, noha a németekkeli társalgás azt lassanként csökkenti.

Nagy-Teremia, falu n. Marienfeld, lótenyésztéssel és 2,600 lakossal.

Ivánda, falu 1,400 lakossal. Keserü forrásáról emlékezetes.

Solturn, falu 930 lakóval; és

Charleville, falu 750 lakóval, kik franciák és németek. Mindkettő földmivelést üz.

IX. Temes vármegye.

116·5□ mértföld területü. Lakosai száma 341,000. Ezek közül 22,000 magyar. Gyüléseit Temesvárott végzi. Egy sz. k. város és négy járásra oszlik; ezek a temesi, verseci, lippai és a szentandrási:

Szabad királyi városa:

Temesvár, a Béga hajózható csatorna mellett. Mellette halad el a szeged-fehértemplomi vaspálya.

Digitized by Google

Igen csinos város. Különben áll a vár, belváros és három külvárosból, melyek két elseje kőfal és sánccal környeztetvén az első rangu várak között foglal helyt. Itt székel a csanádi kath. püspök, székes káptalan, g. n. e. püspök és a vármegye. Lakja 22,940 lélek, az érdemes kegyesrend, irgalmas szerzetesek és a Miasszonyunkról cimzett apácák. Nevezetességei : a kath. papnövelde lyceummal, a kath. fölgymnasium, főelemi tanoda, ipartanoda, a zeneegylet, a szinház, a takarékpénztár, több kórház, indóház, posta, a fegyvertár, sóház és a könyvnyomdák. Kövezett utcáit a most emlitettek épületei és a vármegyeház, katonai laktanyák, püspöki lak, székesegyház, ref. imola s zsinagóga ékesitik. A bérkocsizás divatban van. Kereskedése nagyszerü. Iparát kézmüvesei és gyárai növelik. Van gőzmalma, serfőzése, szivar, stearingyertya, gyufa és bőrgyára. E gyártmányait, valamint mézet, viaszt, sertést és gabnát szállit Bécs felé, Oláh és Szerbhonba; de helyettök sokat is hoz be. Levegője a sok mocsár miatt nem legegészségesebb. Tőle nyerte nevét e vármegye.

Már I. Károly király alatt, mint nevezetes hely szerepelt, mivel egy ideig itt székelt s üzte lovagjátékait. Várát a nagy Hunyadi János épité s erősitteté meg. V. László király 1456-ban várában esküvék meg, hogy tanácsosa Cilley halálát, melyet ez önmaga kereset, Hunyadi fiain megboszulni nem fogja; azonban alig érkezett Budára s a két Hunyadi testvért már is elfogatta, közölök pedig Lászlót a sz. Györgytéren minden nyomozás nélkül lefejeztette. E várat Kinizsi Pál célszerüen használta a török ellen. Környékén szóraték szét Zápolya János által 1514-ben Dózsa György

Digitized by Google

önhitt pórhada. Dózsa György elfogaték s Zápolya tanácsa arra itélé, hogy izzó vas trónba ültettessék, s kezében izzóvas királyi pálcát tartson. Végrehajtatván ezek; égő tüzből vett vasfogókkal teste szétmarcangoltatott. Nem is kell emlitni, hogy mennyit szenvedett a töröktől, miután 1552-ben Losoncy parancsnok szabad elbocsáttatása melletti átadása után kezébe került. Azonban már föladatásakor nem tartatott meg az egyezmény, minthogy a parancsnokot s hiveit leölték. Pállfy 1716-ban foglalá vissza. Az 1848-i harcban parancsnoka Rukavina védte a magyar hadak ellen, mig az orosz hadtól erősitést kapott. Haynau cs. tábornok a magyar sereget falai alatt véres csatában megvervén elvonulásra kényszerité, s a várat szabad lábra állitá. Az erre következő új szervezésben Temesvár a temesi bánság és szerb vajdaság székhelyévé tétetett.

A szerb vajdaság és a temesi bánság 521□ földrajzi mértföldön ekkor 1,540,000 lakost számitott.

Ezután a vármegye nevezetesebb helyei :

Versec, mv. a hasonnevü csatornánál. A temesvári vaspálya mellette vonul el. Lakja görög n. e. püspök és 19,150 lélek. Van kath. tanitóképezdéje, főreálja, g. n. e. algymnasiuma, postája, sóháza és több csinos laka. Kereskedése terjedelmes. Selymet termel. Sok bort és rizst termeszt. Vidéke dombos. Hegyén egy régi kastély maradványai szemlélhetők. — Itt az 1848-i julius 11-én Blomberg a rácokat megverte.

Lippa, mv. a Maros bal partján. Van 6,920 lakosa, sóháza, postája, kedves izü bora, terjedelmes szilvása, sok gyümölcse, sertés s méhtenyésztése. Lakói jó cserépedényt készitnek. Savanyuvize jó. Fakereskedése nagy,

Digitized by Google

Sok váromladékkal bir. — Egy magas hegycsucson emelkedék hajdan ama vára, melyben a mohácsi csata után Izabella, Zápolya János neje kincseivel és a sz. koronával egy ideig tartózkodott. 1551-ben török kézre kerülvén minden visszavevési kisérlet dacára is 1716-ig abban maradt. Egykor szabad királyi város volt.

Csákova, mv. a Temes folyó partján 4,500 lakossal. Épületei csinosak. Szorgalmas lakói első osztályu határát jól mivelik. Rég elmállott várából mai napig csak egy torony marada fön.

Új-Arad, mv. a Maros folyó baljan Ó-Arad átellenében. Van 4,490 lakosa, több nevezetes lisztmalma és fakereskedése.

Vinga, mv. termékeny vidékén. Van 4,380 többnyire bolgár lakosa, sz. ferenci zárdája, csinos tanácsháza, több szabadalma, régi kaszinója és több népes vására.

Gyarmatha, mv. várromok és 4,100 német lak.

Rékas, mv. szőlőmiveléssel, posta és 3,370 lak.

Hidegkut, németül Guttenbrunn, mv. a Maros közelében. Van postája, marhatenyésztése, s hideg forrása. Lakja 2,960 lélek.

Denta, mv. a Berzava vizénél. 2,650 lakossal.

Szent-András, mv. termékeny határ és 2,240 lakóval.

— **Buziás**, mv. hires savanyuviz, s fürdővel nemkülönben 1,950 lakóval.

Móricfeld, mv. 1,860 német lakossal.

Detta, mv. 1,800 lakossal.

Kudnic, mv. hegy alatt épitve. Van 1,700 római kath. lakosa, postája, kőbányája, és jó bora.

Digitized by Google

Moravica, mv. 1,600 lakossal. Van postája, nagy részben termékeny határa és két patakja.

Traunau, mv. a Maros folyó mellett 1,130 lak.

Stanesova, mv. 1,100 lakossal.

Mehala, falu Temesvár közelében. Van 5,180 lakosa, lőportornya, polgári lövöldéje, szivar s festőgyára.

Knéz, falu 3,520 lakossal. Van juhtenyésztése, halászata és várromja. Határában vonul el a római sánc.

Liebling, falu buzatermesztéssel s 3,500 lakossal.

Kis-Becskerek, falu a Jehr pataknál lótenyésztéssel és 3,040 lakossal.

Orcifalva, máskép Kokoda, falu 2,620 lakossal, kik jó buzát termesztenek, s lovakat növelnek.

Nagy-Zsám, falu 2,580 lakossal. Van juh és sertéstartása.

Kizdia, falu 1,790 lakóval, kik többnyire montenegróiak.

X. Krassó vármegye.

Terjedelme 108·9 □ mértföld, melyen 198,000 lélek között 3,700 magyar. Lugoson gyülésez. Fölosztatik a lugosi, bulcsi, krassovai, oravicai és a bégai járásokra.

Jelentékenyebb helyek:

Lugos, mv. a Temes folyó mindkét partján. Német és Oláh-Lugosból áll, melyeket egy ötven öl hosszu hid egyesit. A megye és görög kath. püspök, valamint káptalan széke. Van minorita zárdája, kath. algymnasiuma, postája, kaszinója, és katonai laktanyája. Szőlőhegye finom izü bort hoz. Selyemtermelését és szeszégetését el

Digitized by Google

nem hallgathatjuk. Régente nevezetes vára elpusztult. Lakói száma 9,420.

— **Resica**, mv. 5,950 lakossal. Postája és sok bányászlaka van. Hutáiból évenként 21,440 mázsa öntött vas kerül ki. Bir ágyuöntődével.

— **Német-Bogsán**, mv. a Berzava vizénél 4,520 lakossal. Vasbányáiból évenként 36,580 mázsa vas kerül ki, melyet már olvasztói megtisztitottak és gyárai földolgoztak.

— **Oravica**, mv. 4,240 lakossal. Van postája, erdészete és bányahivatala. Bányái egyegy évben 52 font aranyat, 1170 font ezüstöt, 5 mázsa horganyt és 6000 mázsa rezet adnak. Széntelepe az újabb időben lett nevezetessé. Van vaspályai állomása.

Krassova, mv. a Krassó folyónál 3,900 lakossal. Most romvárától neveztetett el a megye.

Új-Moldova, mv. délen a Duna folyam közelében. Van bányahivatala, és nagy erdeje. Kőszéntelepe terjedelmes. Ezüst, réz és ólombányái gazdagok. Lakja 3,040 lélek.

Dognácska, mv. 2,870 lakossal. Márványa sok. Réz, ólom, és horganybányái igen gazdagok.

Szászka, mv. a Nera folyócskánál. Van 2,710 lakosa, bányahivatala, postája, cémentvize, márványtörése, réz, vas és ónbányája. Erdeje terjedelmes.

Csiklova, mv. Oravica közelében rézedénygyár és 2,360 lakossal.

Steierdorf, mv. 2,360 lakossal és zsindelykészitéssel.

Kápolnás, mv. 1,650 lakossal. Erdeje, szilvása, és szőlőhegye nagy. Földe termékeny.

Digitized by Google

Facset, mv. a Béga csatornánál 1,590 lakossal.

Birkis, mv. a Maros mellékén több gyümölcsössel és 1,520 lakossal.

Szakul, mv. 990 lakos, szilvásokkal és nagy erdővel.

Bulcs, mv. a Maros folyó partján 550 lakos és romokkal.

Raffna, falu 2,950 lakossal.

Zsidovin, falu 1,890 lakossal. Helyén hajdan római város álla, mint a talált régiségek mutatják. Gyakran épületmaradványokra akadnak.

Gladna, falu 350 lakossal. Réz és vasbányája hires.

XI. Arad vármegye.

108·4 □ mértföld területén élő 297,900 lélek közül 67,400 magyar. Gyüléseit Aradon tartja. Egy sz. k. várost és négy járást számlál; ezek az aradi, világosi, zarándi, és borosjenői.

Szabad királyi városa:

Arad, a Maros folyó jobbján és a vaspálya mellett. Görög n. e. püspök és Arad vármegye székhelye. Számlál 29,610 lakost. Van g. n. e. papnöveldéje, kath. főlgymnasiuma, főelemi tanodája, kisdedóvodája, alreáltanodája, zenedéje, g. n. e. tanitóképezdéje, zsidó nagy tanodája, kórháza tébolydával, kaszinója, postája, dolgozóháza, és távirdahivatala. Minorita és Kapisztrán szerzetesek lakják. Itt újabb időben gazdasági egyesület alakult. Csinosb épületei: a vármegye s tanácsház, katonai laktanya és a vasuti indóház. Kereskedése jelentékeny. Ipara előre halad. Sok kézmüvesen kivül gyárai is dolgoznak, ilyenek a gőzmalom, dohány, szivar és szeszgyár Láng-

Digitized by Google

lisztje messze vidéken ismeretes. — Vára négy szegletre van épitve, erős sáncok és bástyákkal. Még a törökök kezdék épitni s II. József császár alatt fejeztetett be. A város 1826-ban lőn szabad királyi várossá. 1848-ban Berger cs. tábornok védé a magyar fölkelő sereg ellen, mely azt 8 hónapos ostrom után elfoglalta. 1849-i augusztus 19-én Görgey Arthur parancsára Damjanich János tábornok minden védelem nélkül átadá az oroszoknak. A magyar kormány Pestről Szegedre, innen augusztus elején Aradra érkezett. Várából bocsátá ki Kossuth utolsó rendeletét. Föladatása után oktober 6-án a magyar sereg főtisztjei hadi törvényszék elé állittatván, halálra itéltettek. Akkor elrombolt épületei már helyreállittattak.

Ezután a megye jelesebb helyei :

— **Pécska**, mv. a Maros jobb partján. Van csinos tanácsháza, szarvasmarhatenyésztése, sertéstartása és méhészete. Erdőjén vonul át a római sánc. Itt egy török mecset romjai láthatók. Lakja 14,650 lélek.

— **Világos**, mv. regényes vidéken. Bir 6,120 lakos, sok és kitünő borral. Fris forrásához sokan mennek. Urasági kastélya diszes. A mellette emelkedő hegyen Világosvár romjai láthatók. Ebben volt fogva Szilágyi Mihály. Völgyében egykor apátság álla. — Nevezetessé teszi a magyar hadsereg 1849-ben augusztus 13-án itt végbement föltétlen fegyverletétele. Görgey Arthur a magyar fővezér és diktator Paskievich orosz tábornokkal ltitkon alkudozék és annak seregétől nyomatva lefelé vonult, mig Világoshoz a kitüzött helyhez jutva hadával fegyverét, Rüdiger orosz vezér előtt lerakatta.

Szemlak, mv. a Maros jobb partján. Van 5,740 lakosa.

Digitized by Google

Kurtics, mv. marhatenyésztés és dohánytermésztéssel, nemkülönben 5,360 lakossal.

Új-szent-Anna, mv. bor és dohánytermesztéssel és 4,980 lakossal.

Simánd, mv. 4,640 lakossal. Van serfőzése, pálinkaégetése, marha és sertéshizlalása.

Pankota, mv. kies völgyben 4,040 lakossal. Tiszta buzája és bora hires. Szeszgyára nagyszerü. Régente apátsággal birt.

Bökény, másképen Buttyin, mv. kőbánya s 3,280 lakóval.

Zaránd, mv. a Csiger vizénél. Számlál 3,240 lakost. Van szeszgyára, serfőzése, dohánytermesztése, és nagy marhavására. Régi várából, mely a megyében legidősb, nyomok sem láthatók.

Ó-szent-Anna, mv. dohány és bortermesztéssel s 3,223 lakossal.

Boros-Jenő, mv. a Fehér-Kőrösnél 3,220 lakóval. Bora kedves izü. Erdejében sok fajd és fácán tenyész. Hajdani várából kevés rom maradt fön.

Elek, mv. 2,860 lakossal, kiknek elődei Würtembergből és Bajorhonból érkeztek ide.

Kis-Jenő, mv. a fehér Kőrösnél szép erdőkkel és 2,330 lakossal.

Sikló, mv. 2,200 lakossal. Határában várromok szemlélhetők.

Radna, mv. a Maros folyó partján. Vidéke kies. Lakói száma 1,840, kik magyarok. Bora közönséges. A fölötte emelkedő hegyen kapisztrani sz. ferencrendüek laknak. Kéttornyu egyházukban a sz. Szűz kegyelemképe őriztetik, melyhez az egész honból érkeznek ájtatos-

Digitized by Google

kodók a kép által jelentett szűz Mária közjárásáért folyamodandók. Ezen kolostor már a XVI. században jöve létre s sok viszontagságon esék át.

Csermő, mv. a Tőz vize közelében marhatartás és 1,730 oláh lakossal.

Boros-Sebős, mv. szőlőmiveléssel s 1,640 lak.

Petris, mv. 1,360 lakóval.

Gyorok, mv. 1,600 lakossal. Hires borral dicsekszik.

Ó-Paulis, mv. 1,300 lakossal.

Tótvárad, mv. a Maros folyó mellett, kősziklás határ és 1,210 lakossal. Hajdan kicsiny, de erős vára volt, mit az eddig fönmaradt falomlakékok és sáncolatok hitesen mutatnak.

Soborsin, mv. a Maros partján 1,160 lakossal. Urasági palotája jól rendezett angolkerttel van kapcsolatban. Lakói mulatni a vadaskertbe járnak. Kecsketartása jelentékeny.

Dezna, mv. 1,050 oláh lakos és vasgyárakkal. — Erdeje szép. Régi vára erdők s bércek között álla. Ma csupa rom.

Csill, mv. a fehér Kőrösnél 890 lakossal.

Székudvar, falu szép rónán. Van 4,240 lakosa, sertéstenyésztése és tömött káposztája.

Glogovác, falu a Maros közelében. Számlál 3,250 lakost, kik sok káposztát és dohányt termesztenek. — Ez a régi Orod város romjain épült, hol II. Béla azon országgyülést tartá, melyben 68 főur, mint részes Béla megvakitásában, megölettek. Egykor káptalana volt.

Seprős, falu sertéstenyésztéssel s 3,140 lakossal. Határában két helység romjai láthatók.

Digitized by Google

Szabadhely, falu a Marosnál 2,260 lakossal.

Magyaráth, falu hires asztali bor és 2,190 lak.

— **Ménes**, falu 1,410 oláh lakossal. Aszubora egész Európában becsültetik különös zamatja miatt.

Monyásza, falu a bércek között. Lakja 1,000 lélek. Van vasbányája és gyára. Meszet éget. Ásványos forrása és fürdője jó hatása miatt erősen látogattatik.

XII. Zaránd vármegye.

E hegyes völgyes megye 25·2 □ mértföld területén 51,700 lélek között 5,300 magyar. Gyüléseit Kőrösbányán tartja. Járásai: a kőrösbányai, ribicei, brádi és halmágyi.

Jelentékenyebb helyek:

— **Kőrösbánya**, n. Altenburg, mv. a Fehér-Kőrös forrásánál. A megye székhelye. Lakja 2,300 lélek, és kapisztrani sz. ferencrendüek. Van bányászati hivatala, kórodája, aranybányája s olvasztója. A Kőrösből aranyt mosnak ki. Vásárai élénkek.

Brád, mv. dombos vidéken a Kőrös mellett. Számlál 1,100 lakost, kik gabnával nagy kereskedést üznek.

Halmágy, falu 1,200 lakossal, kik sok tengerit termesztenek.

Alsó-Lunkó, falu 1,050 lakóval. Marhatenyésztése virágzó.

Szirb, falu a Kőrös vizénél. Van 960 lakosa, halászata s erdeje

Zarápc, falu a Kőrös vize mellett, melyben 900 lakója halászatot üz.

Digitized by Google

Alsó és **Fölső-Váca**, falu 880 lakossal. Van vasbányája, ásványos vize és fürdője.

Hercegány, falu 820 lakos, arany és ezüstbányákkal.

Bucsesd, falu 700; **Csungány**, falu ugyanannyi lak.

Bukaresd, falu 650 lakos, arany s ezüstbányákkal. Igy **Kriscsor**, falu aranybánya és 560 lakossal.

Kazanesd, falu réz és horganybánya, meg 500 lakossal.

XIII. Bihar vármegye.

Kiterjedése 200 □ mértföld, melyen 457,000 lélek él, kik között 297,000 magyar. Gyüléshelye Nagy-Várad. Egy szab. kir. város és öt járásra oszlik, melyek a váradi, belényesi, szalontai, sárréti és az érmelléki.

Szabad királyi városa:

Debrecen, vaspálya melletti homokos rónán. Határa 15 □ mértföld. Lakja 52,710 lélek, kik egytől egyig magyarok és magukat civiseknek, azaz polgároknak nevezik. Utcái többnyire egyenesek, éjjel világitvák; de lakházai alacsonyak. Jelesebb épületei: a kéttornyu helvét imaház, a kollegium, a kegyesrendiek épülete, s a tanácsház. Az érdemdús kegyesrend itt társodát bir. Van kath. algymnasiuma, helvéthitü kollegiuma, kisdedóvója, árvaháza, könyvnyomdája, postája, sóháza, több szegényápoldája, nehány kórháza, nagy könyvtára, nemzeti kaszinója, gazdag takarékpénztára, tüzoltóegylete, katonai laktanyája, kereskedelmi társulata és nagy indóháza. Kereskedését a kétfelől érkező gőzvonatok élesztik, melyek a külfölddel összekötik. Föld-

Digitized by Google

mivelésén és marhatenyésztésén kivül ipara is jelentékeny. Dohány, szivar, pipa és sergyárai folytonosan működnek. Salétrom és szappanfőzése, továbbá kenyere messze ismeretes. Sertéskereskedése nem megvetendő. Bora középszerü. Itt született Csokonai Vitéz Mihály költő, Diószeghi Sámuel természettudós, Ember Pál történész, Fazekas Mihály, stb.

Debrecen régi királyi város; szabadságát a XV-ik századig birja fölvinni. Sokan birták. A tatár és török csapatoktól sokat szenvedett. 1811-ben nagy része leégett. — 184⁸/₉-ben nagy szerepet vitt. Polgárai „veres szalagosak" név alatt vitézül küzdének. Midőn az 1848-i év decemberében a magyar sereg Pest felé hátrált, a képviselők Debrecenbe vonultak, melynek helvét imaházában Kossuth Lajos 1849-i april 14-én honunkat Ausztriától függetlennek nyilvánitotta. Augusztus 2-án határában hg. Paskievich orosz s Nagy Sándor magyar tábornokok aránytalan seregei között csata fejlődött, melyben hosszas viadal után a magyar had szétszóratott. A várost három nap alatt a muszka, cserkesz és kozák seregek kifosztották.

Egyéb nevezetes helyek:

Nagy-Várad, lat. Magnovaradinum, ném. Gross-Wardein püspöki város. Négy részből áll, melyek Nagyvárad, Váradvelence, Váradolaszi és Váradváralja. Határa egy □ mf. és lakja 18,200 többnyire magyar lélek. Fekszik a Kőrös folyó mindkét partján, a vaspálya mellett. Római s görög kath. püspök, ugyanily két székes káptalan s a vármegye székhelye. Tanintézetei: az akadémia jogfolyammal, r. k. papnövelde, kath. lyceum, római és g. k. gyermekszeminarium,

Digitized by Google

praemontrei fölgymnasium, alreáltanoda, tanitóképezde, főelemi tanoda, kisdedóvoda, nőnevelő intézet az Orsolyaszüzek fölügyelete alatt, katonai tanoda és árvaház. Lakják praemontrei kanonokrendüek, kapucinusok, irgalmas férfiak, Orsolyaszüzek és sz. Vince leányai. Van több kórodája, katonai laktanyája, takarékpénztára, postája, távirdahivatala, két meleg fürdője, ezek a Felix és sz. László, nemzeti kaszinója, szegényháza és számtalan alapitványa. Kövezett utcáit csinos épületek emelik. Kiválóbbak : a két székesegyház, a püspöki lakok, az intézetek épületei, a vármegyeház, a tanácsház és több magánépület. Kereskedése élénk. Iparára nézve sok kézmüvese, nehány olaj, ecet, több szivargyára van. Bora jó. Márványtelepje, mely feketehabos, feketecsikos, tüdőszinü és tarkavörös márványt nyujt, nem kellőleg miveltetik. Vára, mely erős bástyák s mély árkokkal környeztetik, egykor terjedelmesebb vala. Itt született 1570-ben a dicső emlékü Pázmány Péter áldornagy, a magyar nemzet s kath. egyház nagy papja. — Hihetőleg még sz. István alatt gyarmatosodott meg; annyi bizonyos, hogy püspökségét 1080-ban sz. László alapitotta. Itt nyugszanak ez alapitón kivül II. István, II. Endre, IV. László, Zsigmond királyok; Beatrix és Mária, Zsigmond neje. Sok szerzetesrendet számlált. Csinban előre halada; de 1241-ben a tatároktól minden jelességétől megfosztatott. Megujula püspökei bőkezüségéből. 1538-ban itt I. Ferdinánd s Zápolya János között béke jöve létre. A török alatt sok lakosa lemészároltatott. Az ugynevezett reformátió kezdetekor itt főtanoda keletkezett. A rákócyféle forrongás alatt várparancsnoka szükségben levén rézedényekből veretett pénzt.

Digitized by Google

Görög kath. püspökségét 1777-ben Mária Teréz alapitá. 1849-ben Paskievich orosz tábornagy több ideig itt tartózkodék. Az ezen év utáni időszakban az újonnan öt részre osztott hon egyik kerülete vala a nagyváradi, és nyolc vármegyéjében 1,584,768 lakost számlált; de e szervezet most érvénytelen.

— **Nagy-Szalonta**, mv. termékeny vidékén 10,530 lakosa sertés és marhatenyésztésből él, s hires görög dinnyét termeszt. Egykor hajduváros vala. Van helvét kisgymnasiuma.

Sarkad, mv. 8,980 lakossal. Van postája, répacukorgyára, szarvasmarhatenyésztése és vöröshagymatermesztése. Hajdan várral dicsekedett, de ezt 1711-ben Löwenburg cs. vezér lerontatta.

Kaba, mv. nagy méhtenyésztéssel, lótartás és 6,510 magyar lakossal.

Derecske, mv. 6,375 lakossal, zöldség s hagymatermesztéssel.

Diószegh, mv. az Ér mellett 5,700 lakossal. Bakator bora jeles.

— **Berettyó-Újfalu**, mv. a Berettyó közelében. Számlál 5,170 magyar lakost. Határa termékeny.

Székelyhid, mv. az Ér vizénél. Van 4,010 magyar lakosa és kedves izü bora.

Szalacs, mv. az Érmellékén 3,352 lakos és jó borral.

Margitta, mv. a Berettyó vizénél, bortermesztéssel és 3,290 lakossal.

— **Nagy-Bajom**, mv. a Sárrét mellett 3,224 magyar lakossal. Gyékénykereskedése nagy. Közelében várromok szemlélhetők.

Digitized by Google

Bereg-Böszörmény, mv. a Sárréten. Van 3,016 lakosa, termékeny földe s marhatenyésztése.

Béél, mv. 2,920 oláh lakossal. Van serfőzése, pálinkaégetése, jeles üveghutája, nagy sertéstenyésztése és várromja.

— **Bihar**, mv. sikságon 2,380 lakossal. Van postája, hires bora. — Régi földvára épitését Mén Marót bihari fejedelemnek tulajdonitják. Ettől vevé nevét a megye.

Püspöki, mv. 2,350 lakossal. Sok és jó bort termeszt.

Szalárd, mv. a Berettyó mellett. Számlál 2,190 lakost. Nevezetessé teszi pezsgő savanyuvize, fürdője s az Adorjánvár romjai.

Belényes, mv. bájoló vidéken 2,090 lakossal. Nevezetességei: a görög kath. fölgymnasium, kaszinó, kórház, a nagyváradi g. püspök palotája és szép gyümölcsöse. Északi részén a hajdani Bélavár romjai szemlélhetők.

Kis-Marja, mv. 1,872 lakossal. Van leváltára, szarvasmarhakereskedése s termékeny határa. Közelében egy régi földvár maradékai láthatók. Itt született Bocskay István fejedelem.

Széplak, mv. a Rézhegyek lábánál. Van 1,740 magyar lakosa s földmivelése.

Mező-Telegd, mv. a Sebes-Kőrös mellett. Számlál 1,390 lakost. Szőlőhegye hires bort terem. Cserépedénye jó.

Cseffa, mv. 1,354 oláh lakossal.

Szent-Jób, mv. kellemes vidéken 1,320 lakossal. Egykor hires várral birt, melyet a törökök is birtak. Ezt 1711-ben hányták szét. Nevezetes bencerendi egykori apátságáról, mely most már rom. A város másképen

Digitized by Google

sz. Jobbnak hivatik sz. István egy ideig itt őrzött jobbjáról.

Csatár, mv. hires bor és 1,260 lakossal.

Rézbánya, mv. sziklás vidéken 1,190 lakossal. Bányái évenként 0·5 font aranyat, 210 font ezüstöt és 230 mázsa rezet s kevés ólmot adnak.

Feketető, mv. 883 lakossal.

Élesd, mv. a Sebes-Kőrös völgyében 840 magyar lakossal. Van postája, bortermesztése, sóháza s közelében Sólyomkővár romjai.

Vaskóh, mv. hegyek között 612 lakossal. Vasgyára nevezetes. Az eszközöket a Fekete-Kőrös hajtja.

Havas-Dombrovica, falu zordon hegyek között. Van 4,310 lakosa, juh és kecsketenyésztése.

Sámson, falu 3,780 lakossal. Van szeszgyára. Dinnyéje jó.

Piskolt, falu 2,950 magyar lakossal. Itt született Sárváry Pál jeles tudósunk.

Mezőkeresztes, falu 2,600 magyar lakossal.

Hencida, falu rónán szarvasmarha s sertéstenyésztéssel és 1,750 lakossal.

Nagy-Báród, falu 710 lakossal. Van gyümölcse, márványtörése, mészköve, hamuzsirkészitése és postája. — Főhelye volt a báródi nemes kerületnek, mely nyolc helységből állott. Főnöke kapitány nevet viselt. Többnyire Erdély fönhatóságát ismeré el.

Fonáca, falu 366 oláh lakossal. A közelében levő hegyben rejlik hires csepköves barlangja, melyben semmiféle állat sem él.

Digitized by Google

XIV. Kraszna vármegye.

19·8 □ mértföld területén 48,400 lakos között 27,100 magyart táplál. Gyüléseit Szilágy-Somlyón tartja. Járásai: a somlyói, krasznai, kémeri és a perecseni.

Nevezetesebb helyei:

Szilágy-Somlyó, mv. a Kraszna folyó mellett, hegyes vidéken. Lakja 3,820 magyar s oláh és minoriták, kik kath. algymnasiumában tanitnak. Van lakói között sok iparos, ősi temploma, nagy kastélya, sóháza, postája, bortermesztése, barom s gabnavására. Ásványvize hatékony. Itt tartja üléseit Kraszna vármegye. Régi vára helyét romok jelölik.

Kraszna, mv. a hasonnevü folyó partján. Van 2,960 magyar lakosa, kik között sok mesterember találtatik. Asztali bora jó. Tőle nyerte nevét a megye.

Nagy-Falu, mv. kies tájon közel a Berettyó folyóhoz. Van 1,960 magyar lakosa, kik sok bort termesztenek.

Kémer, falu szőlőmiveléssel, posta és 1,525 lak.

Zovány, falu 1,060 lakossal. Kénköves fürdőjét a bőr, s csuzos bajokban sikeresen használják.

Csehi, falu hegyes vidéken. Van 517 lakosa és egy tava, melynek vize fölül meleg, alul hideg, s medre mély. A környékbeliek „pokoltónak“ nevezik.

Kalimba, falu 65 lakossal és hamuzsirfőzéssel bir.

XV. Középszolnok vármegye.

Területe 39·6 □ mértföld. Ezen 102,300 lélek közül 45,100 magyar. Gyüléshelye Zilah. Két járásra oszlik, melyek a belső és a külső.

Digitized by Google

Jelentékenyebb helyei :

Zilah, németül Waltenberg, mv. kies vidéken a Meszes hegy lábánál. A megye és saját tanácsa székhelye. Lakja 5,593 magyar lélek. Van helvét algymnasiuma, nagy gyümölcstermesztése, sertéstenyésztése, sok vada és több népes vásárja. Lakói kézmüvesség és bortermesztéssel foglalkoznak.

Tasnád, mv. dombos tájon. Van 3,290 lakosa, kik jeles izü bort termesztenek, jó gyümölcse, s sertéstartása. Vásárai látogatottak.

Szilágy-Cseh, mv. a Szilágy folyócskánál. Számlál 2,110 lakost, kik között sok az iparos. Van sertéstenyésztése.

Hadad, mv. 1,250 lakossal. Van sósforrása és elpusztult vára. Erdejében számos vad él.

Zsibó, vagy Sibó, mv. a Szamos vizénél. Bir 960 lakos, kastély s postával. Urasági ménese az egész honban jó hirben áll. Környékén kővé vált tengeri állatok csontjai lelhetők. — Mellette győzé meg 1705-ben az egyesült császári had II. Rákóczy Ferencet.

Egerhát, mv. hegyes vidéken 900 lakossal.

Sülelmed, mv. regényes táj és 460 lakossal, kik sertést tenyésztenek.

Bogdánháza, falu hegyes vidéken. Van 928 lakosa, mészégetése, márványtörése, kőfejtése s gyümölcstermesztése.

Széplak, falu sósforrás és 490 lakossal.

Szodora, falu hires dohány és 460 lakossal.

Szilágy-Szeg, falu 421 lakossal. Bércein Szilágyi Mihály hajdani várából romok láthatók.

Digitized by Google

Berzence, falu 204 lakossal, kik sok szilvájából nagy mennyiségü pálinkát égetnek.

XVI. Kővár vidéke.

18·1□ mértföld területén 48,000 lélek lakik. Ebből 9,300 magyar. Gyüléseit Magyar-Berkeszen, majd pedig Nagy-Somkuton tartja. Járásai: a berkeszi, somkuti, bunyi s a váadi.

Nevezetesebb helyek:

Kapnikbánya, bányaváros a Kapnik folyó mellett, hegyes vidéken. Van 3,209 lakosa, postája s bányahivatala. (Bányái sok aranyat s ezüstöt szolgáltatnak)

Magyar-Berkesz, mv. kellemes vidéken. Számlál 1,600 lakost, kik jeles edényt és cseréppipákat készitnek, bort és gyümölcsöt termesztenek. A vidék többnyire itt gyülésez.

Szurdok, falu hegyek között. Van 1,200 oláh lakosa. Savanyuvizforrása dús.

Nagy-Somkut, csinos falu. Van 1,000 lakosa és postája. A vidék gyülései néha itt tartatnak.

Remete, falu savanyuvizforrás és 950; **Büdöspatak**, falu 800 lakossal. Kénköves meleg forrása nevezetes.

Butyásza, falu hegyes táj és 700 lakossal. Itt állott hajdan Kővár, melytől a megye nevét kapta.

Kiváltságos kerületek.

E név alatt azon magyarhoni földrészeket értjük, melyek a megyéktől függetlenek levén nyert kiváltságuknál fogva önkormányzattal birnak. Ilyen kerület két-

Digitized by Google

tő van, u. m. a szabad jász-kun és a nemes hajdu-kerület.

I. Jászkun kerületek.

Térméjök 85·5 □ mértföld, melyen 213,300 lélek között 210,600 magyar él. A többi zsidó. Gyüléseit Jászberényben, néha Félegyházán s ritkán Kardszag-új-Szálláson tartja. Három járása a jászság, nagykunság és a kiskunság. Kormányzója a főkapitány, kit főispányi méltóság illet. Járásai:

A) Jászság, 17·6□ mértföld. Lakja 65 ezer lélek között 63,800 magyar. Lakosai a sz. László által legyőzött kunok utódai, kik a jász nevet az ijászatbani jártasságtól nyerék. Nevezetesebb helyek:

Jászberény, város a Zagyva folyó mindkét partján. Határa, mely 5·1 □ mfdre terjed, igen termékeny. Lakja 17,944 lélek és sz. ferencrendü szerzetesek. Itt van a jászkun kerület tanácsháza, melyben Lehel vezér kürtjét őrzik. Nevezetességei: a kath. algymnasium, kaszinó, érdekes levéltár és takarékpénztár. Helyben van postája és sóháza. A szarvasmarha, ló és juhtenyésztés erősen üzetik. — Itt hajdan vár álla, melyet a törökök a sz. ferenci zárdából alakitottak. Ez időben a lakók nagy sanyaruságban tengődének. Emlékül szőlői maradtak fön, melyeket I. Ibrahim alatt kezdettek müvelni.

Árokszállás, mv. a Csőrszárka mentében 9,750 lakossal. Van főelemi tanodája, postája és termékeny földe.

Jász-Apáthi, mv. 9,172 lakóval. Nevezetesek itt: a kéttornyu kath. egyház, főelemi tanoda, több malom, epreskert, posta és a bőtermékenységü határ.

Digitized by Google

Jász-Ladány, mv. 6,290 lakossal, kik gazdagon fizető határát vetélkedve müvelik.

Jász-Kis-Ér, mv. a Tisza Kisér nevü ágánál. Számlál 5,577 lakost, kik jeles dohánytermesztésen fölül a baromtenyésztés után is néznek.

Alsó-sz.-György, mv. a Zagyva és Tarna összefolyásánál. Van 4,450 lakosa és termékeny határa.

Fénszaru, mv. a Zagyva vizénél. Van 4,106 lak.

Dósa, község a Tarna folyónál 2,870 lakossal.

Jákóhalma, község a Tarna vize mellett 2,844 lakossal.

B) Nagykunság, 20·1□ mértföld területü. Lakói száma 64,700; ezek közül 64,100 magyar. Ők a IV. Béla alatt 1239-ik évben befogadott kunok maradékai. Nevezetesb helyek :

Kardszag-Új-Szállás, mv. a debreceni vaspálya mellett. Határa 6·6□ mf. és rajta 13,070 lélek lakik. Van postája, kaszinója, görögdinnye s bortermesztése, József nádor emlékszobra disziti. A kerület nagy ritkán itt gyülésez.

Túrkeve, mv. a Berettyó folyónál. Van 10,690 lakosa, gőzmalma, postája, termékeny határa s birkatenyésztése.

Kisújszállás, mv. a vaspálya mellett. Számlál 10,356 lakost. Nevezetesiti helvét algymnasiuma, baromfitenyésztése s görögdinnyéje. Határa nagy termékenységü.

Kun-sz.-Márton, mv. a Kőrös folyó mellett. Lakói száma 9,940. Van alreáltanodája, földmivelése s marhatenyésztése. Postája helyben.

Kunhegyes, mv. a Tisza közelében, földmiveléssel és 9,390 lakossal.

Digitized by Google

Madaras, mv. a hasonnevü s üllői tavak mellett. Számlál 7,210 lakost, kik földmivelést üznek.

C) Kiskunság, 47·8□ mértföld területén 83,600 lélek között 82,700 magyar él. Nevét azon kunoktól vette, kik itt 1123-ban letelepedtek. Jelentékenyebb helyei:

Félegyháza, nagy mv. a vaspálya mellett, 4 □ mfnyi határral, melyen 19,215 többnyire római katholikus lakik. Van kerületi háza a jászkunság számára, kaszinója, postája, főelemi tanodája, nagy szarvasmarhatenyésztése, levéltára, gyümölcs és bortermesztése. Szélmalma sok. Határában néha urnák találtatnak. — 1743-ban kezdett népesedni.

Halas, mv. hasonnevü tó mellett. Határa 9·8 □ mértföld. Lakói száma 14,690, kik bortermesztést és juh meg marhatenyésztést üznek. Van helvét gymnasiuma, rendszeres néptanodája, szegényháza, s postája. Városi levéltárában több török, és törökkorbeli magyar okmány rejlik. Egykor a Kiskunság székhelye vala. — Az I. Mátyás holta után föllázadt fekete sereget Kinizsi Pál itt tevé tönkre. E korból határában még embercsontok is lelhetők.

Majsa, mv. 7,530 lakos és marhatartással.

Kun-Szent-Miklós, mv. a Duna Bak nevü erénél. Számlál 6,790 lakost. Nevezetességei a helvét algymnasium, gabna és bortermesztés, és 2·6 □ mértföldnyi határán terjedező marhatenyésztése.

Szabad-Szállás, mv. 5,270 lakossal; — és

Lacháza, mv. a Duna közelében 3,494 lakossal. Mindkettő lakói földmivelés és baromtenyésztéssel foglalkoznak.

Digitized by Google

Fülöpszállás, mv. 3,200 lakossal. Néhol szikes határán sok gabna szokott teremni.

Dorosma, népes község Szeged közelében. Lakja 11,170 lélek, kik termesztményeiket Szegeden adják el. 3 □ mfnyi határa eléggé termékeny.

II. Hajdukerültet.

Területe 17·8 □ mértföld, melyen 60,800 lélek között 59,570 magyar lakik. A többi zsidó. Gyüléshelye Böszörmény. Főhivatalnoka a lakosság által választatni szokott főkapitány. — Lakói azon hajduk, másképen szabad martalócok utódai, kik a török időszak alatt ezeket nyugtalanitva vonultak az országon át. Majd zsoldért szolgáltak, s mint ilyenek Bocskay István erdélyi fejedelemtől birtokot nyertek.

Helyei következők:

Böszörmény, város 17,320 lakossal. A kerületi gyülések székhelye. Van helvét algymnasiuma, kórháza, termékeny határa s baromtenyésztése. Postája helyben.

Szoboszló, város 11,660 lakossal. Nevezetesek itt a helvét algymnasium, posta, szőlő és földmivelés. Sok lovat növel.

Nánás, város 10,390 lakossal. Van nádvágása, gabna s bortermesztése. Marhatenyésztése virágzik.

Dorog, város 8,450 lakossal és gabnatermesztéssel.

Hadház, város. Számlál 5,520 lakost.

Vámos-Pércs, város 2,636 lakóval. Van erdeje, s nagykiterjedésü szőlőskertje.

Digitized by Google

B.

ERDÉLYORSZÁG.

E testvér Magyarhon területe 1006·2 □ földirati mértföld. Lakja 1·986,910 lélek, kik közül nemzetiségre nézve 711,000 magyar; 210,200 német és szász; 5,920 örmény; 200 bolgár; ezután 1.002,590 oláh; 50,700 cigány és 6,300 zsidó, — vallásra nézve 139,000 r. katholikus; 636,000 g. kath; 5,640 örmény katholikus; 644,040 g. n. e.; 280 ő. n. e., 311,150 helvét; 196,400 ágostai hitvallásu; 48,100 unitarius; 6,300 zsidó.

Három területre oszlik, melyek a magyarok megyéi, a székelyek s a szászok székei.

Magyar megyék.

Megye nyolc és vidék, mely a magyarok földéhez tartozik egy van. E részek Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs, Torda, Küküllő, Alsó-Fehér, Fölső-Fehér, s Hunyad vármegyék és Fogaras vidéke.

Digitized by Google

I. Belső-Szolnok vármegye.

Területe 63·1 □ mértföld, melyen 115,000 lélek között 36,000 magyar él. Gyüléshelye D é z s mezőváros. Fölosztatik egy sz. kir. város és két, u. m. fölső és alsó járásra. — Szabad királyi városa:

Szamos-Újvár, a Szamos folyó jobb partján. Lakja 4,300 lélek, görög kath. püspök, székes káptalan s szalvatorianusok. Nevezetességei: az árvaház, kaszinó, posztógyár, fogház, savanyuvizforrás és vára, melyet a honi történelemben hires Martinuzzi György bibornok épitett és Rákóczy György nagyobbitott. A lakosok között sok iparos találtatik. Kereskedése elég nagy. Sok jó dinnyét termeszt. Ujabban katona növeldét kapott.

Ezután jelentékenyebb helyek:

Dézs, mv. a kis és nagy Szamos összefolyásánál. Számlál 4,400 lakost. A megye gyüléseit vármegyeházában tartja. Van szalvatorianusi sz. ferencrendü zárdája, helvét algymnasiuma, élénk kereskedése, nagy marhavására, lótenyésztése, kőfejtése és postája. Lakosai között sok iparos, különösen vászonszövő él. Jó bort termeszt. A Szamoson nem régen hidat épitett. Határában hajdan több vár álla, melyek romjai ma is szemlélhetők.

Retteg, mv. a Szamos folyónál 2,000 lakossal. Lóvásárai a megyében legjelentékenyebbek. Csinos kastély ékiti.

Bethlen, falu a Szamos partján. Lakja 2,100 lélek. Van szeszgyára, savanyuvize, eperfaültetvénye és selyemhernyótenyésztése. Közelében római utmaradványok vonulnak el. Várromjai régiek. Innen eredtek a Bethlen grófok. Régente várában tarták fön magukat

Digitized by Google

Izabella, Zápolya neje hivei, mig 1553-ban Dobó István hada előtt meghajoltak. Itt fejezteték le 1674-ben Bánffy Dénes főispány.

Dézsakna, falu Dézs közelében. Van 1,900 lakosa, postája és gazdag sóaknája.

Laposbánya, falu hegyek között 1,300 lakossal. Vasbányája és gyára nevezetesiti.

Kérő, falu kéntartalmu ásványviz s fürdővel és 1,000; **Bálványos-Váralja**, falu 800 lakos és várromokkal.

II. Doboka vármegye.

56·3□ mértföld területén 108,700 lélek él. Ezek közül 14,000 magyar. Gyüléseit Szék mezővárosában tartja. Két kerületre, u. m. fölsőre és alsóra oszlik.

Jelentékenyebb helyei:

Szék, mv. 2,000 lakossal. Van csinos vármegyeháza, melyben Doboka gyülésez, szalvatoriánus zárdája, kendertermesztése, és több sóskutja. Temploma szép. Egykor itt sok só ásatott, de most ásása a fölöslegesség miatt megszüntettetett.

Bonchida, falu kellemes vidéken. Van 1,400 lakosa, több sóskutja, eperfaültetvénye, jeles ménese és birkatenyésztése. Várkastélya és kertje diszére válnak. — Itt 1705-ben II. Rákóczy Ferenc a császári hadsereget megverte.

Gorbó, falu 1,200 lakossal. Répacukorgyára nevezetes.

Ördögkut, falu 1,000 lakos és ásványos forrással, mely a köszvényben jó hatásunak jelentkezik.

Digitized by Google

Doboka, falu eperfaültetéssel és 920 lakossal. Vára, melytől a megye elneveztetett, csekély romokban maradt fön.

Kerlés, falu 900 lakossal, kik a sveici tehén és birkatenyésztést nagy szorgalommal gyakorolják. — A „Cserhalomról“ emlékezetes.

Tibó, falu 800 lakóval, kik jó cserépedényt készitnek. Határában kőszénerek láthatók.

III. Kolozs vármegye.

Kiterjedése 91·3□ mértföld. Lakja 186,000 lélek, kik közül 100,100 magyar. Gyüléshelye Kolozsvár. Van két, t. i. alsó és fölső kerülete és egy sz. k. városa. Ez

Kolozsvár, lat. Claudiopolis, ném. Klausenburg, a kis Szamos folyó mellett két hegy között. Lakosai száma 20,600, kik magyarok, szászok, örmények, görögök s oláhok. Mint Erdély fővárosa a főurak lakásai által fölötte ékittetik. Kövezett utcái éji világitást nyernek. Jelesebb épületei: az egyházak, a megye s tanácsház, nemzeti muzeum s szinház, végre a föllegvár. Az erdélyi főkormány s a megye széke. Kegyesrendiek, szalvatorianusok s minoriták lakják. Az unitarius superintendens innen működik. Nevelőintézetei: a kath· papnövelde, katholikus, helvét s unitarius fölgymnasium, jól rendezett elemi tanodák, férfinövelde, sebésztanoda, árvaház és a kisdedóvodák. Van csinos nemzeti szinháza, muzeuma, nyilvános könyvtára, levéltára, csillagdája, nemzeti kaszinója, több könyvnyomdája, könyvkereskedése, nehány kórháza, postája, sóraktára, zenedéje, erdészhivatala, só és 1840. óta kén-

Digitized by Google

bányája. Kereskedése jelentékeny, főleg lóvásárai látogatottak. Iparosa sok. Több gyára erősen működik; említésre méltók a posztó, papir, répacukor, szesz, félporcellán, olaj, szivar és a gyufagyár. A gazdászatot gazdasági egyesülete mozditja elő. Végre melegitett s gőzfürdője nevezetes.

Helyén egykor Zeugma dák város; a római uralom alatt pedig Claudia telep álla, honnan latin neve fönmaradt. A németek, kik 1178-ban bejöttek, megülték. Már 1405-ben Zsigmond király sz. kir. várossá tevé. A középkor egyik legjelesb férfia, a nagy I. Mátyás király itt születék. Sőt a fejedelmi korszak alatt uralkodói s országgyülési székhely volt, hol sok ártatlan vér patakzott. 1601-ben Báthory hasztalanul ostromlá. Itt 1660-ban valódi hazafiság dicső kifolyásával találkozunk, ugyanis ekkor II. Rákóczy György ellen Seid basa küldetvén, ez Kolozsvárt ostromzárolá. A lakosok vitézül ellenállának. Bátorságukat növelé a falak alá vezetett királybiró s több főur intése, hogy a várat föl ne adják, mivel őket s vagyonukat a krimi tatárok ellen azután senki sem védheti meg. Ezen urak bátorsága az igazság kimondásában a basát annyira fékezte dühében, hogy nemcsak szabad lábra helyezé őket, hanem Kolozsvár alól is elvonula. Ez alkalommal esett itt el II. Rákóczy György ifju fejedelem. Ezután majd török, majd magyar, majd császári kezekben volt. Az 1848-i harcokban majd magyar, majd császári sereg által szállatott meg.

A megye egyéb helyei:

Teke, mv. hegyek között. Lakja 2,100 lélek. Van postája.

Gyalu, mv. a kis Szamos partján. Van 3,060 lako-

Digitized by Google

sa, és régi várkastélya. Itt született Torda Zsigmond iró. — Hajdani várából romok szemlélhetők. Ebben lakott Gelou oláh fejedelem, kit Tuhutum vezér emberei leöltek. A Rákóczyak igen kedvelék.

Kapus, mv. hasonnevü patak mellett 1,300 lakossal. E hely és Kolozsvár között vala azon ütközet, melyben Rákóczy György 1660-ban halálos sebet kapván elesett; de hivei N-Váradra vivék s ott halt meg.

Bátos, mv. hegyek között 1,100; **Bánffi-Hunyad**, mv. a Kőrös közelében 2,600 lakossal. Van régi vára, márványbányája és nagy vására.

Kolozs, mv. hegyek között. Van kőszéntelepje és 900 lakosa. A sótelepek hegyeiből kifehérlenek. Aknázása régi.

Nagy-Almás, falu várromokkal, és nagy mélyedéssel.

IV. Torda vármegye.

87.3 □ mértföld területén 148,200 lélek között 80,600 magyar él. Gyüléseit T o r d á n tartja. Alsó s fölső kerületre oszlik.

Nevezetesebb helyei:

Torda, mv. az Aranyos folyó mellett, melyen hid vezet át. A megye székhelye. Lakja 7,270 magyar, szász és oláh. Van szalvatorianus zárdája, unitarius algymnasiuma, postája, szőlőmivelése s kőfejtése. Gazdag sóaknái évenként ¼ millió mázsa sót adnak, noha régóta mivéltetnek. A rómaiak már ismerék. Nem kissé nevezetes a hasonnevü hegyhasadék, melyen át hegyi folyó hömpölyög. — Hajdan itt Dierna nagy dák, majd Salinae római város álla, mely korból maradvány ok találtatnak. A

Digitized by Google

közelében elterülő „kereszt es“ mezőn veré meg Traján császár Decebál dák királyt. Később Leányvárnak hivatott, és sáncaiból maradtak fön romok. Az erdélyi fejedelmek alatt több országgyülést látott. Mihály havasalföldi vajdát itt öleté meg 1601-ben Basta. 1658-ban a tatárok földulák.

Torockó, vagy Trockó, mv. 4,000 lakossal. Van aranymosása, vasbányája, s postája. — Régi hely. Midőn 1284-ben várát a honból kiillant kunok a tatárokkal egyesülve ostromolták a székelyek által meglepetvén példásan lakoltak.

Gyéres, mv. az Aranyos folyó partján. Lakja 2,800 lélek. Bora jó.

Görgény, mv. hegyes tájon. Van 2,500 lakosa, sóásása, papirmalma és üveghutája. Régi vára romokban hever. E várost az erdélyi fejedelmek igen kedvelék.

Egerbegy, mv. az Aranyos vizénél 1,900 szőlőmivelő lakossal.

Szász-Régen, mv. a Marosnál. 1849-ben az oroszok a magyaroktól elfoglalák. Lakja 4,690 lélek.

Lupsa, mv. az Aranyos folyónál.

Trockó-szent-György, falu 3,000 lakossal. Van szalvatorianus kolostora s juhtenyésztése.

Alsó-Idécs, falu számnélküli sósforrással bir.

V. Küküllő vármegye.

E hegyes vármegye 28·3 □ mérttöld területü. Számlál 88,500 lélek között 30,000 magyart. Gyüléshelye Dicső-sz. Márton falu. Alsó s fölső részre osztatik, és egy sz. kir. városa van. Ez;

Digitized by Google

Ebesfalva, máskép Erzsébet városa nagy Küküllő folyó jobb partján (Lakja 2,300 többnyire örmény lélek, kik nagy kereskedést üznek, gabnát s jó bort termesztenek.) Van mechitarista zárdája, postája és váromladéka. Az Apaffy nemzetség birtoka s kedvenc tartozkodási helye volt. I. Apaffi Mihály innen emeltetett fejedelemségre. E hely 1790-ben sz. k. várossá tétetett.

Utánna a megye jelentékenyebb helyei:

Küküllővár, mv. a kis-Küküllő folyó partján. Van 1,900 lakosa, savanyuvizforrása, kastélya szép kerttel s ménese. Hajdani várától nyerte nevét a megye.)

Dicső-sz.-Márton, falu a Küküllő folyónál. Csinos megyeházában gyülésez a megye. Több csinos házzal is bir.

Kis-Sáros, falu sósforrással. Egy hegyrepedéséből nagy mennyiségü köneny fejlődik ki.

Radnót, falu a Maros folyó partján, ásványvizzel. Erős várát I. Rákóczy György Serena Ágoston velencei épitész által emelteté. Ez Erdély kellő közepén terül el.

Balkács, falu jeles minőségü borral.

VI. Alsó-Fehér vármegye.

Területe 94 □ mértföld. Lakja 211,100 lélek közül 101,100 magyar. Gyüléshelye Nagy-Enyed mezőváros. Egy sz. k. városra és két kerületre oszlik, melyek a fölső és az alsó.

Szabad királyi városa:

Károly vagy **Gyula-Fehérvár**, lat. Alba Carolina, Alba Julia, ném. Karlsburg a Maros folyó partján egy erősség által födözve. Lakja 5,600 lé-

Digitized by Google

lek. Római kath. püspök, káptalan, szalvatoriánusi sz. ferenciek székhelye. Van k. papnöveldéje, lyceuma, római s gör. kath. és ágostai gymnasiuma, csillagdája, 19,000 kötetet számító könyvtára, postája, kisdedóvodája, pénz, ásvány s egyéb gyüjteménye, kórodája, pénzverdéje és jeles levéltára. Épületei között a székesegyház főfigyelmet érdemel, mint melyben a nagy Hunyadi János országkormányzó, László fia, Izabella királynő, Bethlen Gábor, az orozva meggyilkolt jeles Martinuzzi György bibornok, I. Rákócy György és mások tetemei nyugszanak. Továbbá dicséretre méltók: a püspöki lak, az intézetek épületei, a zsinagógák és a Savoyi Jenő terve után készitett vár. Ipara élénk, papirgyára dolgozik. Kereskedése most kezd éledni. Határában sok bor termesztetik. Egykor g. n. e. püspök székhelyéül szolgált, s a reformátió kezdetekor a fejedelmek is ide helyezék át széköket; tehát Erdély fővárosa volt.

Helyén a római uralom alatt Apulum nevü gyarmat virágzott, mely később elenyészett ugyannyira, hogy a honszerző magyarok újra épiték. Nevét Gyula vezértől nyerte. Püspöki székét sz. István király alapitá, de 1556-ban megszünt: azonban III. Károly király újra létrehozta. Ettől is neveztetik a város, mivel ékesitésére sokat tett. 1242-ben a pusztitó tatárok, 1277-ben a szászok földig rombolák. A XVII. században Bethlen Gábor itt ref. főtanodát alapitott, mely később N.-Enyedre tétetett át. 1658-ban II. Rákócy György alatt a törökök elpusztiták. 1848-ban a dühöngő oláhok kegyelet nélkül fölégették.

Egyéb helyek:

Nagy-Enyed, mv. a Maros folyó partján. Csinos

Digitized by Google

házaiban 4,600 lélek lakik. Nevezetességei: a minorita zárda, gazdag helvét kollegiuma, mely Károlyfehérvárról helyeztetett ide, régi vizvezetése, bortermesztése, postája, könyvnyomdája, és papirgyára. Az erdélyi helvét superintendens és a vármegye széke. — Régi hely. A magyarföldhöz csak 1598-ban kapcsolá Zápolya János. 1849-ben a románok egészen földulván még jeles kollegiumát is gyüjteményeivel együtt a régiek iránt kegyeletet nem ismerve megsemmisittették.

Zalatna, mv. hegyek között az Ompoly folyónál. Bir 2,900 lakossal, kik legtöbbnyire bányászok. Az erdélyi bányatörvényszék itt székel. Nagyszerü bányái évenként 1,900 font aranyat, 2800 font ezüstöt, 51 mázsa higanyt, kevés rezet és ólmot szolgáltatnak. Aranyolvasztója s aranymosása is van. A mellette elterülő „Traján mező“ husvéthétfőn festői látványt nyujt. — Arany s ezüstbányáit már a rómaiak is mivelék, mely időből sok emléket találhatni. 1849-ben az oláh vérengzések szinteréül szolgált.

Balázsfalva, l. Villa s. Blasii, ném. Blasendorf, mv. a Küküllő mellett. Lakja 4,200 lélek. A fogarasi görög kath. érsek székhelye. Van káptalana, sz. Vazulról cimzett szerzetesei, (görög e. papnöveldéje s lyceuma, g. e. fölgymnasiuma,) könyvnyomdája és postája. Ménese nevezetes.

Sárd, mv. az Ompoly folyó mellett 2,400 lakos.

Abrudbánya, n. Altenburg, mv. völgyben. Lakja 3,900 lélek. Épületei csinosak és nagyvárosi tekintetüek. Van bányászhivatala, és aranybeváltója. A közel eső Vöröspatak faluban az arany, ezüst s ólomásás szorgalmasan üzetik. Megemlitendő a már római-

Digitized by Google

ak által mivelt bánya, mely várhoz hasonul. Természeti ritkasága a Vöröspatak és Bucsum között emelkedő D e t o n a t a, egy páratlan festői látvány. Áll pedig merészen fölemelkedő bazalt oszlopokból, melyek magassága 72 ölnyi. Több ilyen egymás fölött 1000 láb magasságig emelkedik. — E város hajdan kiváltságokkal birt.

Vajasd, mv. a Bikal hegyénél 2,250 katonáskodásra kötelezett; **Magyar-Igen**, mv. 2,200 lakossal.

Borberek, mv. a Maros közelében. Van 2,000 lakosa és vára.

Alvinc, mv. Maros folyó mellett. Van 1,600 lakosa, kapisztranus kolostora, postája, szenif és bortermesztése. Régi várkastélya arról emlékezetes, hogy benne 1551-ik évi januárhó 17-én a jeles Martinuzzi György nagy országlárt és bibornokot Castaldó álnok osztrák tábornok Marcus Antonius Ferrarius s más fogadott orgyilkosok által kivégeztette s hetven napig temetetlenül hagyta; azután hült teteme szedett vedett deszkakoporsóba záratván minden szertartás nélkül a vár sáncaiba letétetett.

Benedek, Borbánd, Tövis, mezővárosok.

Maros-Újvár, mv. a Maros folyó partján. Vidéke regényes. Főnevezetességét sóaknája teszi, mint mely a magyar királyságban leggazdagabb. Belőle évenként 4—500,000 mázsa kősó nyeretik. Már Róma császárai mivelteték, mint a föltalált üregek nyilvánosan mutatják.

Vizakna, mv. németül S a l z b u r g sósfürdővel és sóaknákkal, melyek 200,000 mázsa sót szolgáltatnak. Lakja 3,930 lélek.

Offenbánya, falu az Aranyos folyónál. Van 1,600 lakosa, csekély arany s ezüstbányászata.

Digitized by Google

Sz.-Imre, falu, hol Hunyadi János Mezet bég seregét szétverte. De élete vészben forgott, és csak Kemény Simon elszántsága következtében lőn megmentve, ki a hős öltönyét magára véve félreismertetvén megöletett, mialatt Hunyadi győzelmet aratott.

Marosportu, falu a Marosnál nagy sóraktárral.

VII. Fölső Fehér vármegye.

30·4□ mértföldnyi területén 50,000 lélek lakik; ezek közül 10,600 magyar. Gyüléseit Mártonfalván tartja. Több apró, sok helyen elszórt részből áll.

Nevezetesebb helyek e vármegyében:

Mártonfalva, helység és a vármegye főhelye. Megyeházában gyülész a megye.

Fehér-Egyháza, falu a nagy Küküllő közelében. Van uraságí kastélya könyvtárral s pénzgyüjteménynyel és füvészkertje.

Arapataka, falu az Olt vize közelében. Nevezetessé teszi savanyuvizes kutja és erősen látogatott fürdője, végre kövületei.

Almakerék, falu csinos kápolnájában az utolsó erdélyi fejedelem Apaffy Mihály emléke őriztetik.

Kanta, falu a székelyföld közepén. Lakják minoriták.

VIII Hunyad vármegye.

Területe 106·4 □ mértföld. Lakja 155,000 lélek, kik közül 30,700 magyar. Gyüléshelye Déva mv.

Jelentékenyebb helyei:

Déva, lat. Dacopolis, ném. Diemrich, mv.

Digitized by Google

a Maros partján. Lakja 3,000, többnyire román lélek. Van kapisztránus zárdája, csinos megyeháza, rézbányája, papirmalma és postája. Vára, mely emlékezetet haladó időből maradt fön, fontos erősség volt. Bora jó. Gyümölcsei közül az őszi barack kedves izü. — Itt született Dévai Biró Mátyás hitújító. Itt verte tönkre 1551-ben a vitéz Martinuzzi György bibornok a törököket, kik erőszakkal berontottak. 1603-ban Básta tábornok az ország rendeit itt ki akarta végeztetni, minthogy nem kedvére nyilatkoztak. A vérpad elkészült, de ekkor Sennyei Pongrác főur szónoklata a zsarnok kőszivét meglágyitotta. (1849-ben a magyar hadsereg kemény ostrom után bevette s ez időtől kezdve augusztus közepéig magyar kézben volt. E hónap 11-én lőpor által légbe repült. E hely látta az erdélyi hadsereg fegyverletételét.)

Vajda-Hunyad, mv. a Cserna s Zalasd folyók egyesülésénél. Van 2,000 lakosa, szalvatorianus zárdája, postája, (bányahivatala, vasgyára, vasöntődéje, kaszagyára és jó bora. Vaskereskedése jelentékeny. Érdekes a mészkősziklán emelkedő régi vár, melynek tornyai s kupolyái még szemlélhetők. Nagy részét Hunyadi János épité 1452-ben, a többit fia Mátyás. Hunyadi János gyakran leselkedett e várból a beberontó török csordákra, kik tőle igen féltek.)

Dobra, mv. a Maros partján, várromokkal.

Hátszeg, mv. szalvatorianusi kolostorral és bortermesztéssel. Vidéke igen kellemes völgyet tüntet föl.

Ilye, mv. romokkal.

Algyógy, falu ásványvizzel, melyet már a rómaiak ismertek, és 1,200 lakossal.

Digitized by Google

Batiz, falu Dévánál. Van nagyszerü dohánytermesztése és kőedénygyára.

Demsus, falu hegyes vidéken. Temploma rómaigóth izlésü és sirboltot rejt. Van répacukorgyára.

Nagyág, falu egy hegyen. Van arany, ezüst s tellurbányája, s pyramis alaku kalváriahegye.

Várhely, falu a hátszegi völgyben. Környékén számtalan régiség ásatik. Hihetőleg helyén virágzott hajdan Zarmizegethusa dák főváros, később Ulpia Trajana római gyarmat. E korból régiségek szemlélhetők. Görög s római pénz nagy mennyiségben ásatik.

IX. Fogaras vidéke.

E déli rész 32·1□ mfnyi területe 65,500 lélek között 10,000 magyart táplál. Gyüléseit Fogarason tartja. Öt járása van. Jelentékenyebb helyei:

Fogaras, n. Holzdorf, mv. az Olt folyó balpartján. Lakja 5,160 lélek. Van szalvatorianusi kolostora, kaszinója, kerületi háza, melyben gyülései végeztetnek, erős vára és postája. A róla nevezett g. e. érsek s káptalana Balázsfalván székel. (Ipara s kereskedése csekély.) — Régi város. Várát a XIII. századnak tulajdonitják, midőn a tatár betörések ellen emeltetett volna. Falai között pár országgyülés tartatott. Zápolya emberei 1540-ben sikertelenül ostromlák. 1541-ben a török ellen védetett. Ugyanezek 1661-hen Bethlentől akarák kicsikarni. Az itteni országgyülésen 1688-ban Erdély I. Lipótnak meghódolt. 1704-ik és 1849-ik évben a magyar s császári hadak közti csata szinpada vala.

Digitized by Google

Alsó-Szombatfalva, falu uraságí lákkal s angolkerttel. Spanyoljuh s fehérbivaltenyésztése nevezetes.

Árpás, falu üveghutával.

Fölsö-Porumbak, falu az Olt közelében. Van jeles üveget szolgáltató hutája és fürészmalma.

Sárkány, falu az Olt vize mellett. Jeles lentermesztéssel.)

Székely székek.

Ezek következők: Háromszék, Csíkszék, Udvarhelyszék, Marosszék és Aranyosszék.

I. Három szék.

E hegyes völgyes szék 54·8 □ mf. területén 96,200 lélek között 70,000 magyar él. Gyüléshelye Kézdi-Vásárhely. Négy székből alakult.

Nevezetesebb helyei:

Kézdi-Vásárhely, mv. az Olt folyó partján. Lakja 5,000 lélek, kik gyapjukelméket szőnek és mesterségekkel foglalkoznak. Itt gyülésez a szék. Nevezetességei: a főelemitanoda és helvét gymnasium. — 184⁸/₉-ben e hely valódi arzenál volt, hol ágyút s golyót öntének, salétromot főzének s lőport gyártának. A határában található sok római régiség arra mutat, hogy egykor helyén római gyarmat virágzott.

Bereck, mv. bérces vidéken. Számlál 4,200 lakost, kik kereskednek. Innen Moldvaországba az ojtózi szoros vezet. Közelében két ősi vár romjai koszoruznak ugyanannyi hegyet.

Szcpsi-sz.-György, mv. az Olt folyó bal partján.

Digitized by Google

3,500 lakossal, kik szorgalmas földmívesek. Van helvét algymnasiuma, két ásványforrása s kőfejtése. Az 1849-ik év előtt az erdélyi katonai végvidék nevezetes helyéül tekintetett.

Ilyefalva, mv. az Olt folyónál 2,000 lakossal. Egykor határőrző hely, most a megyei hatóság alá tartozik.

Bikszád, falu üveghutával. Erdőségében sok vad tanyáz.

Kovászna, falu nagy hegyek között. Van két savanyuvizforrása s homokkőbányája, melyben jó malomkövek készittetnek. Csekély távolban fekszik „a pokolsár" nevü zavaros mocsár.

Esztelnek, falu szalvatorianus zárdával; **Málnás**, bővizü savanyuforrással.

Torja, falu az erdélyi havasok lábánál, melyek Büdös nevü hegyében négy kéngőzös barlang rejlik, melyekbe hatolni veszélyes. A Bálványos hegyen várromok láthatók.

Zabola, falu. Vásárai népesek, kősóbányái s vára nevezetes. Vidéke hegyes.

II. Csik szék.

Területe 84 □ mértföld. Lakosai száma 138,800; ezek közül 93,100 magyar. Gyüléshelye Csik-Szereda. Három u. m. Csik, Gyergyó és Kászon székből egyesült.

Jelesebb helyei:

Gyergyó-sz.-Miklós, mv. a Maros forrásához közel. Lakja 6,860 lélek, kik marha és tával jelentékeny kereskedést üznek. Erdeje igen nagy.

Digitized by Google

Csik-Szereda, mv. az Olt folyó jobb partján. Van 2,500 lakosa, papirmalma, régi vára s megyeháza, melyben a gyülések tartatnak. A forradalom előtt az erdélyi végvidék egyik helysége volt. — A székelyek itt 1596-ban összejövén Báthory Zsigmond fejedelemtől szabadalmaikat követelték; azonban ennek vezére által megtámadtatván sokan elestek.

Csik-Somlyó, mv. kies vidéken. Van szalvatorianus zárdája, csinos és régi egyháza, mely kegyelemhely gyanánt látogattatik és kath. fölgymnasiuma, melynek tanoncai 1696-ban a várost vitézül ótalmazták az előre nyomuló törökök ellen. Lakói száma 2,240.

Bálán, falu rézbányái gazdagok; **Borszék**, falu a moldvai határ közelében a tölgyesi szorosnál. Fürdője s ásványos vize nevezetes. Üveghutája szép üveget készit.

Csik-Szentdomokos, falu jeles rézbányával. Határában gyilkoltatott meg 1599-ik évben a székelyektől Báthory Endre bibornok fejedelem 33 éves korában.

Dánfalva, falu jó kőszénnel és vasbányával dicsekszik. — **Gimes**, falu a hasonnevü szorosut mellett. Van veszteglőintézete és várromja. Vadregényes hegyein bölények és sólymok tenyésznek.

Tölgyes, falu a hasonnevü Moldvába vivő szorosutnál. Van veszteglőintézete. — **Nagy-Kászon**, falu bir 3,870 lakossal.

III. Udvarhely szék.

Területe 51□ mértföld, melyen 98,600 lélek között 70 ezer magyar lakik. Gyüléseit Udvarhelyen

Digitized by Google

tartja. Három, u. m. Udvarhely, Keresztur és Bardóc székekből alakult. Főbb helyei :

Székely-Keresztur, mv. a Nagy-Küküllő folyónál. Van 5,000 lakosa, kik többnyire szitások s készitményökkel kereskednek, továbbá savanyuvizforrása, postája és unitarius algymnasiuma.

Székely-Udvarhely, lat. Areopolis, mv. a Nagy-Küküllő jobb partján. Számlál 3,900 többnyire székely lelket. Van szalvatorianus zárdája, kath. és helvét fölgymnasiuma, nagy könyvtára, főelemi tanodája, várromja és postája. Bőrkészitése, dohány és mészkereskedése nevezetes. A szék üléseit itt tartja.

Bardóc, mv. hegyes vidéken. Rengeteg erdeje és mivelés nélküli sótelepjei vannak.

Almás, falu nagyszerü csepkőbarlanggal, melyben a lakosok menhelyet találtak a tatárdulás ellen.

Lövete, falu számos savanyuvizforrással és hasznos fürdővel.

Homoród, falu orvosi erejü vizforrással; **Parajd**, falu gazdag sóaknákkal, melyek évenként 100,000 mázsányi sót adhatnak.

Száldobos, falu ásványforrással, melynek borize van.

VI. Maros szék.

26·4 □ mértföld területü. Van 87,000 lakosa. Ezek közül 30,000 lélek magyar. Maros-Vásárhelyen gyülésez. Egy sz. k. városa van, és ez :

Maros-Vásárhely, több hegyen a Maros folyó bal partján 9,300 lakossal, kik kézműiparból, bor és dohány-

Digitized by Google

termesztesből élnek. Utcái csinos épületeket mutatnak, mint a helvét góthizlésü imaház, s magányos lakok és ugrókutakkal ékitvék. Nevezetesek it : a sz. ferenci s minorita zárda, kath. algymnasium, népes helvét fölgymnasium 60,000 kötetet számitó könyvtárral s ásványgyüjteménynyel. Kenyere igen jó. — Az Izabella érdekében berontó törökök itt 1551-ben megtörettek. 1658-ban Küpriszli basa szétdulá, de fölépülvén, már 1661-ben Ali basa itt választatta meg Apaffy Mihályt Erdély fejedelmévé.

Továbbá nevezetesebb helyei :

Maros-Szereda, mv. a Nyárád vizénél. 1605-ik évben Bocskay István itt választatott meg fejedelemmé.

Erdö-sz.-György, falu a Küküllő folyó mellett. Urasági várkastély és jól rendezett sétánnyal.

Köszvényes, Mezö-Madaras, és Remete falvak mindannyi sótartalmu ásványforrással. Az utolsó 3,470 lakossal bir.

Sz.-Pál, falu régi várromokkal. Hegyes vidékén verte le Báthori István fejedelem 1575-ben vetélytársát Békésy Gáspárt.

V. Aranyos szék.

Terjedelme 6·1 □ mértföld, melyen 23,000 lélek között 9,000 magyar él. Gyüléshelye Fölvinc mezőváros.

Emlitésre méltóbb helyei:

Fölvinc, mv. a Maros közelében. Itt tartja üléseit a szék. Van 2,000 többnyire magyar lakója. 1848-ban az oláhok két napi vérengzés után porig hamvasztak.

Digitized by Google

Csegez, falu télen meleg, nyáron hideg forrásáról nevezetes.

Keresztmező, falu, melynek területén sok jó buza terem. Itt győzte meg először 101-ben Trajan romai császár Decebal dák királyt, s e korból maradt fegyverek maig találtatnak.

Rákos, falu. Lakosai különös jóságu agyag korsókat öntenek és újabb széntelepjében dolgoznak.

Szász székek.

E kerület kilenc széket s két vidéket számlál, melyek Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Szeben Újegyház, Nagysink, Medgyes, Segesvár, Kőhalom székek, Brassó s Beszterce vidékek.

I. Szászváros szék.

Ezen kies levegőjü szék 8·1 □ mértföld területén lakik 16,000 ember, kik közül 2,000 magyar.

Említésre méltó helyei:

Szászváros, lat. Saxopolis, ném. Broós, mv. a Maros vize mellett. Számlál 9,100 lakost. Nevezetességei: a régi szalvatorianus kolostor, helvét algymnasium, könyvtár, kaszinó, és papirgyár. Bor, gyümölcs, főleg pedig dinnyetermesztése jelentékeny. A szék főhelye.

Kudsir és **Sebeshely**, falu olvasztó és vasgyárakkal.

Sibóth, falu a Maros partján. Közelében terül el a Kenyérmező, melyen 1479-ik évben véres ütközet vivatott Ali basa és Kinizsy Pál hadai között, mely utóbbiak a tar csordákat megtörték. A viadalban 30,000 török

Digitized by Google

s tatár, és 8,000 magyar esett el. Emlékére kápolna emeltetett, melyből még némi rom szemlélhető.

II. Szászsebes szék.

Területe 5·6 □ mértföld melyen 16,100 lélek között 600 magyar lakik. Nagyobb helyei:

Szászsebes, lat. Sabesus, ném. Mühlenbach, sz. k. város a hasonnevü folyó jobb partján. Határa 0·9 □ mértföldnyi 5,460 kézmüves és földmivelő lakossal. Van szalvatorianus zárdája, góthizlésü temploma, ágostai algymnasiuma, kellemes izü bora, és posztógyártása. Római lovagvármaradványok emlékeztetnek a régi korra. E hely 1150-ben alapittatott. Amurat szultán 1438-ban földig lerombolta. (Zápolya János magyar király 1540-ben itt hunyt el.)

Oláhpián, falu a Sebes folyónál, melyben jelentékeny aranymosás üzetik. Erdélyben legnagyszerübb.

Strugár, falu papirmalommal,

III. Szerdahely szék.

3·9 □ mf. területü. Lakja 16,600 lélek között 600 magyar. Jelentékenyebb helyei:

Szerdahely, lat. Mercurium, ném. Reussmarkt, mv. a Sebes folyónál. Van 2,200 lakosa, földmivelőegylete s bortermesztése.

Nagy-Apold, falu egy pataknál 1,100 lakossal, kik jeles gyümölcsöt tenyésztenek. Itt sok régiség ásatik.

IV. Szebeni szék.

Kiterjedése 37·1 □ mf. Számlál 98,000 lakost, kik közül 10,000 magyar. Egy sz. k. várossal bir, ez:

Digitized by Google

Nagy-Szeben, lat. Cibinium, Hermanopolis, ném. Hermannstadt, a szászföld fő és Erdély legszebb városa a Szeben folyó két partján. Lakosai száma 15,160. Kövezett és éjjeli világitással biró utcáit nagyszerü épületek emelik, melyek jelesbjei a góthizlésü ágostai imaház, a nemzeti épület, a városház, a muzeum stb. A szász gróf, g. n. e. püspök, evangelikus egyháztanács, sz. ferenci és Orsolyaszüzek lakhelye. Tanintézetei: a jogakademia, kath. és ágostai fölgymnasium, g. n. e. papnövelde, főelemi tanoda, kisdedóvoda, kereskedelmi s zeneegyleti énektanoda, a leánynövelde. Van kaszinója, árva s lelencháza, levéltára, természettudományi társulata, fegyenc s dologháza, könyvnyomdája, német szinháza és uszodája. Kereskedése nevezetes. Iparát főleg gyárai mozditják elő, mint a répacukor, lőpor, papir, bör, pipa, posztó, s edénygyár. Kecskefaggyu gyertyái messze földön ismeretesek. Egykor prépostsággal dicsekedett. — Alapitását Hermannak tulajdonitják. A szászok e helyet 1160-ik évben ülték meg, nagy kereskedő várossá tevén. Innen a külföldre s onnan ide utazgattak a kereskedők ügyeikben. Igy lőn lehetséges a protestantismus behozatala 1519-ben; sőt már tiz év mulva a városból a káptalant, szerzeteseket és kath. hiveket gunyolódások közt üzték ki. Itt verte meg Mihály oláh vajda Báthory Endre bibornok fejedelem sereget, ki futásában Szentdomokosnál megöletett. Az 1692-ben itt tartott országgyülésen ismertetett el Erdély szabadsága.

A szék továbbá nevezetesebb helyei:

Keresztény-Szigeth, csinos falu. Itt választatta meg magát 1690-ben Tökölyi Imre Erdély fejedelmévé.

Digitized by Google

Kis-Disznód, falu. Dúrva szalmakalapkészitése, temploma, s gyümölcstermesztése nevezetes.

Nagy-Disznód, n. Heltau, falu 900 ágostai hitvallásu lakossal bir. Van csinos imaháza góthizlésben, gyümölcstermesztése s posztószövése.

Orlát, falu hegyes vidéken. Van 2,500 lakója, jó mesze, serfőzése, papirmalma és rézgyára.

Vörösторony, határerősség az Olt közelében. Itt győzte le 1493-ban Teleky István alvajda Ali bég zsákmánynyal rakódott seregét.

V. Újegyház szék.

5·5 □ mértföld területén 12,000 lélek között 100 magyar cl. Nevezetesebb helyei:

Újegyház, ném. Leschkirch, mv. az erdélyi Hortobágy pataknál. Van 1,200 lakosa, több csinos háza s ipara. Országos vásárai népesek.

Alcen, falu a szék egykori főhelye. Lakja 1,800 lélek.

Bene, falu sok vadat rejtő erdővel; **Kercsisora**, falu papirmalommal.

VI. Nagysink szék.

Területe 11·6 □ mértföld, melyen 27,200 lélek lakik; ezek közül 1,000 magyar.

Jelentékenyebb helyei:

Nagysink, mv. egy hallal bővelkedő tó mellett. Van 3,000 lakosa, kik jó vásznat szőnek és sok lent termelnek. Nevezetes gyümölcsészegylete. Ez a szék főhelye.

Digitized by Google

Szent-Ágotha. mv. hegyes vidéken. Lakja 2,400 lélek. Hordókészitéssel.

Báránykut, falu lentermesztéssel.

VII. Medgyes szék.

12·1 □ mértföldet foglal el és 40,900 lakos között 1,000 magyart számlál. Egy sz. k. városa van, s ez:

Medgyes, lat. Mediopolis, ném. Medvisch, a nagy Küküllő bal partján. Lakosai száma 6,000. Nevezetesek itt: a szalvatorianus kolostor, ágostai fölgymnasium szép könyvtárral, árvaház, kóroda, ipar s zeneegylet. Fallal kerittetik. Jó bort és szép gabonát termeszt. — A szászok 1146-ban népesiték meg. Már 1534-ben ugy vették be I. Ferdinánd király részére. Az 1576-i országgyülésen a lengyelek Báthory Istvánt hazájuk trónjára meghitták. — Továbbá előkelőbb helyei:

Berethalom, mv. jó bort termő szőlőhegyek között csinosan van épitve. Lakja 3,500 lélek, és ágostai szuperintendens. — **Riomfalva**, szinte mv.

Nagy-Selyk, mv. postával és rétekkel. Tőle egy órányira van **Kis-Selyk**, mv. a Küküllő balján 1,700 l.

Alsó-Bajom, falu gyógyerejü forrásáról nevezetes.

VIII. Segesvár szék.

Kiterjedése 10·3 □ mértföld, melyen 24,300 lélek s ezek között 200 magyar él. Egy sz. k. városa van és ez:

Segesvár, lat. Schaesburgum, a nagy Küküllő mellett, melyen kőhid áll. Lakja 7,500 lakos, kik jeles és sok kártont szőnek, és gyümölcsöt termesztenek. Van szalvatoriánus zárdája, luth. fölgymnasiuma, tanitóké-

Digitized by Google

pezdéje, kisdedóvodája, iparegylete és postája. — Történelmileg azon vitáról emlékezetes, melyet 1538-ban Zápolya János a kath. papság és a hitújitók között megtartatni rendelt. Föllegvára, mely 1198-ban épült 1706-ik évben Csáky Endre II. Rákóczy Ferenc vezére által elfoglaltatván nagy része lerontatott.

Ezután jelentékenyebb helyek:

Szász-Kézd, mv. dombos vidéken marhatenyésztéssel.

Nagy-Szöllös, falu. Jó bort termeszt. Itt 1662-ben Kemény János Apaffy Mihály vetélytársától legyőzetve elesett.

Radós, falu jeles tehénsajtkészités és kereskedéssel.

IX. Köhalom szék.

10·7 □ mértföld terméjü. Lakja 29,600 lélek. Ebből 1,600 magyar. — Nevezetesebb helyei:

Köhalom, lat. Rupes,ném. Reps, mv. kellemdús vidéken, egy patak mellett 2,500 lakossal, kik lent szőnek s kapcát készitnek. Nevezetesek itt a szalvatorianus kolostor, sós és ugynevezett büdöskut ásványvizek. Lóvásárai jelentékenyek. Omladozó vára egy sziklán áll.

Felmern, falu borsótermesztéssel. Itt táborozék Cibak Imre püspök s erdélyi vajda 1534-ik évben, midőn a fondorkodó olasz Gritti Lajos parancsára Dócy által orozva meggyilkoltatott.

X. Brassó vidéke.

Nagysága 32·6□ mf. Lakói száma 96,000, kik közül 7,900 magyar. Egy sz. k. városa van. Ez;

Digitized by Google

Brassó, l. Brassovia, n. Kronstadt. Erdély egyik legszebb s legnépesebb városa. Áll a bel és három külvárosból, melyeket 30,000 lélek népesit meg. Utcáit jeles épületek emelik, mint a góthizlésü nagy ev. imaház, az újépület és az öreg föllegvár. Intézetei: a kath., g. n. e. al, s ágostai fölgymnasium; ez utóbbi nagy könyvtárral, katonai növelde, szemgyógyintézet, fenyitő s dologház, több kórház, a reáltanoda, kereskedelmi és iparkamra. Van itt: szalvatorianus zárda, könyvnyomda, kaszinó, posztókészités, vászon, gyapot, kapcaszövés, viaszfehéritės, zsinorsodrás, papirmalom, és jelentékeny kereskedés. Évi pénzforgalma 5—7 millió forintot tesz. — Még 1203-ban falaztatott körül. Amurat szultán 1438-ban elpusztitá. Honter János ref. prédikátor itt működött. 1849-ben a kápolnai hegycsucson Hasford tábornok által az osztrákorosz szövetség emlékére emlékoszlop állittatott

A vidékben ezután nevezetesebb helyek:

Földvár, n. Marienburg, mv. egy hegyháton az Olt folyónál. Van 4,000 lakosa s régi várkastélya. A Máriavár nevű erősség romjai még láthatók.— A tatárok 1345-ben földulák. E helynél 1529-ben Péter moldvai vajda I. Ferdinánd seregét meggyőzte.

Rozsnyó, mv. a hóval koszoruzott Bucsecs tövében. Számlál 3,900 lakost, kik méhészet, dohány s lentermesztéssel foglalkoznak. Érdekes hegyen épitett várában a nagy fáradsággal sziklába vájt 76° kut.

Feketehalom, l. Ceidinum, n. Schwarzburg, mv. hegyes vidéken. Van 3,700 lakosa, lentermesztése, ezvel kereskedése, félvászonszövése és várromja. Ha-

Digitized by Google

sonnevü várában ostromoltatott István herceg, ki atyja s királya ellen föllázadt.

Prásmár, n. Tartlau, mv. 3,500 lakossal, kik méheket tartanak, dohány s lentermelést üznek.

Törcsvár, falu a Törcs folyó partján. Van 8,000 lakosa, hegyi vára s vesztegintézete.

Zernest, falu 3,000 lakos és ónbányával, melynél 1690-ik évben gr. Tökölyi Imre, Heiszler császári vezért elfogta, seregét pedig szétszórta.

XI. Beszterce vidéke.

57·2□ mf. területén 38,610 lélek között 700 magyar él. Egy sz. k. várossal dicsekszik, ez :

Beszterce, l. Bistricium, n. Bistritz, a hasonnevü folyónál. Lakja 7,000 lélek. Csinosb épületei : a góthizlésü ág. imaház 252 lábnyi tornyával, az áruépület, s a tanácsház. Van itt : kegyesrendi társoda, minorita kolostor, kath. algymnasium az érdemes kegyesrend kezében, ág. fölgymnasium, finövelde s lánytanoda. A műipar és kereskedés gyülpontja a vidéken, noha ez utóbbi már csökkent. Azonban gabnavásárai ma is nagyszerüek. — A szászok 1206-ban épiték. Kiváltságait I. Lajosnak köszöni. Hunyadi Mátyás király Szilágyi Mihálynak adományozá, ezt azonban a lakosok uroknak elismerni nem akarták. Tehát Szilágyi rohammal vette be és az ellenállókat szigoruan büntette. 1602-ben Básta ellen Vitéz Miklós erélyesen védte, de fejedelme rendeletére föladni kénytelenittetett. Itt 1660-ban országgyülés tartatott; majd 1849-ben Dobay alezredes az

Digitized by Google

egyesült osztrákorosz hadtest ellen védte, azonban mégis utóbb a császáriak kezébe jutott.

Továbbá jelentékenyebb helyek:

Naszód, mv. Illova és Less vizeknek a Szamossal való egyesülésénél. Van alreálja s katonafinöveldéje.

Borgoprund, falu papirmalommal.

Radna, falu hegyek között. Arany, ezüst, vas s ólombányáiról, vasas savanyuvize és fürdőjéről nevezetes. Bányászata hajdan nagyobb volt. — 1241-ben borzasztó husvétre virradtak lakosai; mert Kadán tatár vezér emberei által vitéz ellenállás után 40,000-en (?) leölettek, többen pedig fogságba estek.

Digitized by Google

C.

TÓTORSZÁG.

Tótország, másképen Slavónia a XVIII. század közepéig közvetlenül a magyar korona tartománya volt, azóta Horváthonhoz kapcsolva a magyar királyság része. Területe 172□ földirati mértföld. Lakosai száma 303,800. Ezek közül nemzetiségre nézve: 9,000 magyar; 27,600 német; 13,000 tót; 254,200 horvát; — vallásra nézve: 176,600 római, 900 g. kath.; 119,676 g. n. egyesült; 160 ágostai; 5,520 helvét hitü és 944 zsidó.

Áll e három megyéből, u. m. Szerém, Verőce s Pozsega megyékből. Ezek közül:

I. Szerém Vármegye.

Területe 43·2□ mértföld. Lakja 93,000 lélek, kik közül 5,000 magyar. Jelesebb helyei:

Ruma, mv. 7,860 lakossal, kik ipart, kereskedést és földmivelést üznek. Jeles ménese, és sere van.

Ó-Vukovár, mv. a Vuka folyó Dunába való ömlésénél. Lakja 4,840 lélek, kik halászatot, műipart s kereskedést üznek. Itt tartja gyüléseit a megye. Van

Digitized by Google

bortermesztése, selyemtermelése és selyemgombolyitó háza.

Iregh, mv. 4,640 lakossal, kik jó bort termesztenek. Nagy vásáraival s selyembeváltó intézetével dicsekedhetik.

Sid, mv. hasonnevü uradalommal. Van 4,066 lakója, szappanfőzése s baromtenyésztése.

Illok, vagy Ujlak, mv. a Duna jobb partján. Számlál 3,630 lakost. Van itt: kapisztránféle sz. ferenci zárda, melynek templomában Kapisztrán János tetemei porhadnak; vár, melyből Bácska gazdag sikjaira kellemes kilátás nyilik; jövedelmes halászat; kitünő minőségü bor; nem megvetendő selyemtermelés és gőzhajóállomás. Az Újlaki nemzetség innen vette nevét. Helyén hajdan római gyarmat állott. A török ellen védelmül szolgált. Sz. ágostoni szerzetesek is lakák.

India, mv. 2,912 német lakossal. — **Erdövég**, mv. pálinkafőzéssel és 2,100 lakossal. Római neve Spaneta.

Tovarnik, mv. 2,000 lakóval, kik kövér határán jó buzát termesztenek. A rómaiak Ulmosnak hivák.

Kamenic, mv. a Duna jobbján. Van szép kastélya kerttel, kőbányája, bortermesztése s 1,912 lakosa.

Cserevics, mv. a Dunánál 1,900 lakossal és mészégetéssel. — **Kukujevci**, mv. délen 1,485 lakóval.

Sharengrád, mv. a Dunánál. Lakói száma 1,270. Nevezetessége a sz. ferenci zárda és a halászat. Az itt kezdődő Fruska Gora hegyen terem a hires szrémi vörös bor. Rájta tizenkét g. n. e. sz. Vazulrendi szerzetesi kolostor áll.

Szottin, mv. régiségekkel s 1,180; — **Új-Vukovár**, mv. Ó-Vukovár átellenében 1,085 lakossal.

Digitized by Google

Nustár, mv. hegyes vidéken. Van 968 lakosa és bortermesztése. Hajdan apátsággal birt.

Jazak, falu 1,290 lakos és sz. Vazulról cimzett g. n. e. zárdával.

II. Veröce vármegye.

Kiterjedése 83·6 □ mértföld. Számlál 152,800 lakos között 4,000 magyart. Gyüléshelye Eszék. Hét járása: a diakovári, eszéki, miholjáci, nassici, valpói, verőcei s a vucsini. Egy szabad királyi városa van. Ez:

Eszék, ném. Esseg, Tótország fővárosa, s a megye székhelye. Fekszik a Dráva folyó partján. Négy részből áll, ezek a vár, mely bástyák és hármas sánccal kerittetik s fontos erősség; a fölső és alsó rész és majorság. Jól van épitve. Éjjel világittatni szokott utcáit jeles épületek diszitik, mint a katonai laktanyák, tanácsház, megyeház stb. A drávai fahid említésre méltó. Van itt: kapucinus és kápisztránféle sz. ferenci kolostor, kath. fölgymnasium, g. n. e. tanoda, főelemi iskola, kaszinó, kórház, selyemgombolyitó, posta, távirda s gőzhajóállomás. Lakja 13,010 horvát, német s magyar. Gőzmalma s pálinkaégetője dolgozik. Nyers bőr, sertés, marha, gabna és nadálykereskedése nem megvetendő. A közelében elterülő nagy Palacs a mocsár sok nadályt és csikot táplál. — A Mursa nevü római gyarmatváros itt álla. 1773-ban a jezsuita jeles rend föloszlattatván, rezidentiáját lefoglalták. 1848-ban okt. 22-én gr. Batthyányi Kázmér lefoglalta a várat. Távoztával a vár föladta magát. 1849-ben róla lőn az osztrák kormány által egy Szerém és Ver őcéből alakitott megye elnevezve.

Digitized by Google

Ez után a megye érdemesebb helyei:

Dálya, mv. a Duna közelében. Van 4,980 lakosa, vizahalászata, híres lónövelése, uraságí kastélya s termékeny határa.

Veröce, mv. kies vidéken 4,670 lakossal. Nevezetességei a sz. ferenci zárda, szép uraságí kastély, régi megyeház s több várrom. Tőle nyerte nevét a megye. Vásárai jelentékenyek — II. Ulászló 1500-ik évben itt országgyülést tartott.

Valpó, mv. mocsáros vidéken. Lakja 3,170 lélek, kik sok gyümölcsöt termesztenek. Hajdan nevezetes vára volt, melynek helyén most nagyszerü uraságí kastély diszelg. Helyén római gyarmat virágzott.

Csepin, mv. a Palacsa mocsár közelében, melyből 3,050 lakosa számtalan nadályt fog s velök kereskedik.

Doljni-Miholjac, mv. a Dráva jobb partján. Van 2,720 lakosa, és halászata, révje.

Diakovár, mv. a Karassica vize mellett. Katholikus püspök, s szék es káptalan széke. Lakja 2,399 lélek. Nevezetesek itt a papnövelde lyceummal, sz. ferenci papnövelde, tanitóképezde, irgalmas szerzetesnői zárda, kórház, püspöki lak, lovas laktanya s várromok. A rómaiak idejében Diacum és Certis néven volt ismeretes.

Petrievce, mv. a Karassica folyó mellett. Számlál 2,080 lakost.

Orahovica, mv. 2,100 lakossal. Közelében láthatók még a hasonnevü vár romjai, mely az Újlakiaké volt.

Bieloberdó, mv. 2,009; **Vucsin**, mv. gyönyörü tájon. Van 1,540 lakosa, jó vörös bora, szép kastélya kert-

Digitized by Google

tel spostája. Közelében vára romjait láthatni, mely az elhirhedt Trenk vára volt.

Moslavina, mv. 1,380; **Terezovác** mv. 1,320 l.

Podgorác, mv. 1,160; **Nasica**, mv. 1,100 lakos, és kapisztránféle sz. ferenci zárdával.

Tericsánoc, mv. 1,090 lakossal.

Gorján, falu 1,145 lakossal. Határában láthatók vára romjai, melyet a Garák birtak. Itt támadtatott meg 1386-ban a horvátok lecsendesitésére menő Mária királynő anyjával Erzsébettel együtt Horváthy János bán és Palisna János vranói perjel által. Miután kiséretök elhullott, elfogattak.

III. Pozsega vármegye.

45·2 □ mértföldnyi területén 58,000 lélek él. Gyüléseit Pozsegán tartja. Egy sz. k. város és két járásra oszlik, melyek a fölső és az alsó. — Szabad k. városa:

Pozsega, az Orlyova folyó mellett. A megye székhelye. 2,210 lélek, éssz. ferenciek lakják. Van itt kath. algymnasium, főelemi tanoda, árvaház, marhakereskedés, igen jó bor, selyemtermelés és beváltás. Dohánytermesztése kiemelést érdemel. — Már Kr. u. születése előtt virágzott e hely majd Recatina, majd Romana, Valeria vagy Bassianiana név alatt. Azon régi várából ma is láthatók romok, melyben Horváthy János bán egyideig Mária királynőt s anyját Erzsébetet fogva tartotta.

Ezután a megye jelentékenyebb helyei:

Daruvár, mv. 1,810 lakossal. Van csinos uraságí kastélya, angolkertje, márványtörése, selyemtenyésztése, ásványos vize s fürdője, melyet már a rómaiak s törökök látogattak.

Digitized by Google

Gáj, mv. 1,800; **Szirács**, mv. a Biela folyónál 1,500 lakossal, kik disznókereskedéssel foglalkoznak.

Kutjevo, mv. sertéstenyésztéssel és 1,340; **Kuttinam**, mv. 1,330; **Nágy-Cernek**, mv. 1,400; **Csadjavica**, mv. 1,270 lakossal.

Pakrác, mv. a Pakra patak közelében. Lakja g. n. e. püspök, és 1,090 lélek. Van g. n. e. papnöveldéje, sertéskereskedése, selyemtenyésztése s bortermesztése. Hajdani vára elpusztult.

Pleternica, mv. az Orlyava folyónál. Van 840 lakosa, és lovas laktanyája.

Kaptol, mv. és uradalom régi vár és 700 lakossal.

Velika, falu hegyes vidéken 810 lakos, ásványos forrással, és jótékony fürdővel.

Ivanepoly, falu 800 lakos és üveghutával.

Digitized by Google

D.

HORVÁTORSZÁG.

Sz. László 1078-ban a magyar koronához csatolta. 1096-ik évben magát horvát királylyá koronáztatta. Ezóta Horváthon a magyar királyi birodalom alkatrésze, s a bán által igazgattatik. Területe 172 □ földrajzi mf., melyen 548,300 lélek lakik. Ezek közül nemzetiségre nézve 600 magyar, 1,900 német és zsidó, 542,800 horvát; —vallásra nézve 538,900 római, 290 g. katholikus, 7,350 g. n. egyesült, 100 ágostai, 60 helvét hitvatlásu, 1,600 zsidó.

Három megyéből áll, ezek : Zágráb, Varasd, Kőrös. Közülök:

1. Zágráb vármegye.

108□ mf. területén 321,000 lélek között 600 magyar él. Gyüléseit Zágráb sz. k. városban tartja. Áll hat járásból, melyek a zágrábi, szentjánosi, szávai, kulpáninneni, kulpántuli s a hegyi. E megyében van a turopolyai szabad kerület, és két sz. k. város.

Digitized by Google

Szabad királyi városai:

Zágráb, lat. Zagrabia, n. Agram, Horvátország fővárosa. Fekszik kellemes vidéken a Száva folyó közelében. Lakja 17,650 lélek. Kath. érsek, székes káptalan, a bán, az országos hivatalok és a vármegye székhelye. Számos jeles épületei között kitünnek: az országház, melyben Horvát és Tótország gyüléseit tartja, a vármegye és városház, a még sz. László által épitett székesegyház, az érseki lak, stb. A sz. ferenciek, irgalmas férfiak és sz. Vince betegápoló leányai itt tágas kolostorokkal birnak. Van kath. papnöveldéje lyceummal, jogakademiája, kath. fölgymnasiuma, alreáltanodája, tanitóképezdéje, főelemi tanodája, nőiskolája, árvaháza, nőjavitó intézete, szegényháza, két kórodája, muzeuma, szinháza, gazdasági s erdészegylete, távirdája és vasuti indóháza. A délszláv tudományos társulat központja. Kereskedése jelentékeny, főleg az átmeneti, minthogy a vaspálya is előmozditja. Selyem és porcellángyára működésben van. — Püspökségét, mely most érsekség 1089-ben sz. László alapitotta.

Károlyváros, n. Karlstadt erősség a Kulpa vizénél és a vaspálya mellett. Görög n. e. püspök széke. Van itt 2,120 lakos, minorita kolostor, kath. algymnasium, főelemi tanoda, katonai laktanya, gyümölcstermesztés, fegyvertár, pálinkaégetés s hajógyártás. Élénk szállitmányi kereskedése gabna s dohánynyal. Előmozditja a vaspálya és a költségesen épitett Luiza országut, mely 1812-ben jöve létre. Vára ma is palisszádokkal van körülvéve. — E várost 1579-ben Károly főherceg épité a török betörések meggátlására s azért tőle is lőn elnevezve.

Digitized by Google

A megye egyéb helyei:

Szamobor, mv. a Szávánál. Van minorita kolostora, vára, rézbányája, harmincadhivatala és 3,250 lak.

Delnica, mv. földmiveléssel s 2,300; **Merkopolje**, mv. 2,200; **Ravnagora**, mv. 1,610 lakóval. Az utóbbi fehér márványa szép.

Jaszka, mv. 1,370 lakos, minorita zárda s uraságí kastélylyal.

Lokve, 1,320; **Verbovszkó**, egy pataknál 1,280; **Topolovec**, 1,040 lakossal biró mezővárosok.

Ó-Sziszek, falu a Kulpa s Száva összefolyásánál. Van 1,180 lakosa, élénk kereskedése, gőzhajóállomása és hajókészitése. Egykor helyén Scyscia római telep álla.

Stubica, falu 410 lakossal, ásványviz s fürdővel.

A turopolyai kerület főhelye **Nagy-Gorica**, 550 lakossal.

IJ. Varasd vármegye.

Területe 34 □ mf. Lakja 156,600 lélek. Gyüléshelye Varasd sz. k. város. Négy járásra, u. m. az alsó mezőségi, fölső mezőségi, fölső zagorjai s alsó zagorjaira és egy sz. k. városra oszlik.

Szabad királyi városa;

Varasd, l. Varasdinum a Dráva folyó jobb partján. Igen csinosan épült hely, melyet egyházai különösen diszitnek. Lakosai száma 10,370. Van itt: sz. ferenci, kapucinus kolostor, az Orsolyaszüzek részére zárda, kath. fölgymnásium, alreáltanoda, nőnövelde, szőlőmivelés, ipar, jeles dohány, kőedénygyár, selyemfonás, ecetfőzés, kereskedés, nagy bor, gabna és baromvásár.

Digitized by Google

Meleg fürdőjét a rómaiak „thermae constantianae“ néven ismerték. A megye széke.

A megye egyéb helyei:

Toplika, mv. a Bednya folyónál 1,100 lakossal. Bora a megyében legjobb. Üveghuta, kastélylyal és kénköves fürdővel, melyet a rómaiak „aquae jasae“ néven veztek.

— **Krapina**, mv. hegyek között. Van 1,010 lakosa, régi várkastélya, fehér kőedénygyára, harmincadhivatala, márványtörése és várromja. Kénköves fürdője hatékony. Lakják sz. ferenciek.

Petrianec, mv. a Dráva közelében, 910 lakóval.

Vinica, mv. 760 lakos és kitünő minőségü borral.

Klanjec, mv. hegyes vidéken. Van 480 lakosa, sz. ferenci s pedig minoritaféle kolostora s méhtenyésztése.

Radobój, falu 1,290 lakossal. Nevezetes kőszéntelepjéről és kénbányájáról, mely utóbbiban a kén golyó vagy vesealaku gomolyokban fejlődik ki.

III. Kőrös vármegye.

Nagysága 30□ mértföld, melyen 70,700 lélek lakik. Gyüléshelye Kőrös. Két sz. k. város és ugyanannyi járásra oszlik; ezek a kőrösi és a kapronczai.

Szabad királyi városai:

Kapronca, n. Koprainitz, a hasonnevü folyó mellett. Vára még épen áll. Nevezetes itt: a sz. ferenci kolostor. Lakja 4,940 lélek. Szabadalmait még Ottó királytól nyerte.

Kőrös, lat. Crisium, n. Kreuz, a Glogovnica folyó mellett. Lakja 3,000 lélek, g. kath. püspök s

Digitized by Google

káptalan. A megye itt gyülésez. Van papnöveldéje, főelemi tanodája, selyemtenyésztése és selyemfonó intézete. Szabadalmait Zsigmond királytól nyerte. Egykor Horváthon fővárosául tekintetett. — Itt 1398-ban Zsigmond király országgyülést tartván, Lackovics István vezérét ártatlanul kivégeztette.

Továbbá a megye nevezetesebb helyei:

Ludbrég, mv. a Bednya folyónál. Van kastélya s 1,090 lakosa. — **Greben**, mv. 1,080; **Raszina**, mv. 1,070 szorgalmas lakossal.

Monoszló, falu 700 lakossal. Hajdan neve Mons Claudius vala s grófságot képezett, most a gr. Erdődy család birtoka.

Digitized by Google

F.

MAGYAR TENGERMELLÉK.

Az adriai tenger partján terül el. Kormányzója a magyar országgyülésen fölső házi tag. Térméje 6·5 □ földirati mértföld, melyen 57,800 horvát között kevés olasz lakik. Ezek közül 50,000 róm. katholikus; 7,800 g. n. e. Két sz. k. városra és három, u. m. a fiumei, buccari és a kincstári kerületre oszlik.

Szabad királyi városai:

— **Fiume**, lat. Flumen, szerb. Réka, sz. kikötőváros a hasonnevü folyó és adriai tenger quarnerói öble mellett. A tengermelléki kormányzó s társas káptalan székhelye. Áll az ó s új városból, mely rendes utcáin büszkén emelkedő épületeket mutat, melyek közül a szinház, kormányzósági épület, tanácsház, a bold. Szűz mennybemenetéhez és sz. Vidhez cimzett egyházak megnézésre méltók. 9,520 lélek, Kapucinusok és sz. Benedek rendü nőszerzetesek lakják. Nevezetesek itt: a kath. fölgymnasium, tengerészeti tanoda, alreál, főelemi iskola, lánynövelde, zenetanoda, katonanövelde, kórház, tengeri biztositó társulat, halászat, egészségügyi hivatal, katonai

Digitized by Google

laktanya, kereskedelmi s váltótörvényszék s a hajóépités. Gyárai közül főleg a cukor, rozsólis, makkaróni, burnót, papir, olaj, kötél s bőrgyárak tünnek ki. Kereskedését, mely évenként körülbelől 8 millió forintot hoz forgalomba szabad kikötője leginkább előmozditja. Régóta tervben van e várost Pesttel vaspálya által összekötni; de ez eddig csak ohaj maradt.

Buccari, szabad kikötőhely az adriai tenger partján. Nevezetességei : a vár, tanácsház, főelemi tanoda, tengerésziskola, hajógyár, halászat, a harmincadhivatal, szőlőmivelés és a kereskedés. A zengi káptalan egy része itt székel. — Továbbá nevezetesebb helyek :

— **Bribir,** mv. hegyes vidéken. A zengi székes káptalan egy része és 3,800 lélek lakja, kik szőlőt mivelnek. Erőde még jó karban van.

Novi, mv. a tengerparton. Lakja a modrusi káptalan egy része, és 2,330 lélek, kik halászatot és kereskedést folytatnak. A zengi püspök itteni palotájában gyakran lakik.

Porto-Ré, máskép Kraljevica, mv. a tenger partján és szabad kikötőhely. Számit 1,280 lakost, kik jó hajókat épitnek. Kikötőjét kettős erőd védi.

Cirkvenica, falu a tenger partján. Van 1,160 lakosa. Egykor itt a pálosok kolostorral birtak.

Tersatto, falu magas hegyen. Lakja 420 lélek. Van várromja, sz. ferenci kolostora és temploma, melyet sok bucsús látogat.

Digitized by Google

F.

KATONAI VÉGVIDÉK.

Rendeltetése vala az ország határait a török beütések ellen védeni. Területe 610 □ földrajzi mértföld. Lakja 983,700 lélek, kik közül nemzetiségre nézve 18,100 magyar; 30,620 német és zsidó; 745,280 horvát; 178,800 oláh; 5,800 szerb; 3,700 cseh s 500 olasz; 900 klementin; — vallásra nézve: 540,100 r. kath.; 425,100 g. n. e; 5,000 helvét; 13,000 ág. hitvallásu; 500 zsidó.

Az egész katonai végvidék három részre osztatik, melyek a bánáti, tót és horvát végvidékek.

1. Bánáti végvidék.

Nagysága 182·4 □ mf., melyen 264,500 lélek között 11,000 magyar lakik. Három parancsnokságból áll; ezek az oláh, illyr s német bánsági parancsnokságok.

a) a 27·3 □ mértföldnyi **oláhbánsági** tábornokságban, hol 89,200 lélek között 1,400 magyar lakik, jelesb helyek:

– **Karansebes**, mv. a Temes és Sebes folyók egyesülésénél. Lakja 2,780 lélek. Van bortermesztése, a

Digitized by Google

Sebes folyóban aranymosása és várromja.) A környékén lelhető csigák kereskedelmi cikkül szolgálnak.

— **Mehádia**, mv. a Belareka pataknál. Vidéke a természet bájoló kellemeit tünteti elő. Van 1,780 lakosa, vesztegintézete, harmincadhivatala s várromja. Csepköves barlangja említést érdemel. — Közelében a „Herkules fürdő“ használására sok idegen megjelenik. Ezt a rómaiak is ismerték már.)

— **Ó-Orsova**, mv. a Duna balpartján 1,680 lakossal. A magyar királyi birodalom végső helye) a Dunánál. Van vesztegintézete, kereskedése és halászata. E helyen feküdt a Tierna nevü római gyarmat.

Dubova, falu a Dunánál. Van 250 lakója. Barlangjában vitézül védé magát Veteráni a török ellen.

b) a 107 □ mf. terjedelmü illyrbánsági tábornokságban, mely 66,500 lélek között 4,600 magyart táplál, említésre méltóbb helyek :

Fehértemplom, l. Alba Ecclesiae, n. Weisskirchen, szabad kat. város a Nera folyó közelében s a vaspályánál, kies völgyben. Van 6,666 lakosa, selyemfonása, csekély kereskedése s hires bora. 1848-ban a rácok elpusztiták.

Allibunár, falu a róla nevezett mocsár vidékén. Van 4,100 lakosa, kik vásárokat tartanak.

Baziás, csekély hely. Van sz. Vazulról cimzett g. n. e. kolostora, gőzhajó és vasutállomása s 40 lakosa.

c) a 48·1 □ mértföld térméjü németbánáti tábornokságban, hol 108,800 lélek közül 5,000 magyar. Nagyobb helyek:

Pancsova, szabad katonai város a Temes folyó partján, hol ez a Dunába ömlik. Lakja 14,800 lélek és

Digitized by Google

a minoritá szerzetes rend. Nevezetessé teszi a vesztegintézet, selyemtermelés, főelémi iskola, s a sóraktár. Fa, gabna s marhakereskedése jelentékeny. A török tartományokkal közlekedik.

Kubin, mv. a Duna közelében, halászat és 4,020 lakossal.

Perlaszváros, mv. 3,190 lakossal. Marhavásárai nevezetesek. **Neudorf**, falu posta és 6.666; **Szent-Mihály** falu 2,090 lakossal. 1848-ban junius 30-án a szerbek kirabolták és fölégették.

II. Tót végvidék.

A tót végvidék másképen szerémi vagy magyar végvidéknek is hivatik. Területe 139·5 □ mértföld. 266,200 lakosa közül 7,100 magyar. Áll a csajkások kerületéből; a pétervárади, broódi, s gradiskai ezredekből.

a) a 16·5 □ mértföld területü csajkás kerületben 32,000 lélek között 7,100 magyar él. Jelentékenyebb helyei:

Titel, mv. ott hol a Tisza szőke Dunánkba szakad. Van 2,460 lakosa, hajógyára, fegyvertára s népes országos vására. Vidékén számos római régiség ásatik. Még a rómaiak által a Tisza s Dunavidék védelmére vont sáncolat maradványai is láthatók.

Kács, falu 2,100 lakossal. E helynél Percel Mór magyar tábornok 8,000 főnyi seregével Jellasich bán cs. tábornok 40,000-nyi hada ellen szencsétlen csatát vivott.

b) az 56·6 □ mértföld területü pétervárади, ezredben, hol 107,700 lélek lakik, nevezetesebb helyek:

Zimony, n. Semlin szabad katonai város a Szá-

Digitized by Google

va s Duna összefolyásánál. Csinosan van épitve. Lakja 9,385 lélek, s a sz. ferencrend. Van itt reáltanoda, nőnövelde, szinház, kóroda, vesztegintézet, nagy sóraktár, s halászat. Kereskedésére fekvése kedvező. Neve hajdan Taurunum vala. Itt halt meg belgrádi győzelme után a jámbor Hunyadi János jeles vezér barátja Kapisztrán János szerzetes karjai között.

6 **Karlovic**, város a Duna partján. A görög n. e. atyaérsek székhelye. Van 4,170 lakosa, papnöveldéje, g. n. e. fölgymnasiuma, leánytanodája, halászata és bortermesztése, mely a honunkban kedvelt karlovici vörös bort mutatja föl gyümölcseül. Ürmöse s pálinkája jó. Nem lenézendő kereskedése. — 1699-ik évben itt a magyar király huszonöt évre a törökkel békét kötött. 184⅘ ben a szerb mozgalmak szintéréül szolgált, kik gyüléseiket falai között végzették.

6 **Pétervárad**, n. Peterwardein, szabad katonai város és elsőrangu erősség a Duna folyam jobbján, Újvidék átellenében. Van 2,785 lakosa, hajóhidja a Dunán, roppant fegyvertára, jeles fehér s vörös bortermesztése, s távirdája. — Egykoron Cusum volt neve. 1716-ban augusztus 5-én a vitéz Eugen savoyi herceg hatvanezernyi seregével a török 150,000 hadát e helynél megvervén, tőle a hont mindenkorra megszabaditotta. 1848-ban környékén több csata vivatott a magyar s osztrák hadak között.

6 **Mitrovic**, mv. a Száva balpartján. Van 4,800 lakosa, selyemgombolyitója és sertéskereskedése. Határában számtalan római régiség ásatik. — Hajdan neve Syrmium, vagy Szerinvár volt, melyet 1664-ben Szolimán fölégetett.

Digitized by Google

Ó-Pazuán, mv. 3,370 lakossal. Marhatenyésztése, s szalmakalap készitése messze földön ismeretes.

Szalankemen, (Ó- és Új), mvsok a Duna mellett. Lakja 3,130 lélek. -- Itt verte meg 1691-ben Badeni Lajos a nagy tar sereget, melynek vezére Köpriliis elesett.

c) a 36□ mértföld területü b r ó d i ezredben, hol 76,200 lélek él, jelentékenyebb helyek :

Bród, szabad katonai város a Száva folyó balján. Nevezetességei : a vesztegintézet, harmincadhivatal és sz. ferenci kolostor. Lakosai száma 2,465, kik jövedelmes kereskedést folytatnak. Vára erős, de mostanában állambörtönül használják. Helyén virágzott hajdan a M a r s o n i a nevü római telep.

Ottok, mv. a Bossuth vize mellett. Számlál 3,124 illyr lakost.

Vinkovci, mv. a Bossuth folyónál. Van 2,990 lakosa, kath. fölgymnasiuma, nagy serfőzése és selyemgombolyitója. A rómaiak alatt itt virágzó hely neve C i b a l i s vala.

d) a 30·4□ mf. nagyságu g r a d i s k a i ezredben mely 50,300 lakossal dicsekszik, nevezetesb helyek :

Ó-Gradiska, mv. a Száva bal partján. Van 1,950 lakosa, vesztegintézete, halászata és erőssége.

Új-Gradiska, mv. 1,340 lakossal, kik iparosok s kereskedők.

Jablanác, falu a Száva mellett 460 lakossal.

III. Horvát végvidék.

Térméje 288·1□ mértföld. Lakosai száma 453,000, kik közül nemzetiségre nézve 820 német; 452,180 hor-

Digitized by Google

vát;— vallásra nézve katholikusok és g. n. egyesültek. Fölosztatik három tábornokságra, melyek a varasdi, báni és a károlyvárosi.

a) A varasdi tábornokság.

Területe 67·4□ mf. Lakja 129,700 lélek. Föl van osztva a szentgyörgyi és a kőrösi ezredre. Közülök a 37·8 □ mfdnyi és 45,700 lakossal biró szentgyörgyi ezred helyei :

Bellovár, szabad katonai város kellemes vidéken. Van 1,900 lakosa, selyemgombolitóintézete és erőssége. —/ **Szentgyörgy**, h. Gjurgjevác, mv. 5,050 lakossal. Határa fölötte bőven fizet a munkálkodva izzadónak.— **Novigrád**, falu 3,410 lakossal bir.

A 29·6 □ mfnyi, 84,000 lakosu kőrösi ezredben :

Iványich, mv. a Lonya vizénél. Lakja 990 lélek. Van ép vára, cserépedénykészitése. Lakosai kereskedést üznek. Közelében g. n. e. kolostor áll.

Cirkvena, mv. kellemes vidékkel és 930 lakossal.

Csazma, mv. a hasonnevü viz mellett 520 lakossal. Vásárai jelentékenyek. Nevezetes régi társas káptalanáról.

b) A báni tábornokság.

Területe 50□ mf. Számlál 77,700 lakost. Két ezredet, u. m. az első és második bánit foglalja magában. Közülök a 25·3 □ mfdnyi és 38,400 lakossal dicsekvő első báni ezredben emlitésre legméltóbb helyek :

Glina, mv. hasonnevü folyó mellett. Van 2,350

Digitized by Google

lakosa, kik ipart és sertéskereskedést üznek, halászata s főelemi tanodája.

Marinbród, falu a Glina folyó közelében 270 lak.

Topuszkó, hires fürdő. 48° R. meleg ásványvizét már a rómaiak ismerék és használák.

a 24·7 □ mfdnyi és 39,300 lakossal biró második báni ezred legnevezetesebb helyei:

Petrinia, mv. a Kulpa vizénél. Van főelemi tanodája s több erősen látogatott vására. 3,660 lakosa ipart és kereskedést üz.

Kosztainica, mv. közel az Unna bal partjához. 2,000 lélek és sz. ferenciek lakják. Van itt: erőd, veszteglőintézet, halászat és kereskedés.

Dubica, mv. az Unna folyó balján. Van 2,860 lakosa, erőssége, látogatott vására és sertéskereskedése.

Jasenovác, mv. az Unna és Száva összefolyásánál. Számlál 2,080 lakost.

Új-Sziszek, falu a Kulpa jobbján. Sok hajót készit. Lakja 1,030 lélek.

c) A károlyvárosi tábornokság.

Területe 170·7 □ mf; lakja 245,600 lélek. Hatósága alá a szluini, ottocháni s a likkai ezredek tartoznak. Közülök:

a) 26·6 □ mfnyi és 40,500 lakossal biró szluini ezredben főbb helyek:

Cettin, mv. latinul Syscium. Van vára s 1,160 l.

Voinich, falu. Van 390 lakosa. Vásárai nagyok.

Szluin, falu kedves vidéken. Számlál 380 lakost.

a) 46 □ mfnyi s 75,400 lakost számitó ogulini ezred főbb helyei:

Digitized by Google

Ogulin, mv. a Dobra folyócska mellett. Van 1,730 lakosa, vára, főelemi s lányiskolája.

Plashky, falu 2,660 lakossal. A károlyvárosi g. n. egyesült püspök gyakran itt lakik.

Modrus, falu 380 lakossal. Hajdan erős vára s püspöksége volt, mely a zengivel lőn később egyesitve.

az 50·6 □ mfnyi és 65,400 lakossal dicsekvő ottokani ezred főhelyei:

Zeng, l. Segnia szabad királyi és kikötő város az adriai tenger partján. Lakosai száma 2,830. A zengmodrusi egyesitett püspökség s káptalan széke. Nevezetességei: a papnövelde, kath. fölgymnasium, főelemi tanoda, konviktus, a sz. Vince leányai számára épitett zárda, kórház, halászat és kereskedése. Alapitását a Gallóknak tulajdonitják.

Ottochán, mv. a Gacka folyónál. Számlál 555 lakost. Van erőde és főelemi tanodája.

Korenica, falu 1,980 lakossal.

a 47·5 □ mfnyi és 64,300 lakost számitó likkai ezred főbb helyei:

Gospich, mv. 1,450 lakossal. Hetivásárai népesek.

Károlyváros, vagy Carlopago, mv. az adriai tenger partján. Van 1,050 lakosa, kapucinus szerzetes kolostora, szabad kikötője, halászata, jelentékeny bor, méz, fa és viaszkereskedése. Határa terméketlen.

Mazin, falu 1,670; **Osztaria**, falu 1,490 lakossal.

Digitized by Google

G.

DALMÁTORSZÁG.

Egykor királyaink és a velenceiek küzdének birtokáért, mig 1089-ik évben a magyar korona birtokába került. Ez időtől a XIV. századig fölötte béke honolt. De Velence, Ádria büszke királynője, birni vágyott s némely részét elfoglalta. A XVI. században a török és Velence vitáztak érte; azonban az első hatalma megtöretvén Velencénél maradt, és csak a velencei köztársaság eltünte után kapcsoltatott 1797-ben a campo formiói békekötésben a velencei birtokkal együtt Ausztriához. 1805-ben I. Napoleon majd az olasz királysághoz, majd az illyr tartományokhoz csatolta. Bukása után mint a magyar királysághoz tartozó tartomány, a magyar korona birtokosának adatott át. Azonban visszacsatolása még eddig honunk és a derék dalmaták ohaja maradt.

Nagysága 232□ földirati mf., melyen 422,000 lélek él, kik közül nemzetiségre nézve 406,800 dalmata; 14,700 olasz; 500 zsidó; — vallásra nézve 340,700 római; 750 g. katholikus; 80,000 g. n. egyesült; 50 helvét hitvallásu és 500 zsidó.

Digitized by Google

E tartomány négy kerületre osztatik, ezek a zárai, spalatói, raguzai és a cattarói.

a) A zárai kerület. Főbb helyei: **Zára**, hajdan Jadera az ország fővárosa és elsőrendü erősség. Az országos kormány, kath. érsek, káptalan és főtörvényszék székhelye. Lakja 9,000 lélek és több szerzetesrend. Barna épületei komor tekintetet kölcsönöznek neki; de közöttük több jól épült, főleg a XIII. századbeli byzanti modoru székesegyház. Ivóvizben szükséget szenved. Intézetei: (a kath. központi papnövelde, lyceum, fölgymnasium, tengerésztanoda, nemzeti muzeum,) bábászati iskola, főelemi tanoda, lánytanoda, lelencház, kóroda, szinház, kaszinó, gazdasági egylet és tengerészeti fegyvertár. Kikötője kereskedését nevezetessé teszi, noha északnyugotról délkelet felé fekszik s igy a gyakori Szirokkó szél a hajók befutását ellenzi. Ipara rozsólis és a nagyhirü maraskinó készitésére szoritkozik. Halásza a sziklaszigeteken haszonnal üzetik.) — Először 1102-ben Kálmán király foglalá el több várossal együtt; de Velence dogei vágytak birni és a magyarokkal háboruba keveredtek. Őket II. István 1117-ben e helynél megverte. Ezután Nagy Lajos kormánylatáig Velence birta. I. Napoleon elfoglalá; azonban már 1813-ban kénytelen volt az osztrák hadaknak átadni.

— **Sebenico**, csinos város a Kerka folyam torkolatánál. Római kath., g. n. e. püspök, kath. székeskáptalan és 5,500 lélek lakja. Van hat zárdája, két váracsa, kikötője, halászata, bortermesztése és élénk kereskedése. A város legfőbb nevezetessége a márványfödelü kath. székesegyház, a XV. század müve. — Hajdan Sicum.

— **Scardona**, városka az itt széles Kerka folyam jobb

Digitized by Google

partján. Van kereskedése és 1,500 lakosa. Kikötője csekély. Közelében a Kerka zuhatagot alkot.

Knin, lat. Ticinium, városka a haldús Kerka folyam jobbján zuhataggal. Lakja 1,000 lélek, kik kereskednek. A Szalvatorhegyen vára diszeleg.

Nona, város egy tengeröbölnél. Van 700 lakosa, halászata és több temploma. Levegője egészségtelen.

Dernis, falu az Eikola folyónál. Számlál 1,200 lakost. Egy órányira innen Siverich falu közelében nagy barnaszénbányák miveltetnek.

E kerület hatósága alá több sziget is tartozik, igy:

Arbe, a régi rómaiaknál Scarduna 8□ mfdnyi területén 3,500-an laknak. Főhelye Arbe város 1,000 lakóval. — **Pago**, hajdan Issa 5□ mfdnyi kiterjedésén 6,000 lélek lakik. Fővárosa Pago 2,700 lakossal.

Egyéb szigetei : Coronata, Crapano, Pasman, Parvich, Zuri, Ugliano stb.

— b) **A spalatói kerület.** Jelentékenyebb helyei : **Spalató**, város a saloni öbölnél. Van 12,000 lakosa. Kath. püspök székes káptalan s a kerület székhelye. Több szerzetes lakkal dicsekszik. A város fallal környeztetik s számos régi épülettel van ellátva, melyek legjelesbjei : a sz. Doimos tiszteletére szentelt székesegyház, előbb Jupiter imolája magas kuppal ; a ker. Jánosról nevezett egyház, hajdan Aeskulap gyüldéje ; stb. Intézetei : a papnövelde lyceummal, a fölgymnasium, a tengerészeti tanoda, a muzeum és elemi iskolák. Könyvtárában számos kézirat őriztetik. Nevezetes kénkőforrása, halászata, fürdője, s kereskedése. Előmozditja szabad kikötője. Gyárai közül a rozsólis, bőr, gyapot és selyemgyár érdemelnek említést. — Már Diocletián császár itt

Digitized by Google

székelt egy ideig azon pompás palotában, melynek romjai közé épült a mai város. 890-ik évben Kr. u. honszerző eleink elfoglalák. Rajta 1257-ben keresztül vonult II. Endre királyunk Jeruzsalemnek tartó keresztes hadával.

Trau, város Dalmáthon legszebb s legszorgalmasban mivelt tájai egyikén fekszik. Van 3,600 lakosa. Kikötője kevésbé látogatott; ennélfogva kereskedése is pang. Régente Traguriumnak hivatott.

Macarsca, városka az adriai tenger mellett. Van itt 2,000 lakos, gymnasium, a lessinai püspök birtokában palota, és halászat. — **Clissa**, csekély város 1,000 lakos és váracscsal.

Salona, falu szőlőmiveléssel. Hajdan neve Salona és azelőtt Martia Julia vala. Itt székeltek a liburniai királyok. Diocletián császár, mint szülőhelyét fényre emelte; de 641-ben az avarok szétdulták. E korból maradt romjai meglepők.

E kerülethez tartozó szigetek :

Brazza, hajdan Brattia, 13□ mf. 15,000 lakóval.

Lesina, hajdan Pharos 9□ mf. 12,500 lakossal. Főhelye Lesina városka, kath. püspök, káptalan s 2,100 lakossal.

Lissa, valamikor Issa 3□ mf. 6,000 lakossal.

Egyéb szigetek : Bua, Zirona grande.

c) A raguzai kerület. — Említésre méltóbb helyei : **Raguza**, erős tengermelléki város. Számlál 7,500 lakost. Nevezetessé teszi kath. püspöki széke, papnöveldéje, kegyesrendi társodája, gymnasiuma, tengerésztanodája, zenedéje, kórháza, diszes székesegyháza, több váracsa, színháza, és hajógyára. Régi kereskedése csökkent. — Hajdan Rausiumnak hivaték, s a hasonne-

Digitized by Google

vü köztársaság főhelye volt, birván rektornak nevezett elnökkel. Ekkor kereskedése világhirüvé tette. 1807-ben a franciák elfoglalák; de 1814-ben az osztrák hadseregnek átengedték. A törökök 1837-ben kikötőül használni kezdék, midőn Mekkába zarándoklandók itt száltak hajóra.

—**Ó-Raguza**, mv. fallal kerittetik. Számlál 1,000 lakost. Hajdan helyén virágzott Epidaurus város.

Stagno, mv. olajtörés és kereskedéssel.

Curzola, hajdan Corcyra 11□ mf. 7,000 lakossal. Főhelye Curzola város 2,000 lakossal.

Egyéb szigetek: Lagosta, Meleda, Mezzo.

— **d) A cattaróí kerület.** Jelentékenyebb helyei: **Cattaro**, város és erőd a hasonnevü tengeröbölnél. Kath. püspök és 3,000-en lakják. Van hat kolostora, gymnasiuma, nőnöveldéje, tengerészi skolája és kikötője. Nevezetesb épülete: a székesegyház. Említésre érdemes bőrgyártása s kereskedése Montenegróval. — Régente Ascriviumnak hivaték, s környékével együtt grófságot képezett. A francia forradalom után Ausztria kezébe jutott. 1853. földrengés látogatta meg.

Perasto, mv. a cattaróí csatorna partján félkörben fekszik. Számlál 1,000 lakost.

Budua, mv. romok s 850 lakossal. Hajdan Buthoenek hivatott. — **Castel nouvo**, város 800 lakos, két várdával s kereskedéssel. E helyet egészséges levegőjeért sokan látogatják.

Dobrota, falu. Van 1,400 lakosa és számos nyári laka. Egykor neve Bona, vagy Dulcidia vala.

Nyomdász a sajtóhibákért elnézést kér.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

943.91
D394

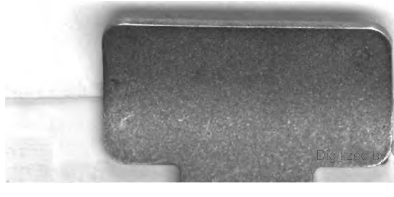

JAN 30 1983